

GAZDASÁGI VÁLSÁG
ÉS A
BÚZA ÁRHANYATLÁSA
MAGYARORSZÁGON.

OKAI, EREDMÉNYEI ÉS ORVOSSZEREI.

KÖZGAZDASÁGI TANULMÁNY

FRTA

LÖHERER ANDOR

BUDAPEST

PÁTRIA IRODALMI VÁLLALAT ÉS NYOMDAI RÉSZVÉNYTÁRSASÁG?

1896

BEVEZETÉS.

A mezőgazdaság a világ minden részén válsággal küzd s egyik válságot a másik követi.

Anglia, a leghatalmasabb leggazdagabb országnak legfejlettebb gazdasága is több megrázkódtatást élt át, annyira, hogy alig tud azokból kibontakozni s az ottan évszázadok óta meghonosodott bérleti rendszer következményei ma újból súlyos megpróbáltatásoknak teszik ki az angol birtokosokat és bérlőket egyaránt. Más részről maga az előbb meghonosodott gazdasági rendszer is több mélyreható változáson ment keresztül, a miért pl. a szemtermelést a legkisebb körre szorították, ellenben a fű- és takarmánytermelést erősen fejlesztették, melylyel kapcsolatban Anglia állattenyésztése első rangú lett az egész világon. A legjobb telivér lova nagy tömegekben is Angliának van, Shorthorn marhája utolérhetetlen, juhái sok változatban ma is elsőrangúak.

A francia, épen úgy a német gazdák is válságról panaszkodnak, ennek orvoslására nagy tevékenységet fejtenek ki kormányaikkal, sőt a németek császára személyesen is részt vesz és irányítja az alkalmazandó orvosszereket; az olaszok már majdnem kimerültek e válságnak súlya alatt; s csak pár éve, midőn a nemzetközi gazdakongresszuson Budapesten azon törekvés domborodott ki, hogy az amerikai ellenállhatatlannak látszó verseny ellenében egy Európára kiterjedő védvamos szövetség alakíttassék.

Ezen általánosan észlelhető gazdasági válság létezése már előre is elhárítja a magyar gazdákról, elleneseiknek azon többször megnyilatkozott vádját, hogy csak osztály-harcot akarnak, vagy hogy a magyar mezőgazdaságnak tapasztalható válsága, a gazdák indolentiájának s hibáinak róvható fel.

Amerika gazdái szintén válságról panaszkodnak, azok, kik ellen az európai gazdák egy európai vámszövetséggel, az egyes országok ellenben szigorú védvamosokkal igyekeznek védekezni.

Ha tehát a gazdasági válság a legelső kulturálmokban, ilyen általános, ellenben a kevésbé fejlett és a modern intézményektől távolabb álló országok, a mienkhez hasonló válságot nem ösmerik; ezen bajok okának okvetlenül egy és ugyanazon forrásból kell erednie. Es ha a dolgok mélyére tekintünk, a jelenségeket, okokat és okozatokat kellően mérlegeljük és kutatjuk, mindenütt megeljük a különböző helyi viszonyokon felül e válságot jellemző veres fonalat azon erős és kitartó, mégis a lehetőségig simán és észrevétlenül maradni akaró kemény harcban, mely a világpiaczon: *az arany és ezüst közötti küzdelemhen nyilvánul*, melyhez a nagy tőke uralma csatlakozva a népek civilisatiójával haladó nagyobb termelések eredményeit felhasználva, a különböző börzei spekulációkkal a harc oly vehemens, oly irtóztató, és széles rétegekre kiterjedő, de fegyvereiben is oly leleményes és félelmes, hogy nemcsak az ellentétes és közvetlenül érdekelt táborok szenvednek nagy, igen nagy veszteségeket, hanem egész országok és népek sorsa és jóléte koczkán forog. E nyomasztó helyzetet még jobban súlyosbítja a világ hosszú. idejű fegyveres békéje; a mely a népek vállaira oly óriási terheket rak, hogy a nemzeti termelés, különösen pedig a mezőgazdasági termelés világszerte ezen terhek súlya alatt elégtelen az egyensúly fenntartására, sőt még nyomva az aránytalan adóztatás által is, már majdnem összeroskad. A népek szegényednek, az ősi családok pusztulnak, a nemzetek nem erősödhetnek, csupán a nagy tőke halmozódik nagyobb összegekre egy-egy szerencsésebb kézben, hogy hatalma még nagyobb legyen. Nem csoda ezeknél fogva, ha minden oldalról panaszok hangzanak fel a mai szociális állapotok ellen, és a nép munka és keresetért kiáltva, sok helyen harczra készen áll a mai társadalmi rendszer ellen.

Magyarország gazdáai kétszeresen érzik ezen helyzet súlyát, mert mezőgazdaságának a régi patriarchális és terménygazdaságból, a mai, már az egész világra terjedő pénzgazdaságba való átalakulása rohamosan lepte meg és a szükséges előfeltételek hiányában csak nagyobb áldozatok árán volt keresztülvihető; mit súlyosbított azon kényszerhelyzet, hogy Magyarország Ausztriával állami közösségben élven, ezen közösség a szociális kérdésekre is átvitetett, még pedig oly szerencsétlenül, hogy a közös intézkedések csupán egy irányból, akkor is Ausztria érdekei által vezéreltetve — szabályoztattak *mindkét államfélre egyformán: holott Magyarország agricol, Ausztria ellenben már iparúzó jellegű ország. E gazdasági kiegyezés által Magyarországra oly terhek hárítottak, melyek a nemzeti termelés által szorgalmasan gyűjtött tőkét nagy részben felemésztették.*

Ezen aránytalan terhek romboló hatását sok ideig észre nem vették, mert azokkal, sajnos, alig foglalkozott valaki, a mennyiben a

magyar nemzetet folyton a politikai kérdések hullámzásai tartották lekötve, s az anyagi kérdésekkel, az ország közgazdasági helyzetével csak igen kevesen foglalkoztak.

Nálunk idáig a kormányok állásfoglalása is kizárólag csak a politikai kérdésekre szorítkozott. A politika, mint az ország közgazdaságának emelésére szolgáló egyik eszköze, nálunk idáig sohasem érvényesülhetett helyesen, a minek azután eredménye az, hogy a közállapotok felderítése által nyilvánosságra kerülő egyes tények eredményei meglepik az országot s a nemzetet, minek okvetlenül visszahatása van az ügyek nyugodt, egyirányú fejlődésére, mert mihamar új irányokat kezdeményeznek. Másik nagy hátránya ama politikának, hogy saját kormányaink sem ösmerik kellően az ország valódi anyagi helyzetét, mert épen annak megösmerésére szolgáló szükséges szervezettel nem rendelkeznek; de nem ösmeri maga az ország közvéleménye sem a valódi helyzetet, mert a sajtó ma nagyon egyoldalú és a politikai pártállásokat szolgáló irányzatukban, az egyes tényeket s itt-ott felmerülő jelenségeket tendentiósusan: saját céljaikra használják ki. Szakirodalmunk még mindég fejletlen s erőtelően arra, hogy közgazdasági kérdésekben az országban helyes közvéleményt teremthetne. Mindezen viszonyoknak azután az a folyománya, hogy saját kormányaink sem ösmervén az ország valódi helyzetét, az egyes megtévesztő jelszavak hatása alatt, kifelé sem képesek kellően az ország fejlődését biztosító legfontosabb kérdésekben a követendő irányokat helyesen meghatározni, vagy az ország érdekeit a jogtalan támadások ellen megvédeni.

Legmeggyőzőbb példáját látjuk ennek a ma szőnyegen forgó Ausztriával való kiegyezési tárgyalásoknál, a hol Ausztriában épen a kormányférfiak hangoztatják, hogy az eddigi kiegyezéseknél Magyarország nagy előnyöket élvezett, s hogy az ország anyagi fejlődése s megerősödése túlhaladta Ausztriáét, a minek egyensúlyba hozatala céljából Magyarországtól most ismét nagyobb és igen nagy áldozatot kívánnate, mély célból a két államfél Jcözötti szerződést felmondandónak nyilvánítják. Magyarország anyagi helyzete azonban ezen túlzott követelmény jogosságát nem igazolja. Hogy Magyarországon a gazdasági válság hatása igen erős, azt hiszem, talán ma már alig tagadhatja komolyan, a ki e kérdéssel foglalkozott.

A gazdasági válság azonban — sajnos — sokkal súlyosabb semmint azt a közvélemény gondolja.

Ezen gazdasági válságnak képét adni célja ezen munkának, s különösen, hogy a magyar gazdáknak mai súlyos és tarthatatlan helyzetét leplezetlenül feltárja, hogy a bajok kútforrása felösrnertetvén, az orvosszerek megkereshetők és helyesen, de késedelem nélkül alkalmaztassanak, hogy Magyarország önállóan is, annál inkább mint az Osztrák-Magyar birodalom egyijç államféle és mint egy ezredéven, át a kereszténységnek és a mahatalmas és fejlett Nyugot-Európának a kelet felől betörni szándékolt néptörzsek elleni védbástyája, haj-

dantól és örökké földmivelő ország, ősi földbirtokos osztályainak erősödése által szilárdan álló népektől lakott állam, saját erőit önmagának fejlesztve, egy újabb erzedévet ősi alkotmányában, szabadságban és nemzeti vagyonban gazdagodva, dicsőségben éljen át%.

Semmiesetre sem czélja osztályharczot szítani. És ha van is-hivatkozás a nagy tőke, az ipar- és kereskedelmi osztályokra, vagy mások tevékenységére, az csakis azon kényszerűségből történik, mert az ezen munkának alapját képező statisztikai adatokat teljes valóságukban kell közölnöm s megvilágítanom, maisként az ezen kérdésekben mutatkozó általános és nagy tájékozatlanság között a gazdák hátrányai kellően meg nem világíthatók, és ki nem domboríthatók.- E nélkül, azt hiszem, a gazdája nagy sérelmei és bajai meg nem állapíthatók, sem nem orvosolhatók, sem a többi osztályok aránytalan előnyei kellő tárgyilagossággal fel nem deríthetők, sem azok beösmérése ki nem vívható.

A gazdák ügyét csakis az igazság fegyvereivel akarjuk szolgálni s meggyőződésöm, hogy csakis az igazság, ereje hozza meg a jobb meggyőződéseket, és állítja helyre a haza egyes osztályai között az egyenlő megélhetés feltételeit, mely nélkül nemzetünk fejlődése egészen nem lehet soha.

Csupán hazafiúi kötelességet vélek teljesíteni, midőn gazdasági válságunknak eddig oly rejtett fonalát kigöbözve, ezt szemlélhetővé tenni igyekszem.

A nemzetet fenyegető veszély igen nagy.

A magyar nemzet idáig, ezredéves történelmének tanúságai szerint mindég bátran és vitézül nézett a fenyegető veszély szemébe, s ha az közelített, egy szívvel egy lélekkel és szilárd összetartással küzdött meg, legtöbbször diadalmasan.

Ma is, ha az ősi erények hevítik a szíveket s egygyé tömörülve küzdünk az országot a nemzetet anyagi megélhetésében fenyegető gazdasági válság leküzdésére, a baj, ha nehezen is, de elhárítható.

Ha azonban a gazdák, kiknek sorsa és élete forog ma kockán, széthúznának, vagy saját legszentebb érdekükben gyorsan nem tömörülnének, és egyértelműleg a ma pusztító válság okainak elhárítását, és így jobb jövőt biztosító szerves közgazdasági politika megteremtését nem követelik, idő előtt meg fog kondulni feletük, és a magyar nemzet felett is a megsemmisülés harangja.

A vészharangot húzzák!

Gazdák ébredjetek! És egy táborra alakidva kívánjátok az ősi otthont s a magyar föld megmentését a jövő ezredévének is.

A nép szava Isten szava!

Csak akarnotok kell, és önsorsotok egy jobb jövőnek nézhet elébe, másként menthetetlen a végpusztítás! Az ki hozza: egy erős, öntudatos magyar gazdaszövetség, mely hatalmas szavával siet a gazdái érdekek megvalósítására.

Mezőgazdaságunk változott helyzete.

Magyarország mezőgazdasága a jobbágyságnak 1848-ban történt nagylelkű felszabadítása óta majdnem öt évtizeden át küzd a gazdasági válsággal, sőt egyik válságból a másikba esik. A gazdákkal ellenkező érdekek tábora ugyan mindég tagadta és tagadja ma is a válság létezését, mert erős érdekük, hogy egyrészt mai nagyértékű befolyásuk és az ezen úton kivívott anyagi előnyeik csorbulást ne szevedjenek, másrészt hogy az ország mezőgazdasági ügyei, mai tapasztalható kiskorúságukból ki ne bontakozhassanak. Ez azonban nem képes a válságot sem feltartóztatni, sem megszüntetni, csak súlyosbítja a helyzetet, mert az orvoslás mindég továbbra halad, a miért az ország helyzete nem javul, hanem napról-napra aggasztóbbá válik *s a nemzet ereje a megrázkódtató válság leküzdésére ily módon mindég jobban ggyengül és érvöl-évre az anyagi elgyengülés arányában erőtlenebbé lesz.*

A gazdasági válság tehát régóta lappang hazánkban s már az 1879-ik évben az általános gazdasági helyzet oly nyomasztó volt, hogy e miatt szükségesnek mutatkozott Székesfehérváron a II. gazdacongressust megtartani, melynek folytán 1880. évben az O. M. G. E. gazdasági bajaink kipuhatlása és orvoslása érdekében nagyfontosságú tanácskozásokat folytatott. Ezen tárgyalások akkoriban országos mozgalmat idéztek elő; legjobbaink vállvetve fáradoztak e bajok orvoslása érdekében javaslatokat tenni. A sajtó országszerte egyhangúlag visszhangozta azon tanácskozások s javaslatok eredményeit, így azok általában ösmerve, *sőt elősmerve* voltak. Céljuk volt egyik, irányban magát a gazdaközönséget felvilágosítani, oktatni, s a helyes arányú gazdálkodásra reávezetni, *másik irányban a kijelölt pontokra az akkori kormányhoz feliratokat intézni, hogy a fenforgott gazdasági bajok természetük rendje szerint a gazdaközönség és a kormány együttes közreműködésével alapjaiban orvoslást nyerjenek. De mindez eredménytelen maradt.*

Annyival különösebb, hogy idáig az ipar és kereskedelem képviselői és sajtójuk legnagyobb része a mezőgazdasági válság létezését egyenesen tagadták s ma is tagadják. Sajnos, hogy változó kormányaink és törvényhozásunk is ezen álláspontot foglalták el, mert mélyreható, szerves és egy egészet alkotó gazdasági politikát idáig még nem érvényesítettek s így sem a II. gazdacongressusi határozatok, sem az O. M. G. E., sem a vidéki gazdasági egyesületek előterjesztései s kérelmei —: évtizedek óta — figyelemre nem méltattak és mert az ország mezőgazdasága idáig a kellő támogatásban soha nem részesült, helyzete mindég súlyosabb lett, míg végre ma már teljesen válságos.

Hogy mily kevésbé képezte azelőtt is alkotmányos kormányzatunknak és törvényhozásunknak gondját Magyarország mezőgazdaságának anyagi felvirágoztatása, kellően megvilágítja azon nagyon jellemző és felejtethetlen esemény, midőn a magyar törvényhozás termében, Kerkápolyi idejében, az államot fentartó elemnek, a gazdáknak, különösen pedig a kisgazdáknak, az adóügyi kiaknázás és a könyörületet nem ösmerő fiskális-rendszer ellenében való megvédése és a tömeges árvereztetések meggátlása szorgalmaztatott, az akkori kormány pénzügyminisztere azon nyilatkozattal lepte meg a világot, hogy: *a kormánynak mindegy, akárki fizeti is az adót, csak az pontosan folyjon be.*

Az országgyűlés ezen, a mai következményeiben kozmopoliükus, alapjában véve pedig a magyarságnak szilárdítására vészt hozó elvet akkor magáévá tette, a melylyel együtt ridegen azt fejezte ki, hogy *feladatának legfőképen az állam pénzügyi szükségleteinek kielégítését tekintette. Így is történt egész a mai napig, s az ország mezőgazdaságának fejlesztésével komolyan nem foglalkoztak, mert hosszú ideig Magyarországnak, mint kizárólag földmivelő országnak még egy külön földmivelésügyi minisztériuma sem volt; egy közgazdasági helyes politikai megállapítva s programmba öntve nem lett, a miért egyik botlásból a másikba estünk s a hibák helyrehozhatatlanok lettek, minek következtében elpusztult nemcsak sok paraszt, hanem sok úr is, és különösen a nemzet erősségét és oszlopát képező középosztály, melylyel a magyar intelligentia is erősen megfogyott; s fájdalom, többet veszítettünk, mint a mennyit az ország nélkülözhetne.*

Az ősi kúriák mind sűrűbben jutottak avatatlan és olyan idegen kezekbe, kik az ősi magyar erény: a hazaszeretet fölébe a vagyon szeretetét helyezik, annyira, hogy kihalt ezen birtokosok révén egész vidékeken a magyar földhöz való ragaszkodás.

A földbirtok áru lett, melyben csak a forgalmi tőke értéke bir az, új birtokos szemében fontossággal.

És épen, mert ezen állapotok már nemcsak szórványosan fordulnak elő az országban, hanem mindég több a gazdaságot spekulációból üzök száma, sőt mondhatni egyes vármegyékben és egyes vidékeken ezek nagy száma miatt az egyes körök é« járások nagyobb részében olyan új birtokosok helyezkedtek a birtokokba, kik maguk vagy bérlőik, épen úgy gazdatisztjeik a munkásnéppel és cseléddel való bánás tekintetében teljesen szakítottak az elődjeik földesúri gondoskodó szokásaival, s a községbeli parasztban már nem a volt jobbágyot, zsellért, vagy az eddigi munkást tekintették, hanem azt mint nem hozzá tartozó idegent minél jobban kizsákmányolni igyekeztek, s az azelőtti szokásokat és munkaszerződések az uralkodó pénzgazdaság irányához mérve sokszor

kíméletlenül változtatták meg, legtöbbször pedig a kötött szerződés vagy alku ellenére erőszakkal, csalárd furfanggal a béreket álokok és álürügyek miatt visszatartották s a munkásnépet így jogtalanul megrövidítették.

Ez nem maradhatott ellenhatás nélkül. Ez idézte, elő, hogy a nép azon birtokosoktól elidegenedett; sőt mert megélhetésében magát korlátozva látta, ellensége lett az úrnak is, de az államnak is, mert ezen bajok orvoslására nem tett idáig az állam semmit sem, hanem a hol zavargás állott e miatt be, ott a katonasággal csináltattak rendet.

Nem nyert máig sem a magyar mezőgazdaság erősebb támogatást, sem érdekei nem védelmeztettek kellően, hanem magára hagyatva küzdött tehetetlenségében, ellenségeinek s az uralkodó érdekeknek és a különféle eszméknek prédául odadobva. Széthullott kéve volt, hogy ipar és kereskedelem e kéve magvaiból éljenek; fejlődtek is hatalmasan, s ma már erőtlől duzzadva uralkodnak teljhatalommal a gazdák felett.

Hogy pedig a támogatás hiánya miatt a felelősséget elhárítsák, jelszóvá lett, hogy: *a magyar gazda indolens, könnyelmű, nem él hivatásának, stb.* Ilyenekkel leplezték a köteles kormány támogatás, és egy átgondolt, józan, megfelelő szerves földmívelési és közgazdasági politika hiányát. A mi intézkedés történt, az is csak kapkodás volt s állandóság jellegével nem birt.

Ha ezekkel szemben a magyar birtokos osztály helyzetét tárgyilagosan vizsgáljuk, kitűnik, hogy az a jobbágytság felszabadítása óta sohasem volt erőteljes, életképes állapotban. Bármennyire nehezen esik is kimondani, de az események és mai állapotaink minden téren szomorúan igazolják, hogy közviszonyainkban a mezőgazdaság volt azon fejőstehén, melyet egyaránt zsákmányoltak ki a változó kormányok, az Osztr.-M. Bank. a részvénytársaságokat fentartott idegen nagy tőke és a mezőgazdasággal ellentétes érdekű ipar és kereskedelem. Míg ezek az eddig bőven nyert táplálékból erősödtek és fejlődtek nagygyá, addig a mezőgazdasága az országnak sorvadtt, sínylődött s nemcsak válságból válságba esett, hanem a folyton felhangzó panaszok teljesen hiábavalóknak bizonyultak és sehol sem mutatkozott hajlandóság az agrár bajokon segíteni. Hiábavalónak bizonyult eddig minden kísérlet a bajok orvoslására, mert amazok érdekközösége ezt megengedhetőnek nem találta, sem a gazdái érdekek erőteljesen nem léphettek megtámadott existenciájuk védelmére, mert azok a gazdái érdekeket ösmemi és támogatni nem engedték.

Kormányainkat a folyton hullámzó politikai és pártkérdések sokkal jobban lekötötték, semhogy a közgazdasági ügyekkel komolyan foglalkoztak volna, mégis a pénzügyi adóprés a gazdák ellen folyton erősen működött és *sem a teherviselés emelésére, sem az adózás kimerülésére tekintettel nem voltak*

soha, a miért folyton csak gyengültünk, anélkül, hogy erősödhattünk volna, mi végeredményében a mai válságos viszonyokhoz vezetett. Ellenben a nagytőke s a nagykereskedő dédelgetése annyira túlságba ment, hogy ezek minden kigondolható állami támogatásban is részesültek, állami subventiókat élveztek, és ama nehéz korban, midőn a gazda feje alól is kihúzták a párnát, ezek a milliókra menő nyereségek után nem is adóztak.

A folyton fokozódott államháztartási teher tehát csak a gazdákat sújtotta és tőlük az adók mindig a legnagyobb kiméletlenséggel hajtattak be.

Az állami gazdálkodás, de különösen a pénzügyi gazdálkodás Ausztriában is rettenetesen fejletlen és rendezetlen volt, mely az osztrák uralomnak Magyarországon átélt egy évtizede alatt Magyarország finandális helyzetét majdnem teljesen aláásta. Ezen múltért, ezen botlásokért is egyoldalú adórendszerünk folytán a magyar gazdának kellett szenvedni és a multak veszteségeiből felhalmozódott állami adósságok így hárultak önhibájukon kívül a magyar gazdára.

Ha mezőgazdaságunknak eddigi múltján végigtekintünk s azon nehézségeket gazdái szemekkel vizsgáljuk, melyekkel megküzdnie kellett, a fentiek mind igazolást nyernek.

A jobbágyság felszabadítása és 1848.

Az 1848. évi országgyűlésen a francia forradalom eszméinek hatása alatt, midőn a „szabadság, testvériség, egyenlőség” nagy jelszavak Európán át hozzánk is elhallatszottak, a magyar ősi szabadságszeretete fényesen lobogott fel. Magyarországnak a világtörténelem tanúságai szerint is igazolt nagylelkűsége, lovagiassága s ebből folyólag a mások ügyéért való küzdelmeknek, mint saját ügyének felkarolása és megvédeése már a keresztes háborúkban is fényesen kimagaslott, melyet tetézett avval, midőn a Nyugat-Európát fenyegető keleti népekkel s a törökökkel saját országának és népének veszélyeztetésével a harcot felvette, mely harcz a magyarokra igen szerencsétlenül végződött s hosszú időkre a török uralkodott Mátyás királynak Buda várában. A nemesért, a szépért való lelkesedést a török uralom nem irthatta ki, sőt csak növelte a magyar nemzet magasztos erényeit, melynek nem utolsó fényes megnyilatkozása volt, midőn Mária Terézia a magyarok segítségét és nagylelkűségét kérve, egy szívvel s lélekkel azon választ nyerte, hogy „*vérünket és életünket a királyért és hazáért*”.

Midőn tehát a szabadság nemtője vonult végig Európán, a magyarok ősi nemessége és erénye a népek szerétében a legmagasztosabban nyilatkozott meg *és igazi nagylelkűséggel áldozott a szabadság istenének a jobbágyság felszabadításával.*

Hogy e tettét a magyar nemzetnek megítélhessük és méltányolhassuk, tudnunk keil azt, hogy Magyarországon a jobbágy

végezte a földmívelést az uraság s nemesség birtokain, a miért a termésből, borból, állatból stb. minden kilencedik rész az uraságnak volt beszolgáltatandó; azonfelül pedig még robotot dolgoztak, s a mi kis adó volt, azt is a jobbágyok fizették.

A nemességet, a birtokost ezek szerint anyagi gond nem terhelte.

A jobbágyoknak és zsidóknak nem volt 1848. előtt megengedve földbirtokot szerezni, hanem a jobbágyok csak telek-helylyel birtak, melyen lakóházaikat s gazdasági épületeiket is az uraság által adott faanyagból építették az uraság által kijelölt helyeken.

A zsidóság a korcsmálkodással, kereskedéssel és sok helyen a pénzkérítéssel foglalkozott s mondhatni, majd minden nemes embernek s úrnak volt bizalmas házi zsidaja.

A jobbágyság teljesített tehát minden munkát „robotban”, így készültek hajdan a várak, a kúriák, az urilakok. Így építették a világhírű Tokaj hegyaljai szőlőket a sziklákba vájt üregekbe, gödrökbe, háton folhprdot talajba. A nemességnek, a birtokosságnak, mondhatni az anyagi téren csak jogai voltak, melyeket a haza szolgálatában, annak védelmében érdekeltek ki, mely az ő kötelességük és terhük volt; tehát a gazdálkodásban csak parancsolni kellett s jövedelmei biztosítva voltak. Nem kellett soha arról gondoskodniuk, hogy jövedelmeik szaporítására minő befektetéseket eszközöljenek, minő új gazdasági üzemet honosítsanak meg, mert a gazdálkodás, az állattenyésztésnek és szemtermelésnek korlátlanúsága által magától folyt, úgy hogy az anyagiak miatti gondok ismeretlenek voltak urnái és parasztnál, kivéve egyes tékozlókat, kik más hitelforrás hiányában birtokaikat zálogba tették. Ez volt mondhatni azon időkben az egyetlen cserefogalom.

Anyagi gond tehát nem terhelte a birtokosokat. Ily viszonyok között mi természetesebb, hogy a vármegyei élet annál inkább virágzott, mert a jogosultakat ettől a mindennapi élet nehézségei el nem vonták, sőt az volt azon fórum, melyen kitűnni apáinknak ambítlóját, egyúttal érdekét is képezte, mert hiszen az igazságszolgáltatás is az ő kezükben volt, s az uri székek igazán gyorsan és drákói szigorral működtek. Parasztságunknak eddigi becsületérzőse még onnan ered. Az új nemzedék, a mai szabadelvű eszmék s intézmények révén ma már nemzetközi, de nem magyar, és országháborító lett; e mellett kötekedő s dologkerülő egy nagy része, sőt nem átalják a német socialistákkal szövetségbe lépni. A régi urasághoz való ragaszkodása a népnek egész vidékeken kihalt és már ismeretlen, sok helyen ur és a munkás pedig úgy állanak egymással szemben, mint rossz szomszédok.

Az 1848. évet megelőzőleg is voltak sokan, kik a magyar hazának felvirágzásáért lelkesedtek, a kik az Európában már

akkor fejlődő haladást itthon meghonosítani törekedtek. Az általános helyzet s a conservatív felfogás azonban csak lassan engedtek tért e nemes törekvésnek, melynek kimagasló alakja Széchenyi István gróf volt, ki a magyar akadémiát egymaga egy évi jövedelmének odaajánlásával megalapította; ki a Tisza folyónak szabályozását s hajózhatóvá tételét kezdeményezte; ki lótenyésztésünk fejlesztésén buzgólkodott; ki hitelügyünket javítani főfontosságú teendőnek jelezte, s kinek működése a közgazdaság majd minden terén a haladás biztosítására irányult. Azonban ezen nagy horderejű törekvéseknek is voltak ellenzői, kik a magyar népet idealizmusával, ama az Európán át vonult forradalmi eszmék felé vezérelték.

Az ország anyagi sorsával, anyagi erejének s evvel függetlenségének fejlesztésével ezen tábor alig gondolt s Széchenyi István gróf törekvése, Magyarországot anyagilag nagygyá, erőssé és függetlenné tenni, dugába dőlt, míg végre a viszonyok odáig fejlődtek, hogy az 1848-iki forró napok lángba borították az országot, s midőn az ország apraja-nagyja a szabadságharcban a harctérre vonult, a gazdálkodás addigi menetéből is kivetkőztetve válságba került, mondhatni szünetelt, s csupán a háborúskodás révén is nagy veszteségeket szenvedett.

Sok kincs és vagyont áldoztak a haza oltárára, s mindez a szabadságharc leveretésével egyszerre semmisült meg. Sok millió veszett kárba, mely így a nemzeti vagyontól elvonatván, a nemzet, illetve a földesúr azokkal szegényebb lett, s mondhatni, azon erő, melyet a tőke képvisel, ezek elvesztésével egyidejűleg hagyta el az országot, illetve a nemzetet képező földbirtokosokat s nemességet.

„Világos” után a gyászborult nemzetet az elnyomatás fájó sebei egyrészt a bujdosásba kergették, másrészt pedig az osztrák Bach és Schmerling által idegen országokból hivatalainkba ültetett „Beamterek” az üldözésekkel biztosították kenyerüket, *s így az akkori kormányzás csupán a politikai üldözésre fordította legfőbb figyelmét s mindent gondosan gátolt, mi az anyagi megerősödést előmozdíthatta volna.* Ilyen viszonyok között ugyan ki gondolhatott komolyan a gazdálkodás menetében világszerte beállott nagy változás közepette is a rendszeres gazdálkodás meghonosítására. De ki is tudta akkor, hogy mihez fogjon. *A jobbágyság felszabadításával a gazda elvesztette addigi munkásait; a szabadságharcban pedig vagyonának egy részét, más részét azonfelül az idegen kormányzat confiskálta és elvesztette a haza védelmében azon tőke nagy részét is, melylyel a jobbágyság felszabadításával hirtelen beállott változás parancsolta szükségleteit, birtokának felszerelését és berendezését elő tudta volna teremteni. Hitelhez nem folyamodhatott, nem volt akkor hova fordulnia. Ma sincsen kielégítő hitelszervezetünk.* A jobb irányba való kibontakozás egyenesen lehetetlen volt.

Súlyosbította a helyzetet a milliókra ment magyar bankjegyek megsemmisülésével ért újabb veszteségek. Fokozta az is, hogy az~ elvesztett ingyenes munkát pénzes munkával kellett pótolni.

Az apathia s a régi gazdálkodás menete.

Kiki gazdálkodott ezeknél fogva úgy, a hogy épen tudott. Leghelyesebben jellemezhetjük az akkori gazdálkodási viszonyokat, ha azt mondjuk, hogy pangás uralta a helyzetet, mit súlyosbított azon körülmény, hogy az oskolákban az osztrák uralom a német nyelvet szorgalmazta, a miért a szülők gyermekeiket az oskoláktól elvonták, ezért a szellemi téren ama kor fiai vissza is maradtak s ez végeredményében oda vezetett, hogy míg a többi nemzetek ugyanazon időszakban hatalmas léptekkel haladtak a civilisatio terén előre, addig a magyar nemesség és a magyar gazda elmaradt s egyébként sem tartott lépést az előhaladással, ezért a gazdaságban sohasem érvényesült az üzleti szellem, sem azt nem számították, hogy melyik üzleti vagy termelési ág jövedelmezőbb, vagy minő befektetés hogyan fizeti ki magát, hanem vakon biztak a bal-, vagy jó szerencsében, a miért a gazdái erély, az önerőben rejlő vállalkozás is szunnyadt annyira, hogy a mint látszik, az erők zsibbadása még ma is tart, mert csak ennek kell tulajdonítani a magyar nemzetnek, a magyar gazdaosztálynak képzelhetlen apathiáját, saját sorsának: pusztulásának megadásteljes közönyvel való szemlélését, és jobb sorsának mindég másoktól való reménylését.

Fájdalommal kell kimondani, hogy ezen viszonyok miatt több évtized veszett meddőségben, mely a haladást megbénította, sőt lehetetlenné tette, a miért a nemzet még ma is érzi ezen stagnáció káros hatását jeleseinek megfogyatkozásában is.

Hosszú kínos évek multak el azon egyformaságban, míg-nem Ausztriának az olaszok elleni balsikere mégis meghozta a politikai rendszer változtatását, s a magyar nemzet a 60-as évek elején újjáébredvén, végre visszanyerte alkotmányát. Bármily örvendetes volt is ez a nemzet politikai életére, *mező-gazdaságunk állandóan háttérbe szorult.* Az elméket, a sziveket sokkal jobban elfoglalta a hosszú elnyomatás után a politizálás vágya, mint az ország anyagi sorsának javítása,, intézése.

Altalánosságban legyen mondva, ezen időszakban egészen külterjes gazdálkodás folyt. A rét és legelő sok volt mindenfelé. A bérek olcsók voltak, úgy hogy holdanként 1 forinttól 2 forintig szélteben lehetett az alföldi rónakon legelőterülete-

ket bérelni, mely körülmény a marha, juh s sertéstartást jövedelmezővé tette. A községekben szinte sok volt a közös legelőteülét. A legeltetést a telekjog alapján a közös területeken majdnem költség nélkül gyakorolták s a hol az ellenőrzés laza volt, ott sokan minden jogosultság nélkül is használták ezen legelőket s így úgyszólván áldozat s pénz nélkül jutottak az állattenyésztés révén szép jövedelmekhez. Természetes, hogy ily olcsó s költségmentes állattartás mellett az állattenyésztés kiterjedten űzetett, mely után a jövedelem legtöbb esetben az értékesítés előnyössége szerint emelkedett. Az Alföldön különösen a juhgazdaság dívott az ilyen olcsó legelőterületeken. A kezelés s üzemköltség az esetleges olcsó legelő béren kívül csupán a pásztorbérekre szorítkozott. A nemes gyapjú magas áron kelt, a juh és ürü a legelőről is hívva mindég jól volt eladható, a „dög-bőr” pedig csaknem pótolta az állatban szenvedett veszteséget, mert keresett czikk lévén a gyapjú, ezt is jó fizették. Többen gazdagodtak meg a juhtarlás révén s ma is nagybirtokosaink sorában foglalnak helyet.

Bármily nagy veszteségeket szenvedett, is a nemzet a gazdasági pangás, a birtokok jövedelmezőtlensége, a magyar bankjegyek értékének elvesztésével s bármily vigasztalan volt is általában a gazdasági helyzet, egyesek, úgy egyes uradalmak, sőt túl a Duna vidékén többen is, a Széchenyi István gróf vezéreszméinek gyakorlatilag való alkalmazása révén szorgalmasan munkához láttak, s hol a berendezéshez a megfelelő tőke és szakértelem ezen időben is megvolt, ottan a gazdálkodás előrehaladt. Az ilyen gazdaság góczpontot képezett, mely forrásává lön a gazdasági haladásnak. Ilyen góczpont képződött már 1848. előtt a többek között Klauzál körül s mondhatni, nála volt az ujabbkori gazdálkodásnak legjobb iskolája; számosan zarándokoltak hozzá, a hol a gyakorlatot, berendezést s az új gazdasághoz szükséges szellemet elsajátítva mint apostolok mentek széjjel az ország minden irányába s részint saját birtokaikon működtek, részint az egyes uradalmakban. Az uradalmak, sőt a hitbizományok voltak az előhaladás zászlóvivői, a hol ezek haladtak, ott haladt a nép is. Az új viszonyokba így lassan-lassan beleélte magát gazdaközönségünk egyik, bár kis töredéke. A nagy tömeg azonban kínlódott s megelegetett mindennapi szükségletének előteremtésével. Többre különben alig is számíthatott, hiszen a fogyasztás terén jóformán önmagunkra voltunk utalva. Vasutunk alig volt s É.-Kelet felé csupán a Tiszai vonal közvetítette a forgalmat Budapesttől Tokajig. Pestről Pozsonyba s Bécsbe vitt a vasút. A vízi közlekedés is kezdetleges volt s nagyobb forgalom nem is fejlődhetett. Galicziába s a szomszéd országokba tengelyen szállították az életet s összes kivitelünk a szomszéd országok határszéli területére esett.

Midőn azután a nemzet némileg is visszanyerte nyugalját, s részben politikai önállóságát, s midőn a hiányokat pótolni, gazdaságát, ha részben is az új viszonyokhoz új szükségletekhez mérten berendezni akarta, újabb bajok rontották meg.

Az uzsora.

Tudvalevőleg a pénz igen szűken volt a szabadságharc utáni időben, minélfogva a pénznek akkori értéke és vevőképessége nagyobb volt a mainál; azt hiszem nem túlozok, ha azt 3-6-szorosára teszem. A pénzszükséglet minden téren fokozottabb lett. Nemcsak a gazdaságok berendezése kívánt sok pénzt, hanem annak üzemben tartása, a napszámok, munkabérek stb. szintén sok pénzt követeltek. Az idegenbe menekültek legnagyobb része mégis csak hazulról, vagyonából nyert pénzeiken tarthatták fel magukat. Ezen szükségletek kielégítésére azonban nem voltak meg a mai takarékpénztárak, bankok s jelzáloghitelintézetek s legnagyobb részben a magántőkére voltak utalva. Ily égető szükségletek mellett az uzsora azután hihetetlen arányokat öltött, s a 30-40%-os pénz nem is volt ritkaság. A rendes és törvények által határba nem szorított kamatláb kölcsönöknél 10-12-15% volt. Ez óriási összegeket emésztett fel már akkor. Hozzájárult ezen viszonyokhoz egy másik, igen veszedelmes baj, a váltógazdálkodás a jótállásokkal akkor, a mikor a váltó hatályát, azok jogi következményeit kellően nem ösmerték. Sőt a parasztság is erősen frta a váltókat s a jótállás s a pénzhez ilyen módon való könnyebb hozzájutás sok embert, sok gazdát sodort az örvénybe. A nemfizetés esetei mindsűrűbben jelentkeztek, a melyek után rögtön jött az árverezés. De mert az elárverezett birtokokra új vevők a tőke hiányában nem voltak, csupán az árverezések által is tetemes nagy kár érte az adósokat, mert értékeik s birtokaik értékükön alul adattak el.

Dr. Rath Zoltán az ingatlanok árverezésének számát az 1870-es évek végén 19.210 esetre tünteti ki statisztikai adatai nyomán, melyek értéke 16,671.848 frtra rúgtak s ezek mellett elveszett 8 millió 176 ezer 588 frt csupán a jelzálogos követelésekből. A mit pedig az akkor igen hiányosan vezetett statistika ki nem mutat, az bizonyosan meghaladja e fenti összeget.

A kivándorlás okai.

Az addig ösmeretlen adók, s a megindult vizsabályozások folytán felmerült ártéri költségek pedig annyira túlterheltek a gazdákat, különösen pedig a kisgazdákat, hogy némely

községben százsámra foganatosították az árverezéseket előbb az ingókra, állatokra, gazd. felszerelésekre, bútorokra stb. s az után magára az ingatlanokra. A birtokelaprózódás ezért oly nagy lett, hogy azon már meg nem élhetett, így lett a kiscgazda egy része vagyontalanná, mondhatni földönfutóvá. Így fogyott lassan-lassan a kiscgazda kezében volt állattállomány. A vízszabályozási munkálatoknál igaz, hogy keresetet talált a nép, de ez nem kárpótolhatta elvesztett, dobraütött vagyonáért. Egyéb és állandó kereset hiányában, lassan, lassan, kivált a nehezebb megélhetési viszonyok között lévő felvidékről a nagyobb számú szeszgyárok megszüntével, minden kereset hiányában a phylloxera pusztítása miatt kiveszett szőlőkben nyert eddigi munkáknak elvesztésével is tetézve, így indult meg a kivándorlás Amerikába, Szlavóniába, Romániába, s egyik vidékről a másikra, mely mihamar igen nagy arányúvá fejlődött s a legjobb munkabírókra terjeszkedett ki. Egyetlenegy azelőtti kormányunkat sem lelkesítette ezen okok megszüntetésére a jobb közzgazdasági politikának az életbeléptetése, s nem vették figyelembe, hogy a kié a föld, azé az ország. Es a sok kérés daczára is mindég idegenkedtek állami életünkben azon mély igazságot érvényesíteni, hogy a nemzet életének és fejlődésének alapja és feltétele: a munkás polgárnak, Magyarországon pedig a földmiveléssel foglalkozó népnek a jóléte és anyagi megerősödése.

Legújabban ugyan már történnek több irányban intézkedések, de ezek az eddigi mulasztásokat, az idáig elveszített tőkét s munkaerőt visszapótolni nem képesek; de még ma is sajnosán nélkülözzük egy szerves egésznek képező közzgazdasági politikának a megteremtését és komoly megvalósítását.

Az állam szükséglete ma sincsen az adóviselősi képességhez szabva, hanem épen megfordítva.

Fokozta a kivándorlást a mezőgazdaságban beállott azon fordulat is, hogy a gazdasági gépek, különösen a cséplőgépek, de az aratógépek is, mindnagyobb alkalmazást nyervén, az aratással siettek, hogy a hő meg ne üsse a búzát s hogy hamarabb csépelhessenek, és mert szükség volt rá, a cséplés már aratás után egy pár héttel elvégeztetett, míg azelőtt a nép kézzel egész télen át csévelt, s így állandóan foglalkozva, biztos és hosszabb idejű keresettel birt. Szaporodtak a többi gazdasági gépek is, s minden gazdaságnak azon kellett igyekezni, hogy a termelést olcsóbbá tegye, a termést minél hamarabb pénzzé tehesse, másként a reá nehezedő terhek súlya alatt roskadt volna össze, vagy pedig az adóvégrehajtás lepte volna meg.

A folyton fokozódó közterhek másrészt arra is kényszerítöttek a gazdákat, hogy olyan terményeket termeljenek, melyek legkönnyebben voltak értékesíthetők. Ezen termény volt előbb a repcze és azután a magyar piros aczélos búza, melyet a kül-

föld, ha szüksége volt reá, szívesen vásárolt, mely az akkori kedvező időjárás folytán jól is termett. Ez által a gazdasági munka mindjobban egyirányúvá lett, de egyúttal a fő munka időszak az aratásra esett, mi mindig rövidebb és rövidebb időre szorult.

A repce azonban mindég jobban kiszorult s ma már alig látni az országban.

Vízszabályozások befolyása.

A vízszabályozások Széchenyi István gróf buzgólkodása folytán már az 50-es években indultak meg a Tiszafolyó mentén, mely mihamar lázas tevékenységgel folyt az érdekelt vidékeken.

A Tiszafolyó mente tudvalevőleg nagyterjedelmű rétségeket és legelőket képezett, melyeket a rakoncziatlankodó folyó, az évnek több időszakában, az áradásokkor rövidebb-hosszabb időtartamra iszapos árjával elöntött, mi által egész vidékek, egész öblözetek sík tengert képeztek. És ha a víz le is apadt, azon területek nem voltak mindjárt legelhetőek, mert az iszap lerakodván, annak előbb meg kellett száradni, hogy járható legyen; a hol pedig alacsonyabb volt, ott jó essőknek kellett azt a rajtuk áttörő fűről s növényzetről lemosni, hogy legelhető, vagy kaszálható legyen.

A mi mélyedések, javak, erek lápok azon vidékeken voltak, azok állandóan vízzel voltak borítva, mely területeken nemcsak a vízivad és vándormadár tanyázott milliárd számra, de a tavakban, lápokban a hal minden neme s a csík, igen bőven volt; a mi azután az ezen tájakon lakó népeket egész életmódjukra s foglalkozásukra nézve a halászat és vadászat, kisebb részét a pásztoréletre ösztönözte. Ezen népekre a Tiszának szabályozása — életmódjukat tekintve — a halálos dőfés volt, mert foglalkozásuk, az azon idők viszonyai folytán, inkább a mindennapi élelemre szorítkozott, semhogy abból félrerakható jövedelmek származtak volna. Ezen egészen másnemű foglalkozásban élt népeknek, a Tiszaszabályozás által mentesített, gazdaságilag kihasználható nagy területek, nem hozhatták meg mindjárt a szabályozási időszak elején azon anyagi hasznot, melyet, ma az utódok abból láthatnak, mert ama buja vad talaj még nem vált termővé, mert a gaz ottan eleinte előlt minden művelési növényt, A népnek hozzá még kellő felszerelése sem volt, hogy a talajművelést erélyesen, jövedelmezően felkarolhatta volna; de maga az akkori nemzedék, éppen mert alkalma sem volt reá, magától a földművelési munkáktól is teljesen el volt szokva. Ezeknek tehát az újonnan nyert területek nemhogy használtak volna, hanem egyenesen

ártalmukra, sőt kárukra volt, mert egészen új viszonyok közé kerülvén, új életmódra kellett szokniok. Hogy ez milyen nehezen megy, főleg milyen nehezen ment az akkori időben, midőn még a népnevelés azokon a tájakon alig volt csirájában, azt elgondolhatja mindenki. Ha most hozzágondoljuk, hogy ezen népet az adóztatás és az adóknak pontos időben való befizetése hogyan érinthette, hogy azok adójukat, sem a régi keresetágból, mely úgy sem volt jövedelmező, épen bizonytalansága miatt, sem az újonnan alakult viszonyok között elő sem tudta teremteni, s a legkisebb készpénzben teljesítendő terheltetés is mily óriási teher volt akkor, a midőn forgalom és kereskedelem alig volt, egyszerre beláthatjuk, hogy a „restanckiáknak” okvetlenül fel kellett szaporodni. A pénzügyi adminisztráció pedig épen az osztrák uralom alatt könyörületet nem ismert; későbbben pedig, a kiegyezés után, az elvállalt nagy terheket nem bírta az ország, a miért a hátralékok, zálogok, árverések útján hajtottak be, a miért igen sok ember legértékesebb, akkori kis vagyonától fosztatott meg.

Későbbben már hozzáláttak a buja területek feltöréséhez, de a szabályozást alapjában hibásan kezdték meg és nem vették figyelembe a rakoncátlan folyó természetét, sem a felső területeken az erdők rohamos kiirtását, minek a nedvesebb években az lett szomorú következménye, hogy az áradó vizek, a kanyarulatok átvágásaival egyenes vonalakban a nagy esés mellett, rohanóvá tétettek, melyet az összeszorított árterületeken a gyenge és akkor még alacsony védgátak nem voltak képesek visszatartani, a miért természetes, hogy a mely víztömeg, azelőtt mintegy 200 mértföldet borított el áradásaival, az egy igen keskeny, nem is párhuzamos ármederben nem férhetett meg, s így a szabályozási munkálatok után több ízben s több helyen törte át a Tisza ár gátakat, romba döntve egész tanyákat s falvakat. Az 1855-dik évi árvíz 250 ezer holdat borított el, az 1860-dik 451,7,00 holdat; az 1861-diki 104 ezer holdat; az 1865-diki 451.700 ezer holdat az 1867-diki 220 ezer holdat; az 1869-diki 157 ezer holdat, az 1876-diki 121 ezer holdat; az 1877-diki 108 ezer holdat; az 1878-diki 40 ezer, s az 1879-diki 72 ezer holdat, a mi ezek szerint is, csupán *e tíz kiöntés 25 év alatt, mintegy egy millió 628 ezer holdat öntött el s 1879-ben Szeged is rommá lett.*

Ily nagy arányú kalamitások sok gazdát tettek tönkre s különösen a Tiszafolyó mentén ezen ok miatt egymagában is folytonos válsággal küzdött a gazdaközönség. Az országban a többi folyók is sok kárt okoztak. Ily körülmények között, lutrijáték volt a gazdálkodás, mely lehetetlenné tette az okszerű és helyes gazdasági rendszer kifejlődését; sőt ellenkezőleg, a minden oldalról való zaklatások miatt is, a máról holnapra való gazdálkodás látszott egyedül célravezetőnek.

Hogy tehát egyrészt a szenvedett nagy károkat kiheverjék, a folyton emelkedő terhes adókat fizetni bírják, egyenesen reá voltak kényszerítve a rablógazdálkodásra s búza után búza vettették több ízben is, egy ugyanazon területen. Hogy ez hova vezet, nem gondolt vele sem kormány, sem gazda, mindegyik csak saját ügyével gondolt, de az ország közvagyonosodásával, a nemzetgazdasági tanokkal nem törődött senki. Annál jobban szorgalmazták az adóprésnek minél jobban való megszorítását.

Fokozta a rablógazdálkodásnak terjedését, a búzatermelésbe vetett rendíthetetlen hitet, hogy a külföldnek akkoriban több évi rossz termése volt, s akkor még az Amerikából való behozatal igen kis mértékre szorult, a miért a külföld s a szomszéd országok, mondhatni legnagyobb részét a magyar búzát vették, fogyasztották.

Az itthoni rossz pénzügyi helyzet, az Ausztriával szemben elvállalt nagy adóságok miatt, a mindinkább rohamosan emelkedő terhes adók, melyek az adminisztráció költségeivel is folyton nagyban emelkedtek, a vízszabályozási új és nagy terhek, melyek holdankint az adóval vetekedve 1 frttól 1 forint 20 krig is emelkedtek, a forgó üzleti tőke hiánya, a gazdahitel teljes hiánya, az uzsora, a váltókkal való gazdálkodás nagy arányai s az ezek által képződött nagy terhek okozta lehangoltság s vigasztalhatatlan helyzet közepette, a búzatermelőket, az 1860-as évek elején, az élénkebb kivitel láttára elragadta a kiviteli láz, s most már azon hihedelembe is ejtette, hogy a magyar gazda búzájával ezentúl Európa legfőbb s talán egyedüli élelmezője. Ennek az lett a következménye, hogy a józan, okszerű gazdálkodás elvének ellenére a gazdák legnagyobb része, csupán a búzatermelésben látta a sikert, mert abból kapott rendszeren nagyobb summákat egyszerre, a miért, — eltekintve egyesektől — a nagy tömeg félredobva a váltógazdaságnak eddig is vékony arany útját, s a hármass nyomású gazdálkodástól is eltérve, az egyoldalú búzatermelésre ment át, vetve azután oda is búzát, hol az absolute nem is sikerülhetett.

A bérlők.

Földbirtokosaink közül azonban sokan nem is gazdálkodhattak maguk; hol a száműzetésben éltek, hol az asszony s gyermek volt csak otthon, ezek tehát, hogy birtokuk hasznát lássák, bérbe adták birtokaikat, legtöbbsnyire házi zsidajuknak, igen potom áron, s a bérlők egyszerre gombaszámra szaporodtak. Ezen bérlők legtöbbsnyire azonban kevés üzleti tőkével birt, a miért a beruházás is gyenge volt. A talajművelésre nagyobb gondot alig fordítottak, hanem a bérletet a gseftelés kedvéért tartották, s mert a búzának jó ára s biztosított kivitele volt, még a

rosszul mivelte földbe is csak búzát vetettek. Tehát már itten nyilvánvalóvá lesz, hogy a mezőgazdasági termelés főtényezője, a jól mivelte talaj, a beruházási s forgótőke és az egyéni szakértelem mint termelő és teremtő erő, nem volt harmóniában. De mert ama bérlők befektetési tőkével alig birtak, a rossz mivelés miatt is gyenge volt termésük; ezért a legtöbb bérlőrossz fizető volt, s nagy részük még fizetni sem akart, mi a birtokosokat jövedelmeiktől fosztotta meg. A gazdaságot átvenni és újra berendezni, valóságos válság volt.

A réteket és legelőket sorra feltörték, a mély szűz földek igen bő aratást adtak, s bizva az akkori kedvező időjárásban, búza után búza nem egyszer következett. A nagy Alföldön pedig a búza a tengerivel váltakozva vettetett úgy, hogy minden második évben ugyanazon földbe, sokszor csak karczolásnak nevezhető rossz szántásba, búza természetett. Mi természetesebb, minthogy ily módon a talaj a túlhajtott búzatermelés folytán, a búza által igényelt tápanyagok tekintetében hamar kimerült, s sok helyen, mondhatni ma már ország-szerte észlelik a termések csökkenését. Én magam, Szolnokon, a legjobb földön, Orosházán, Hódmezővásárhelyen, Szarvason, Békésen, a Bácskában s a Duna mellékén, stb. mindenütt a legjobb összetételű szántóföldek között, kimerülve, nem termőképes állapotban, nagyobb területeket találtam, mely területektől a régi tulajdonosok lassankint megválnak, azokat idegen községbelieknek eladják, maguk pedig új törésű és nem is teljesen biztos földekre mennek át. A kik pedig ma 15—30 forintot fizetnek kat. holdanként bért, azok sorra buknak s nem egy, ezen bérlet miatt kénytelen adóságokkal saját birtokát terhelni.

Ne feledjük el azonban, hogy nálunk sem volt mindig kitűnő aratás.

1855-ben	593 ezer
1859-ben	86,780 „
1872-ben	621,626 „
1873-ban	1.693,041 „
1874-ben	1.493,248 „
1875-ben	25,780 „

mmázsával haladta meg a búzabehozatal a kivített.

1879-ben	1.234,952 ezer
1880-ban	415,487 „

mmázsával.

Az 1863. évi aszály rettenetes volt s különösen szarvasmarha állományunkban tett igen nagy pusztítást.

Elégtelen termékek.

A rosszul mivelt talajba vetett búza sokat szenvedett a gyomok s gaz által is, a mi a terméseket s azok értékét igen alább szállította. A koczka egyet fordult. Már a 60-as évek közepén a külföld versenyével kellett küzdenünk, mi a búza-termelés jövedelmezőségét csökkentette. A feléledt külföldi verseny folytán oly súlyos, nyomott közállapotok állottak be, hogy maga az O. M. Gr. E. szükségét látta 1880. évben, gazdasági bajaink kipuhatólása és orvoslása érdekében enquete tárgyalásokat tartani, melyet a székesfehérvári gazdaértekezlet előzött meg.

Gazdasági viszonyaink oly súlyosak lettek, hogy az 1879. évben, Székesfehérváron tartott II. gazdaértekezlet, B) pont alatt, a gazdasági rendszerváltoztatás, illetve nyersterményeink értékesítése tárgyában a következő határozatot hozta: Tekintettel azon hátrányokra, melyek a közelebb lefolyt évtizedekben szertelen mérveket öltött, túlnyomó gabnatermelésből származnak; úgy a gabnaterményekkel kiszivattyúzott föld erejének visszaszerzése s az abban fekvő nagy nemzeti tőkének a jövedőség javára való fentartása, mint az évről-évre fenyegetőbb külföldi konkurrencziával szemben való megállhatás, sőt létezés szempontjából kimondja: hogy minden magyar gazdának úgy saját, mint az ország érdekében kötelességében áll oda-törekedni, hogy gazdaságában a gabonatermelés és állattenyésztés közt büntetlenül, huzamos ideig nem mellőzhető helyes arányt, fokozatosan bár, de lehető gyorsan beállítsa, a gabonatermelés rovására tetemesen megesőkent állattenyésztést érelyesen felkarolja s ezekből gazdasági területének legalább egy harmadát (ideértve a kaszálókat, a szálas és gumós takarmánytermő tereket, a mesterséges és természetes legelőket), takarmánytermelésre fordítsa.

Tehát már 1879-ben ott állottunk, hogy a túlnyomó gabnatermelés miatt a földek termőereje kiszivattyúzva lévén, nagy veszélyvel fenyegette termelésünket, s a külföldi kivitel terén addig kivívott sikereinket és ezekkel gazdaságunk jövedelmezőségét is.

Tagosítások befolyása.

Nem hagyható megemlítés nélkül azon befolyás sem, melyet épen a 60-as években leginkább megindult tagosítások keresztülvitele, mezőgazdaságunkra és földjeink elszegényedésére gyakoroltak.

A legtöbb község határának tagosítása közmegegyezéssel egyszerre keresztülvihető nem volt, a miért azután hosszadal-

mas perek indultak meg. Az eljárás általában igen lassú volt. A mérnöki munkálatok is sok időt, néha 2-3 évet vettek igénybe. Tudva tehát, hogy az uradalmakon kívül senki addigi birtokát, úgy régi földjeit is, nem kaphatja meg az új osztásnál, ezen egész tagosítási eljárás ideje alatt, épen a bizonytalanság miatt igen laza, sőt zsaroló földmivelés folyt, trágyázni pedig senki sem trágyázott, hanem a trágyát összegyűjtve, új földjeiken akarták felhasználni. Azonfelül annak tudatában, hogy a régi földek úgy sem maradnak a régi tulajdonosok birtokában, mindenki derüre-borura vetette földjeit s a legkíméletlenebb rablógazdálkodás folyt. Nagyon jellemző az akkori idő ama felfogása is, hogy a trágya felesleges. Az Alföldön, régi szokás szerint, a trágyát úgynevezett „tözegenek” készítették vagyis téglalakú formába verve, kiszáritották, máglyába rakták s tüzelésre használták. Még ma is több helyütt látni a faszegény vidékeken ezen eljárást.

A trágya tehát sok helyen nem került a földekre. Az a trágya pedig, a mely több éven át, minden gondozás nélkül, szélnek, esőnek s a napnak kitéve hevert, értékes anyagain elvesztve, értéktelen tömeggé lett. Ezt már hiába hordták ki a kiszivattyúzott földekre; ez nem javított termőképességén; de legtöbbször ki sem hordták, hanem rakáson hagyták veszni.. Ezen okok is igen súlyosan esnek mezőgazdaságunk hanyatlásának mérlegébe.

Tanyagazdaság meghonosodása.

A tagosításokkal szoros kapcsolatban áll, különösen az Alföldön, a tanyagazdaság meghonosodása s kiterjedése. Mihelyt a tagosítás által a gazdák birtokait egy vagy két tagban kapták ki, épen az alföldi nagyterjedelmű határokon, hol a községtől a határ széle sokszor 2, 3, 4 órányira feküdt, különösen a távoli dűlőkben s határrészekén, lassan-lassan megindult a tanyaépítés. Eleinte csak egy szárnyék, egy fészker, egy szín vagy egy ól, később már lakóházak is épültek. A közlekedés nehézségei, a végtelen nehéz utak s ezen ki- és bejárással elvesztett idő megnyerése, mindinkább fejlesztették a tanyagazdaságnak minél nagyobb mértékben való meghonosítását.

Azt kellene hinni, hogy ezen gazdasági ronszerváltozás nagy előnyöket biztosított, hogy ennek csak előnyei vannak, de hátrányai nincsenek. Előnyéül tudjuk be, hogy a kis- s középgazdák birtokaikat együtt egy vagy két tagban bírván, a gazda birtokán lakik, ezért a kezelés jobb, könnyebb és olcsóbb lett. Tulajdonképen most kellett volna az okszerű s mondjuk ki mindjárt a helyes arányú váltógazdálkodásnak kifejlődni. Az általános gazdasági viszonyok azonban nem kedveztek ezen iránynak, mert a közterhek folyton szaporod-

tak; az adóvégrehajtások napirenden voltak; a búzának magas ára volt; a búza az akkori kedvező klimatikus viszonyok között jól termett, a magyar búza elhelyezést lelt az ország határán túl, a mennyiben épen ezen években a szomszéd országokban gyenge és rossz termések voltak, s mert akkor még az amerikai, orosz, stb. verseny nem érvényesülhetett, a búzának az ára hosszabb ideig 10, 12, 14 és 15 forint volt.

Ez természetszerűen arra ösztönözte a gazdákat, hogy búzatermelésüket a lehetőségig fokozzák. A többi terményeknek, a búzához mérten alacsony ára volt. A gazdasági mellékiparágak — a gazd. szeszfőzők lassankenti megszűntével — nem fejlődtek; cukor-, maláta-, keményítő- stb. gyár alig volt. Azonban gőzmalmaink egyre fejlődtek s kitűnő lisztet gyártva, a magyar liszt mihamar kedvelté lett az egész európai piacon, Angliában különösen, sőt még Braziliába is nagyobb tömeget vittek ki. Mindez csak a búzatermelés terjesztésére hatott. Az egyoldalú, és túlhajtott búzatermelés így mihamar e révén is általánossá lett. De mert a régi földek — a mint említve volt — ki voltak zsarolva, azok nem adtak jó terméseket. Hogy tehát sok búza legyen, a vízsabályozások által nyert új területek s a legelők rohamosan törettek fel szántóföldeknek, s bárha azok vad s terméketlenek voltak is az első időben, a feltörés után mégis a legtöbben csak búzával vetették.

Siker ezen eljárást nem koronázhatta s a gazdák legtöbbje anyagilag alig ment előre, sőt a feltörés igényelte beruházások s fáradság sem térült meg.

A mily arányban terjedt az ily módon való búzatermelés, olyan arányban fogytak a rétek és legelők. Ennek következménye volt, hogy az állatállomány is azon arányban csökkent. S míg azelőtt, főjöveldmi forrása volt a magyar gazdáknak az állattenyésztés, mostan a meg fogyott állatlétszám s hiányos táplálás miatt is, ezen ágból a bevételek mind ritkábbak s csekélyebbek lettek. Annyira mentek a gazdák, különösen pedig a tanyai kigazdák, hogy csupán a legnélkülözhetetlenebb állatokat tartották, így az igavonó jószágot s egy-két darab tehenet.

Ez azután odavezetett, hogy lassankint, a mi feltörhető volt, fel lett törve, s folyton vetve, sőt többször egymásután búzával vetve, mi által a földet kizsarolták. A trágyatermelést azonban teljesen elhanyagolták.

Gazdáink nem láttak a jövőbe s a mindennapi gondoktól s terhektől hajtva, az állatlétszámot, a gazdaságokban szükséges munkálatok költségeinek fedezésére csökkentették, mi lassan odáig ment, hogy már a nélkülözhetetlen állatokkal sem bírtak.

Ily viszonyok mellett több rossztermésű év, több évi árvizek s más bajok minduntalan súlyosan nehezettek a gazdákra.

A külföldi verseny feléledése.

A külföldön ugyanezen időszakra esik a gazdasági felledülés korszaka s a termelésre *általában nagyobb súlyt fektettek, mi által a többtermelés arányában versenyképességük is nagyot emelkedett*; különösen Amerikában óriási erőfeszítéseket tettek a búza-termelés fejlődésével nyert nagy tömegeknek piacot teremteni. Amerikának hihetetlen olcsó viziszállítása és Oroszország erőfeszítései is lehetővé tették, hogy búzáik mindazon piacon versenyre kelhettek a mi búzáinkkal, melyeket addig magyar búzával láttunk el. Amerikában ehhez még a gazdái magasabb szakértelem, a kézierőt pótló, mindenféle gépek általános használata, kedvező pénzügyi helyzetük, az öntudatos s versenyképes vasúti és viziszállítás tökéletesülése a búza-termelést könnyebbé, de a mi fő, olcsóbbá tette.

A keletkezett versenyben így mi közgazdasági viszonyaink fejletlensége miatt is, de mert kereskedelmünk sem volt fejlett és erőteljes, és mert kivitelünk nem volt rendszeres s nem volt állandó, de különösen mert *egy* megállapított közgazdasági és vasúti politikával absolute nem bírtunk, nem állhattunk meg velük szemben. Lassan-lassan, innen is, onnan is kiszorultunk, piacokat veszítettünk.

Ezen reánk tódult versenynek első következménye lett a búza értékesítésének nehézsége, azután pedig árának hányatalasa, a közviszonyok megromlása. A verseny annyira fejlődött, hogy későbben már a Dunai fejedelemségek, sőt Oroszország is piacokat hódított el tőlünk.

Tagadhatatlan igazság, hogy ezen időszakban, midőn a búzának nagy ára volt s az jól termett, egyik része a gazdáknak, kik a vázolt kalamitásoktól menekedtek, de különösen a nagyobb birtokosok és uradalmaik, a hol a nagyobb jövedelmet a tulajdonos nem emésztette fel, nagyobb összegeket vettek be s úgy ezek, valamint azon bérlők, kik megfelelő üzleti tőkével bírtak, jövedelmeik egyik részét tőkésíthették. A gazdák nagyobb része azonban, különösen a közép és azon kisebb gazdák, kik maguk s családtagjaikkal a külső terhes mezei munkát nem végezheték, a már említett okok miatt is tőkét nem gyűjthettek. Ezeknek minden reménységük a búza magas árában volt. Azonban egyrészt a búzatermés ingadozása, másrészt a búza árának, mondhatni nagy hullámozása, ezen reményeket halomra döntötték.

Nem lesz érdektelen ezen okokat közelebbről vizsgálni. Hogy képünk teljes legyen, kissé vissza kell menni a 40-es évek viszonyára.

A 40-es évek gazdasági viszonya s az akkori kereskedelem fejlődése.

Már elől is említve volt, hogy a jobbágyságnak felszabadítása előtt, mezőgazdaságunk jóformán csak a házi szükségletek kielégítésére törekedett. A gabonaneműek csakis a fentes biztos földeken termeltettek.

A gabonakereskedelem nagyon is fejletlen volt, annyira, hogy nem egy évben kellett a külföldről gabonát behozni, így

1855-ben	1.070,856 mm.
1856-ban	900,249 „
1858-ban	175,357 „
1859-ben	195,903 „

gabona jött be; búza ellenben:

1855-ben	593,164 mm.
1859-ben	86,780 „

nagyobb feleslegek pedig a földbe ásott vermekben voltak eltemetve, ha eladni nem tudták. A mi forgalom volt, az leginkább az ország határaihoz közel fekvő szomszéd országokra terjedt, de az is csak tengelyen; így Galiczia, Morva, Stájerország, Krajna s Karinthia felé. Pozsonyból azonban Bécsbe, Linczbe, Passauba s Regensburgba is történt kivitel — de csakis vizén, csónakon. — Ez nem lehetett sok. Első kivitelünk volt búzában 1856-ban 207,785 ezer mm., de akkor is 900 ezer q. gabonát hoztunk be.

A nagy Alföld részint vízjárta terület volt, de legnagyobb részben legelőül használtatott, s csak a víz nem járta magas területek használtattak szemtermelésre.

A Kárpátok alján s a közép zóna vidékén, különösen a folyók mentén, még erdőségek állottak, a miért a mezőgazdaság a szemtermelés szempontjából e vidékeken bölcsőkorát élte. Ottan a marhatenyésztés volt a főág. Így tehát az 1840 és 1850 közé eső évtized sem gabonatermelésünk, sem kivitelünk tekintetében jelentőséggel nem birt, különösen nem a külföldre s a távolabbi piacaira Európának.

A Bánát s Bácska, mint fentes, vízmentes területek szolgálták gabonatermelésre, de onnan is hajón kellett a búzát Győrbe, Mosonba s Bécsbe felszállítani, a hol akkoriban a kereskedelem leginkább összpontosult. Pest egészen alárendelt szerepet játszott.

Ma már tekintélyes vasúti hálózatunk akkor teljesen hiányzott s álmodni sem merték, hogy az valaha a mai arányokban hálózza be az országot.

Nagy eseményt képezett, midőn Ausztria, Bécs felőli vasúti vonalát, Poroszorszáig megnyújtotta 1851-ben.

A szomszéd tartományokban s Németországban 1842-ben, 1847-ben és 1851-ben igen rossz termések voltak, melyek nagy inséget okoztak.

Az újonnan megnyílt vasút által 1851-ben jutottunk először azon helyzetbe, hogy Poroszországban az inség enyhítésére nagyobb mennyiségű gabonát szállíthattunk, akkor is a bécsi gabonakereskedők útján. Ezen szállított áru azonban nem felelt meg a kívánalomnak — mert nem is volt jó minőségű — de igen szemetes s gazos volt.

Ez visszatartotta a külföldi kereskedőket a tőlünk való vásárlásban. Kísérleteket tettek tehát másfelé is, így Oroszországban; a németeket 1856-ban és 1857-ben látjuk nálunk ismét megjeleni, a mikor 207,785 q.-tal és 493,145 q. volt búzakivitelű többletünk, a midőn a vasúti összeköttetés Bodenbachon át, majnai Frankfurtig s Münchenig létrejött, de mindig Bécs volt a góczpont. Lassan-lassan hozzászoktak a magyar gabonához s így az összeköttetést közvetlen utón is keresték s 1860. évtől már Dél-Németországgal, Svájczzal és Észak-Németországgal is nagyobb mértékben folyt a gabonakereskedelem s kivitel. Időközben Trieszt felé is kiépült a vasút, s ennek nagy szerepe jutott abban, hogy Dél-Németországba, sőt Angliába is megindult a kivitel.

1861-ben kivitelünk már Franciaországba is volt, mert ottan ekkor rossz termés volt. Nagy bevásárlásokat is tettek, de fájdalom, az elszállítás oly vontatott, nehézkes s késedelmes volt, hogy az áruk nem érkezhettek meg a kellő időre — mi által Franciaország érdekei erősen csorbultak — s ők is más források után néztek, szinte Oroszország és Amerikában.

1863-ban nekünk volt inséges esztendők.

Nagyobb kivitelünk 1865., 1866., 1867. és 1868. években lett volna. Sokat is eladtunk, mert Európa szükségletének kielégítése végett reánk volt utalva. Lisztünk pedig épen az 1867-dik évi párisi kiállításon nyert fényes kitüntetések s nagy diadalt aratott. *Vasutaink azonban gyengén fejlődtek s az egyöntetű vezetés hiányában — decentralizálva — a szállítások tekintetében is oly szervezetlenek s tehetetlenek voltak, hogy épen a szállítási eszközök hiányában, a legnagyobb zavarok s nehézségek merültél fel., mi a külfölddel való forgalmunkra azért volt különösen káros, mert szállító képességünk igen rossz hírbe jött épen akkor, a mikor a 70-es években közlekedési ügyünkben pangás állott be, míg ellenben Oroszországban és különösen Amerikában a vasúti és csatornaépítések óriási mértékben haladtak előre, mi által azok versenyképessége folyton erősen emelkedett, a miénk pedig csökkent.*

Már 1846-ban az Egyesült-Államokban 3646 kilométer vasút volt, melylyel szemben Ausztria-Magyarországon 430 kilométer volt csupán.

Németországban volt	470 kim.
Franciaországban volt	430 „
Belgiumban volt	330 „
Németalföldön volt	20 „
Olaszországban volt	10 „
Angolországban volt	1350 „
Oroszországban volt	30 „

Ma az egész föld vasutainak hossza kerek számban 600,000 kilométer, ebből az

Egyesült-Államoké 263,710 kim.
Európáé 218,016 „

melyből

Németországra esik	40,896	„
Ausztria-Magyarországra esik	26,100	„
Nagybritanniára esik	33,518	„
Franciaországra esik	35,307	„
Oroszországra esik	27,089	„
Olaszországra esik	12,189	„

Így érthető lesz, hogy miért képes Amerika oly nagy versenyre. Nagymennyiségű szállítmány azonban a vasutak mellőzésével csupán vízen jön, mi a szállítást igen olcsóvá teszi.

Annyival nehezebben esett 1870-től 1876-ig búzakivitelünk csökkenése, mert lassan-lassan kiszorítatiak Angolországból, Franciaországból, Észak-Németországból, Belgium s Hollandiából, úgy hogy alig maradt a mi részünkre fenn Svájc, Dél-Németország s Franciaországnak svájczi határrésze, a mennyiben az Elba, Rajna s más folyókon, már hajókon is, az amerikai s orosz búza az ország belsejébe is könnyen eljutott. Sőt már Románia is veszedelemmel fenyegetett s olcsóbb termelése miatt ezekkel is alig versenyezhetünk.

Idehaza ekkor e közben oly rossztermésű évek köszöntöttek be, hogy 1872-ben 1.832,314 q. gabonát, illetve 621,620 q. búzát;

1873-ban 2.788,930 q. gabonát, illetve 1.693,041 q. búzát;

1874-ben 2.974,955 q. gabonát, illetve 1.493,348 q. búzát, sőt még

1875-ben is 25,780 q. búzát kellett behozni.

Most már azt hitte idehaza minden gazda, hogy a búza azon egyedüli cikk, a melynek állandóan nagy kereslete és nagy ára lesz, így lett ujabbán általános jelszóvá a búzatermelés fokozása.

A budapesti gőzmalmok fejlődése ugyanazon időre esik. Ezek nagyobb mennyiségeket öröltek fel évenként. A liszt kitűnő minőségénél fogva állandóan fogyasztás tárgyát képezte azon piacokon is, melyet a búzára nézve elvesztettünk, melynek kivitele a 60-as évtizedben 183 ezer q.-ról 1.58 millió méter-mázsára rúgott.

Egy része az évi normális terméseknek így a malmok által fogyasztattak el, mely mennyiség kitűnőségénél fogva a külföldi búzákkal versenyezni nem kényszerült. Ily módon, legalább részben, akkor a malmok a búza árának csökkenését ellensúlyozták.

Mindenesetre nagy hiba volt, hogy 1867-ig gazdasági érdekeink nem gondoztattak, sem a megbízható statisztikai adatok gyűjtése, sem búzáknak a külföldön való elhelyezésének állandósítása *kormányzati feladatnál nem tekintetett. Epen úgy hiba volt, hogy a nyugat felé, csakis Bécs és Ausztria útján s közvetítésével, sőt csakis az osztrák vasutakon juthattak el terményeink. Hogy az akkori absolut kormányzat érdeke más volt, mint Magyarországé, azt bizonyítani nem kell. Csupán ezen viszony egymagában is nagy nehézségére volt búzánk értékesítésének.*

Búzánk ára ujabban két tényezőtől függött. Ha nagy termésünk volt, s a külföld a mi búzánkra szorult, akkor az árakra a külföldi piacok árai voltak a mérvadók; de ekkor is az Amerikából, Oroszországból s más országokból beözönlött búzák áraival kellett versenyre szállani azon mennyiségek eladásánál, melyeket itthon a belforgal ómban s a malmok szükségletén felül értékesíteni lehetett, mely összeget némelyek mintegy 10—12 millió mmázsára tettek a 80-as évek elején.

Ebből a budapesti malmokra 5 millió q. búza fogyasztása esett.

A külföldi piaezokon elérhető árak szintén nagyon ingadoztak a velünk versenyző országok termései szerint.

A külfölddel való kereskedelem.

A külföldnek, különösen pedig a velünk versenyző országok búzatermelésének nagyságáról hiteles adataink nem voltak azon időben, mert hiszen maguk azon érdekelt országok, úgy Amerika, mint Oroszország, épen úgy a, déli tartományok szintén a fejlődés processusában állottak. És ha figyelembe vesszük, hogy egy fél századdal azon idők után, ma sem vagyunk kellően hiteles, megbízható adatoknak a birtokában, be fogjuk látni, hogy azon időkben igazán nem tudhatták, hogyan alakulnak a búzatermelés viszonyai épen a velünk versenyző országokban. De ezt maguk a kereskedők sem tudhatták pontosan. Ők is csak tapogatódtak. Így az egész érté-

kesítési ügy ötletszerűleg fejlődött, mert több súlyt fektettek egyes hírekre, mint a mennyit érdemeltek. Mindez a helyzetnek tisztán nem látását idézte elő. A külfölddel való búza-kereskedelmet egyébként is nem a termelők s fogyasztók, közvetlen érintkezésük folytán vezették, hanem a mint már reá is mutattam, a bécsi kereskedők útján jutott gabonánk a külföldre. Ezen kereskedőknek üzleti érdeke akkor is az volt, hogy teljesen szabad kézzel bírjanak. Meg is tettek tőlük telhetőleg mindent ennek érdekében. Nem riadt lelkiismeretük attól sem vissza, hogy a magyar terményt csupán azért ócsárolják, hogy a külföldi vevő direkte Magyarországra ne jöjjön. Sőt a székesfehérvári gazdakongresszus hivatalos jegyzőkönyvében meg van örökítve, hogy akkor saját kereskedőink panaszolták, hogy a *bécsi kereskedők magát Pestet is mint félelmes rablóvilág központját hozták rossz hirbe, csak hogy vevők direkte az országba ne utazzanak, hogy itten ne kössenek szerződéseket.*

A magyar gazdatársadalom híján lévén akkor a vasútnak, a postai könnyű érintkezésnek s a távirdának; az üzleti szellem is igen fejletlen volt, de mert a kereskedők kezében lévő tőke egymagában is nagy hatalmat képviselt, *a gazdaközönség teljesen a kereskedővilág uralma alatt állott; a kik helyzetüket szilárdítani s kihasználni minden eszközzel igyekeztek.*

A magyar búzára nézve az áralakulás ezek szerint egyrészt a kereskedők s főleg a bécsi kereskedők, másrészt malmaink kezében volt.

Ha ezeket tudjuk, nyilvánvalóvá lesz előttünk mindama forgalomba hozott statisztikai akkori adatoknak értéke és tendenciája, melyek eszközül szolgáltak arra, hogy a kereskedők az áralakulásokat saját üzleti érdekükben, kényük-kedvök szerint irányítsák.

Statisztikai adatok.

A statisztikai adatgyűjtés terén újabb időben óriási a haladás, de ma sem vagyunk abban a helyzetben, hogy teljesen hiteles adatok birtokában legyünk. De legtöbbszörre az adatok összeállítása ma is olyan, hogy csak hosszabb tanulmány útján s átszámításokkal vehetjük hasznát. Elég, ha reá mutatunk pl. azon különbségekre, s azon hitelesség hiányára, melyek a rendelkezésünkre álló statisztikai adatokat jellemzik, pl. csak a világ búzatermését illetőleg.

Az 1879-dik évi országos tanácskozmányon így állították fel a világ búzatermelés mérlegét:

Hiányzik :

Ausztria-Magyarországon	2 millió htliter
Németországon --- ---	2 " "
Franciaországban ---	20 " "
Svájcban --- --- ---	5 " "
Angliában --- --- ---	45 " "
Belgiumban --- --- ---	5 " "
Hollandiában --- ---	1 " "
Spanyolországban ---	3 " "
Olaszországban ---	7 " "
Hiány Európában: ---	91·3 millió htliter.

Fedezet erre:

Amerikából --- --- ---	60 millió htl.
Oroszországból --- ---	12·5 " "
Dunai fejedelemségektől	7·5 " "
Összesen: ---	80 millió htl.
a fedezendő hiány	11·3 " "

a melyet nagyrészen Magyarországból gondoltak pótolni, a mennyiben a termésfölösleget 8-10 millióra számították, holott akkor összes termésünk 18.4 millió hektoliterre rúgott. A reménységek Magyarországon, úgy látszik, mindig igen vérmesek voltak. Mai búzaszükségletünket, illetve fogyasztásunkat a statisztika egyrészt 20-25, másrészt 28-30 millió hektoliterre teszi. Már itt is oly nagyok a számbeli eltérések, hogy valóban nehéz ezeken eligazodni.

Ma például a világ búzatermelését számítják *millió htliter*.

	1893. évben	1894. évben
Standard (Amerika) --- ---	899 millió htl.	874 millió htl.
Bulletin de Halles (Páris)	823·2 " "	859·4 " "
Corn Trade List (London)	598·8 " "	543·1 " "

Ezen egymástól annyira eltérő adatok is már eléggé igazolják, miszerint ezen leginkább becsléseken alapuló számok nem tarthatnak *teljes hitelességre* számot. A 70-es években még nagyobb ingadozások mutatkoztak, úgy hogy igazán nem tudhatták a gazdák, hogy mihez tartsák magukat.

Így vagyunk az egyes országok beviteli szükségletével is.

Az Egyesült-Államok búzaexportját, azaz feleslegét, melyet kivihet, az 1879-ben 80 millió hektoliterre számították, míg 1890/91-ben, előbb számították az „Evensing Corn Trade List” szerint 76.85 millió htl.-re, és a tényleges kivitele volt: 39-87 millió hektoliter; 1891-ben 63.65 millió hektoliter; 1893-ban 136 és 189.15 hektoliter; 1894-ben 145.50 millió htl. és 58 millió hektoliterre.

Ezen rendkívüli számhullámvás a kereskedővilág kezében olyan fegyver volt, mely ellen idáig hiába küzdöttünk. A kereskedelemnek, az azelőtti időkben, a mikor még a maihoz mérten sem voltak az egyes országok termelőképességéről és kivitelre jöhető búza mennyiségéről ellenőrizhető adataik, az egyesek által felvett kombinációk adták a vezérfonalat a kezükbe, az árakat lenyomni vagy tetszésük szerint emelni, azaz irányozni. A búzáttermelő gazdák e szerint teljesen ki voltak szolgáltatva a kereskedők érdekeinek és önkényének.

A magyar gazdák hitel és tőke hiányában, szorult helyzetben a kereskedővilág által forgalomba hozott különféle híreket mind készpénzül fogadták s nem az képezte többeknek főgondját, hogy minő árat kaphat búzájáért, hanem az, hogy mennyi előleget kaphat, melyből gazdaságának kiadásait fedezze.

A kereskedő volt az úr, azok diktáltak s a gazda tehetetlenül alkalmazkodott a kereskedő követeléseikhez, mert már akkor is közös megállapodások szerint jártak el s a gazda azt érte el, hogy az újabban jelentkezett kereskedő tudva a másik ajánlatát, lefelé hezitálta az árakat és csak veszteséggel tudott áruján túladni. Így alakultak azután a legkülönbözőbb felfogások a termelést illetőleg vagy Európának magyar búzával való ellátásáról, az ákról stb. Így lovagoltattak bele a gazdák a legkülönbözőbb kombinációkba, s későbbben, midőn látták, hogy aratás előtt s csépléskor, a búza ára rendszeren leszállott, s mikor már a búza a kereskedők kezében volt, nagy árhullámvásokkal felszállott, a gazdák spekulálni kezettek az aratás utáni árakra. Ennek szálaiban azonban nem voltak kezükben és így a legtöbbször e téren is busás veszteségeket szenvedtek a gazdák.

A búza áringadozásának némely okai.

Azonban a mint már előbb reámutattam, hogy a világ búzatermelésének megítélésében milyen ingatag alapon állottak a múltban s állunk ma is, mert hiszen a bevetett területek nagyságáról ma sem bírunk hiteles adatokkal, a mennyiben azok nagysága csak hozzávetőleges számítás alapján állítatik össze s soha az felmérés tárgyát nem képezte, épen úgy a búza árának az ingadozása is ugyanazon ingatag alapra vezetendő vissza, *melynél a kereskedővilág minél nagyobb nyereségvágya még hatványozottabb mértékben törekedett arra, hogy a haszon az ő zsebében maradjon.*

A búza árának nagyobb mérvű ingadozására nagy befolyással voltak, az évi termések és szükségletek folytonos és nem ritkán váratlan hullámvásán kívül *malmainknak és kereskedőinknek épen a bevásárlásoknál érvényesített uzsoráskodásai.*

Számtalanszor történt, hogy a malmok: a gazdáktól közvetle-

nül nem is vették meg a búzát, a minthogy ma a tőzsdén sem adhatják el az ügynökök nélkül, mi által az értékesítésben a gazdák nagy károkat voltak kénytelenek szenvedni. Midőn azután gazdáink a búzatermelés egyoldalúságában már benne voltak, természetes, hogy főleg és legnagyobb mértékben búzát termesztettek. Ennek azon hátránya volt, hogy ez lévén a fő jövedelmi forrás, erre támaszkodott az egész év gazdasági bevétele. Más jelentősebb jövedelmek hiányában a gazdák oda jutottak, hogy sokan kényszerültek terményeiket s búzájukat előre eladni. Ezen eladások azután igen súlyos áldozatokkal jártak. A kereskedők az előleg révén rendszeren nyomott árakat engedélyeztek; a búza leendő minőségét és súlyát igen erősen meghatározták s nem teljesülés esetén nagy kötbéreket szabtak; az előlegektől pedig magas kamatokat kötöttek ki. *Mikor azonban a gabnatőzsde hazánkban is megszilárdult, s kereskedőink s malmaink ottani előnyeiket felismerték, legnagyobb részben úgy igyekeztek kötésekét csinálni, hogy a gazdákat belesodorták az árra való spekulatiókba s e révén az átadás, illetve a búza vételárát egy bizonyos napra tűzték ki, rendszerint a cséplési időnyben. A tőzsdén a malmok s kereskedők tetszésük szerint alakíthatták mindig az árakat. A tapasztalat is az volt, hogy mindaddig, a míg a termények a gazdák kezében voltak, az árak alacsonyabbak maradtak; mikor pedig már a kereskedők a terményeket átvették, azaz mikor már a gazdák a terményeket magtáraikból kiadták s a fogyasztást megkezdődött, az árak tetemesen felemelkedtek. Ily módon a gazdák határozottan hátrányban voltak, s a búzatermelés remélt előnyei absolute nem élvezhették.*

A tőzsde azonban még tovább ment, s midőn a határidőre vqló spekulatio meghonosodott, a szokványbúza súlyát, a szemétárának megfelelő alacsonyra szabták meg. Evvel szemben pedig, midőn a gazdákat az árra való spekulatióba belevinniök sikerült, a kötésekét a P. Lloydban megjelenő s határidőre szóló uzance-árak szerint igyekeztek eszközölni.

Sok gazda németül sem tudott, a P. Lloydot meg épen nem is ismerte, mégis a kereskedővilág gondoskodott ezernyi ágense útján, hogy az ő lapjukat a magyar gazdák mint leghitelesebb forrást tekintsék. A P. Lloyd hűségesen is hozta az „usance”-határidő árait, s itten a kereskedővilág ismét elég ügyes volt ezen szemétárának árát a tiszta búzára alkalmazni. Ily módon a búzáttermelő gazdáknak minden módon való kizsákmányolása napirenden volt, mely ellen a szétszórtan élő gazdák védekezni sem tudtak, míg végre a gazdasági egyesületek meg nem alakultak, s ottan ezen kérdések lassan-lassan felderítve nem lettek.

Ezen üzelem soká tartott, s nagy, roppant nagy összegekre rúg az ily módon a gazdáktól elharárcsolt differentiáknak összege, a melyekkel a kereskedővilág mérlege, mint szer-

zett vagyonnal s nagy arányu tőkeszaporodással lépett a világ elébe. De ezen tőkegyűjtési mód csak a kereskedőknek állott szabadon, a gazda e mellett szegény maradt és kínlódott, a hogy tudott.

Ezekből kiviláglik, *miszerint gazdáink sorsa nem függött az esetleges világtermés eredményétől; nem függött a Milföldi Tcivitel nagyságától; nem függött az esetleges jobb külföldi árártól vagy azok időszakokénti emelkedésétől; nem függött még saját igyekezetétől sem; nem függött a termések nagyságától sem, hanem függött az eddig vázolt körülményeken kívül nagyrészen a tőzsdei manőverektől, függött részben a tőzsde lovagjainak önzésétől s akaratótól.* Azonban el kell ismerni azt is, hogy a vidéki kisebb kereskedők is, a tőzsdén működő nagykereskedőknek nem egyszer estek áldozatul, a mi ezeket arra bfrta, hogy inkább vásároltak megbízásra, mint saját számlájukra, a mi az általános helyzeten alig változtatott.

A gazda tehát mindig csak áldozat volt, még pedig azon biztos áldozat, melynek rovására s károsodása mellett sokan nagy vagyonra tettek szert. Innen ered mai közgazdasági politikusaink némelyike által kiemelt tőkegyűjtés, melyet azonban az ország gazdagodásával egynek tekinteni a leghelytelenebb.

A gazdák ezen üzelmekkel szemben tehetetlenek voltak eleitől fogva, és tehetetlenek ma is, a míg érdekképviselőtük szervezve nincsen s a közügyek intézésére nagyobb befolyást maguk részére nem biztosítanak.

Hogy ilyen körülmények között a búzatermelés jövedelmezőnem volt, s nem lehetett, az azt hiszem, tisztán domborodik ki. 1860-tól 1871-ig azonban az 1863 s 1864 éveket kivéve, jó termések s jó árak is voltak.

Ezen évtizedben változott ezek hatása alatt mezőgazdaságunk rohamosan át, s fejlődött ki még nagyobb arányúvá az egyoldalú búzatermelés. Egész mezőgazdaságunknak e szerint a búzatermelés adta meg jellegét, egy szóval a búza vitte a vezérszerepet.

Ez indokolja tehát, hogy miért foglalkozom kizárólag búzatermelésünk eredményeivel.

A búza e szerint kihívja legfőbb figyelmünket azon szempontból is, mert annak egyoldalú termelése miatt államháztartásunknak összes terheit is ennek jövedelmeiből kellett fizetni; sőt mi több, nemcsak az állami terhek, nemcsak az adók, hanem a magyar nemzet fejlődésének alapját képező mindennemű és hála Istennek, ma már sokféle kulturális intézményeinket is, épen a magyar társadalom, melyet mondhatni, ma is kizárólag a magyar gazdák képeznek, a búza jövedelméből tartotta fel és fejlesztette mai polczára. A magyar nemzetet, a magyar közgazdasági életet tehát igen közéről érinti a magyar gazda helyzete és a magyar búza jövedelmezősége.

A 70-es évek válsága.

A 70-es évek elejétől azonban mág rosszabbra fordult gazdáink helyzete, mert 1872., 1873., 1874. s 1875-dik évek így egymásután négy év oly rossz termésű volt, hogy búza-kivitelünk nemcsak megszűnt, hanem tetemes mennyiségű búzát kellett a külföldről behoznunk, sőt 1873-ban még lisztet is 183,774 mmázsát hoztunk be, éppen akkor, midőn az ösmeretes kereskedelmi válság következtében a hitel aránytalanul megdrágult s ezen behozatal is csak felette drága áron volt eszközölhető. 1876., 1877. s 1878-ban kivitelünk fele vagy csak harmada volt az előbbeni évek kivitelének; míg 1879. és 1880. években ismét a behozatalra szorultunk, a rossz termés miatt. A világ búzatermelése ezen időtájban már hatalmasan növekedett és az árak még mindig 12¹/₂ frton felül voltak, de már az 1883. évben 10 frtra és az 1884. évben 9 frtra szállottak, mely hirtelen nagy árhanyatlásnak az volt a következménye, hogy egész mezőgazdaságunk, éppen mert egyoldalúan a búzatermelésre volt fektetve, válságba esett, mit fokozott az is, hogy 1877., 1878. s 1879. években egyes vidékeket az árvíz is előtötte s más elemi csapások is sok kárt okoztak mezőgazdaságunknak.

Ezen 70-es évek válságos volta a gazdákat igen súlyosan érintette, különösen azért, mert jövedelmei tetemesen megcsökkentek a rossz termések s az árak erős hanyatlása miatt. Ha visszaidézzük emlékezetünkbe a 70-es éveket és eszünkbe jut, hogy hogyan pusztultak a gazdák, különösen a közép birtokosok, midőn éppen a legszorgalmasabbak — minden erejüket megfeszítve mégis elbuktak s birtokaiktól megválni kényszerültek, — és összevetjük ezen eseményeket egyrészt ezen terméshullámzásokkal, az ezekből eredő veszteségekkel, sőt éppen a mint ezután látni fogjuk az aranyvaluta által is előidézett árhanyatlásokkal és a termelési viszonyok folytán emelkedő nehézségeivel, — most már az összefüggést amaz eseményekkel meg tudjuk fejteni; — de akkor ez rejtve maradt, s megfejtetetlennek látszott; annál könnyebb volt a pusztulásért még a gazdákat vádolni és okolni. Sok, sok igyekező, szorgalmas, sőt jó magyar gazda pusztult el azon időben. Ne vegyék tehát ma rossz néven vezérferfiaink, ha feljajdulunk és ama veszteségeket igaz hazafiúi könnyekkel siratjuk. Magyar ügyis kevés van, a jó birtokosra pedig annál nagyobb szüksége van az országnak. A kik pedig már akkor végkép el nem buktak, azok adósságokba merültek. Hogy azonban magukat fentarthassák, az adósságok csak nőttek, sőt a gazdasági fel-

szerelés is nem ritkán egészen a legnélkülözhetetlenebbekre szállott le. Ennek az lett a következménye, hogy a mily mértékben szegényedett a gazda s a mily mértékben erőtlenedett, oly mértékben hanyatlott a földművelés jósága, a mivel természetszerűleg a földek termőképessége is csökkent. Csökkentette a földek termőképességét az is, hogy a mint már emiitem, a végső küzdelemben búza után búza nem egyszer vetetett; s búza vetetett oly talaj bf; is, mely arra nem volt alkalmas.

A földek ily módon nem csak elsoványodtak, hanem termőképtelenné is lettek.

Megdöbbsentők az erre vonatkozó statisztikai adatok.

Búzatermelésünk s jövedelmezőségének összehasonlító kimutatása 1855-től 1893-ig s az ezekből vont tanulságok.

Az alább közlött statisztikai adatokra nézve ki kell jelenenem, miszerint azoknak ily módon való összeállítására igen nagy nehézséggel járt, a mennyiben az 1893. évi M. statisztikai évkönyvben termőterületünk hektároiban, az évi termés hektoliterekben s az árak per métermázsza vannak közölve.

Ez is mutatja statisztikánk rendszertelenségét és hibás irányát. Hogy egy átérthető, világos képet nyerjek s nyújthassak termelésünkről, az összes számadatokat hosszasan át kellett számítani. Nagy hibája statisztikánknak az is, hogy egészen ellentétes adatokat közöl egyugyanazon tárgyról. További nagy hibája, hogy folytonosság nincsen adataiban és közléseiben s ezért a megfelelő adatok kikeresése s egy egészszerű való összeállítására, napokra terjedő nehéz munkát igényel.

Termelésünk összes viszonyait ezen táblázatban igyekeztem összeállítva az olvasónak bemutatni, hogy világos képet nyerjünk ezekről.

**Magyarország búzával vetett területének, termésének, be- és kivételének s árának kimutatása
1855-től 1892-ig. Összehasonlítva a világ búzárával s a világtermeléssel.**

Év	Búzával be- vetett terület k. hold	Összes búzatermés mtn.	G a b o n a		L i s z t		B u z a		Búzárák Buda- pestén, poolban fr. ban, rangban millió q.-ban	A világ búzatermése Standard szerint millió q.-ban
			behozatali többlet q.	kiviteli többlet q.	behozatali többlet q.	kiviteli többlet q.	behozatali többlet q.	kiviteli többlet q.		
1854		9.600.000				52.073	508.164			
1855			1.070.858			90.000	207.786			
1856		14.400.000	383.017			228.805	493.145			
1857			175.367			137.520	148.804			
1858			193.903			36.197	88.780			
1859				2.449.722		183.876		1.207.442		
1860				3.184.471		282.186		2.671.835		
1861				2.907.906		350.671		2.302.754		
1862				1.019.048		305.814		582.894		
1863				312.901		209.992		720.581		
1864				2.581.838		420.041		2.184.862		
1865				8.267.350		946.487		2.048.566		
1866				9.102.351		949.437		5.413.967		
1867				12.363.532		1.249.610		5.515.967	10.09	
1868		23.648.000		7.068.323		1.430.480		3.287.231	8.92	
1869	beavatolt	17.807.732		2.721.016		1.271.713		1.472.110	10.80	
1870	4.855.675	12.655.161		4.420.185		1.334.805		2.184.502	12.18	
1871	4.051.056	12.451.488				414.848				
1872	4.666.089	11.900.925	1.832.314				621.623			
1873	4.948.482	17.201.054	2.788.990		183.714		1.893.041		516.6	
1874	5.177.367	15.704.019	2.974.955			55.744	1.493.918		38.94	
1875	5.242.741			3.900.320		878.311	25.780		43.81	
1876									13.08	20.32
1877									14.78	38.94
1878									13.32	34.63
1879									13.08	43.81
1880									13.08	29.16

Egy kat. hold átlagos jövedelme

Év	Muzsával be- vetett terület k. hold	Összesen		Átlagos		G a b o n a		L i s z t		B u z a		Buzaárak		A világi buzatermés Standard szereit millsó q.-ban
		buzatermés mtr.	behozatali többlet q.	behozatali többlet q.	behozatali többlet q.	behozatali többlet q.	behozatali többlet q.	behozatali többlet q.	behozatali többlet q.	behozatali többlet q.	behozatali többlet q.	Buda- pesten poolban ittiban, amelyben	behozatali többlet q.	
1876	6-012,293	14-566,224	2-4	3-617,893	—	—	871,674	—	—	36,666	10-97	—	—	26-42
1877	5-589,211	21-682,146	3-86	4-178,896	—	—	1-175,019	—	—	1-277,102	12-30	—	—	47-35
1878	5-781,237	30-621,560	5-3	3-778,968	—	—	1-631,918	—	—	2-151,226	9-98	—	—	52-78
1879	5-593,919	14-720,496	2-6	4-386,909	—	—	1-867,827	—	—	1-457-562	10-86	—	—	28-21
1880	5-569,372	22-303,522	4	993,334	—	—	522-936	—	—	1-234,954	12-44	—	—	49-76
	Bevetelt													
1881	8-003,970	25-061,517	9-12	778,961	—	—	693,975	—	—	415,487	12-78	—	—	98-71
1882	7-738,099	29-144,494	4-80	4-181,821	—	—	1-488,699	—	—	—	11-22	—	—	63-88
1883	8-025,011	25-527,198	3-16	2-644,201	—	—	1-865,276	—	—	1-145,337	10-12	—	—	80-0
1884	8-240,019	30-226,184	3-68	343,881	—	—	1-519,969	—	—	176-408	9-11	—	—	33-52
1885	8-351,225	32-086,120	3-84	—	—	—	1-489,000	—	—	—	8-39	—	—	38-86
1886	8-440,017	28-379,851	3-44	—	—	—	1-437,000	—	—	—	8-39	—	—	28-80
1887	8-238,802	40-882,834	5	—	—	—	1-278,000	—	—	—	8-30	—	—	668-1
1888	8-292,690	37-831,803	4-60	—	—	—	1-088,000	—	—	—	7-41	—	—	660-8
1889	8-551,266	25-235,866	3-08	—	—	—	1-767,000	—	—	—	8-00	—	—	821-6
1890	8-088,802	41-119,369	4-80	—	—	—	1-370,000	—	—	—	7-215,000	—	—	649-6
1891	8-038,598	37-770,824	4-31	—	—	—	4-727,690	—	—	—	10-07	—	—	586-4
1892	8-886,875	38-658,895	4-34	—	—	—	4-911,037	—	—	—	9-00	—	—	696-0
1893	—	43-710,000	—	—	—	—	—	—	—	—	7-68	—	—	719-2
1894	—	39-620,000	—	—	—	—	—	—	—	—	6-75	—	—	659-6

A kitűltetett sorokat adatai hiányoznak a statisztikában.

Ezen statisztikai adatokból világosan kitűnik:

1. miszerint búzatermelésünk 1870-től 4'855 ezer kataszteri holdról 22 év alatt, 1892. évig 8'886 ezer k. holdra emelkedett, azaz majdnem kétszeresére.

A tőkezesporodás s a kereskedők.

Ezekkel együtt kitűnik az is, hogy búzatermelésünk 1870, évben volt 17.807,722 métermázsa, mely termés 1892-ben 40.186,896 mmázsára emelkedett. A forgalomban tehát biztosan kétszeresénél több került a 22 év előtti termésnek. Ha azonban itthon is csupán 140 kgr. búzafogyasztást veszünk fel, az elfogyasztott 21.700,000 mmázsa búzán felüli 18 millió mmázsa búzának dr. Ruhland szerint 32—52-szeres forgalmától eltekintve, csupán 10 kézen való keresztülmenését csak a provízióban mmázsánként csupán 20 krral vesszük számításba, egyetlen egy évben a provízió minimális összege 3 millió 600 ezer forintot tett. Voltak azonban sokan kereskedőink közül, kik 1 és 2 forintot s többet is nyertek s így ha ama nyereséget átlagban csak 1 frttal számítjuk, ez 18.000,000 forintra rug, mely a províziókkal 20 milliót meghalad. És midőn ezen eredményre jutunk, talán helyes is lesz foglalkozni azon többször a gazdák ellen fölhozott érvvel, hogy miként lehet a gazdáknak hanyatlásukról folyton panaszkodni, midőn az utolsó években oly nagy tőkezesporodás észlelhető az országban.

Én ezt természetesen találom, sőt összefüggésben a gazdák elszegényedésével, a kereskedőknek s pénzes embereknek meggazdagodásával, mert a közbeeső kereskedelem főjöveldelmi forrása a termelő és fogyasztó közötti szereplése által zsebvágott „provízió”, másrészt a megszerezhető „üzleti nyereség”. Tehát csak egy évben 20 millió a kereskedőknek a megkészszerződött búzatermelésből a nyereségük. Későbbben ki fogom mutatni, hogy a világárhoz nem csupán 1 frt 20 kik üzleti nyereséget csináltak a kereskedők maguknak, hanem annak tízszeresén is felülit.

A búzatermelés emelkedése ezek szerint is csak a kereskedőknek vált javára s a mint későbbben ki fog derülni, a gazdák csak hátrányait élvezték és eladósodtak, sok pedig birtokától is megválni kényszerült.

Másrészt éppen ezen nagy tőkezesporodással a gazdák hátránya még jobban nőtt, mert a pénznek, eddig mindig híjjával lévén, a hiteleszközök mindjobban a pénzemberek és a kereskedők kezében gyűltek össze, mely aránytalan viszony a gazdák hitelét céltudatosan mindig nehezebbé és drágábbá tette, úgy hogy végeredményében nyugodt lélekkel lehet elmondani, hogy idáig a gazdák, mint honfentartó eleme az

országnak, álig élvezték verejtékes nehéz munkájuknak gyümölcsét, mert azt első sorban a kereskedők s tőke tulajdonosai — azután maga az állam — élvezni nem engedték, mert az állam két kézzel markolt a gazdák zsebébe, míg ennek megtöltéséről bizeny nem gondoskodott semmi irányban idáig.

És' sajátságos, hogy a tőkekamatadó, ezen annyira fel-dicsért és magasztalt nagy tőkeszaporodás daczára is, 1880. évtől 1891. évig, tehát 11 éven át 3.64 millió forintról csak 4.00 millió forintra emelkedett.

Ilyen Magyarországon az egyenlő teherviselés!! Ez ellen felszólalni, ez ellen küzdeni, minálunk osztályharczot jelent!

2. Ezen kimutatásból kitűnik, hogy búzatermelésünk mennyiségileg nagyon ingadozó,

3. hogy kat. holdanként, megdöbentő kicsiny átlagterméseket nyertünk, a mennyiben a legalacsonyabb termés volt 1873. évben 2²/₃ mmázsa s a legnagyobb termés volt 1887-ben 5 mmázsa k. holdankint,

4. hogy 1865-től Magyarország, mint gabonatermelő ország 8 évben volt kénytelen gabonaszükségletét a külföldről beszerezni a rossz termésű évek miatt,

5. hogy gabonakivitelünk, mibe a rozs, árpa, zab, stb. van belefoglalva, általában még egyszer oly nagy, mint a milyen búzakivitelünk volt, azaz hogy a búza kivitele, az eddigi felfogáshoz mérten, tényleg nem legfőbb jövedelmi forrásunk,

6. hogy lisztkivitelünk 1867-ig lassan haladt előre, azon-túl pedig szintén erős ingadozásoknak volt kitéve, de nagy arányúvá nem fejlődött;

7. hogy. 1855. évhen 1859-ben 1872., 1873., 1874., 1875., 1880., 1881. s 1884. években, tehát 9 éven át búzaszükségletünk egy részét a külföldről kellett behozatal útján fedezni;

8. hogy búzakivitelünk a 60-as évtizedben volt a legnagyobb, míg az aranyvaluta nem dominált s hogy 1867. és 1868-ban a kiviteli többlet búzamennyisége mintegy 5¹/₂ millió mmázására rúgott, mely az 1870. s 1871. években a külföldi verseny hatása alatt erősen megszűnt, sőt bevitelre szorultunk s azután az ország búzafeleslege csak lassan emelkedett négy éven át, míg 1880. és 1881-ben ismét tetemesebb behozatalra szorultunk s míg 1882. és 1883-ban jobb kivitelünk volt, már az 1884. évben ismét behozatalra szorultunk s csak 1888-dik éven túl mutatkozik nagyobb, 4.950 ezertől 7.215 ezer mmázsa búzakiviteli többletünk.

Ezen számok ingadozása legjobban illusztrálja búzatermelő gazdáink válságos helyzetét s igazolja azt, hogy a búzatermelés a 60-as évtizedben, ha eredményes volt is, a 70-es években oly ingadozóvá lett, hogy e végett is jutott mezőgazdaságunk nehéz válságba; mely azóta mindég súlyosabb és elviselhetetlenebb;

9. hogy a búzáarak nemcsak nagyon ingadoztak, hanem arányban nem állottak sem az összes búzatermésünk eredményével, sem kivitelünkkel, annál kevésbé a világárrakkal.

Ezen áringadozás azt is mutatja, hogy nem az általános kínálat és kereslet viszonya szabta meg az árakat, mint a hogy azt a nemzetgazdaság elve felállította; nem is a szükséglet, sőt még kiviteli képességünk sem, hanem hogy az áralakulás az eddig hirdetett nemzetgazdasági tételekkel ellenkezőleg, mindezen tényezőktől függetlenül, egészen önkényes módon alakult az utolsó 25 évben, épen midőn a búzafogyasztás állandóan emelkedett, mely áringadozásokban a tőzsdéknek, különösen pedig az 1882-től Európába Amerikából átültetett tőzsdei különbözeti játéknak és a papirbuzának nagy szerepük volt; másrészt pedig egyes éles szemű nemzetgazdák az aranyvaluta terjedésének is tulajdonítanak, abból indulván ki, hogy mentül drágább az arany, annál több árut kell annak értékeért adni, a mi megdönthetetlen ig azzsag;

10. hogy a magyar búzának itthoni ára a liverpooli világárhoz viszonyítva, nem állott egyenes arányban.

A búza árviszonya Budapest és Liverpool között.

Hogy a búza ára Budapest és Liverpool között nem állott egyenes arányban, azt kimutatásomban az egymás mellett feltüntetett árak minden kétséget kizárólag igazolják. Ezekből azt is látjuk, hogy a két piac közötti áralakulás nem volt párhuzamos, Jiolojl. elismert tény, hogy London, illetve Liverpool a világpiac a búzára.

Ezen egymás mellé állított árakból azt is látjuk, hogy 1874-ben 16.28 arany forinttal volt Liverpoolban magasabb a búza ára, mint Budapesten:

1877-ben	---	---	---	---	16·06 forinttal
1881-ben	---	---	---	---	11·81 "
1882-ben	---	---	---	---	11·32 "
1883-ban	---	---	---	---	10·66 "
1884-ben	---	---	---	---	8·71 "
1885-ben	---	---	---	---	8·01 "
1886-ban	---	---	---	---	7·11 "
1887-ben	---	---	---	---	8·04 "
1888-ban	---	---	---	---	8·16 "
1889-ben	---	---	---	---	6·84 "
1890-ban	---	---	---	---	7·68 "
1891-ben	---	---	---	---	8·43 "
1892-ben	---	---	---	---	6·03 "

Ezen árhullámzást a világ búzatermés évi eredményeivel összehasonlítva, azon tény derül ki, hogy ezen árhullámzás és az évi világ búzamennyiségek között nincsen meg a harmónia vagyis, *hogy a világkereskedelemben, nem volt a kínálat és kereslet az áralakulás főtényezője*: mert ha a világ búzatermése emelkedett, az esetben, természetsszerűen, fogyasztásának nem lehetett arányban emelkedni, vagyis elhelyezhetetlen feleslegeknek kellett felhalmozódnia, a minek okvetlen árcsökkenést kellett volna eredményezni. De ez nem volt így. Épen ezért fedte idáig az áralakulást magát egy áttörhetetlen homály s ezért maradt e kérdés mindez ideig valóságos rejtély.

Nézzük most ezen árviszony további következményeit:

Szakértők állítása szerint búzánk fuvarja belekerül Fiúmén át, tengeren való szállítással, waggon-rakományban, tonnánként 37 márkába, vagyis egy márkát 60 krba számítva, kerül 10 mmázsa 22.2 frtba, így egy métermázsa 2 frt 22 krba. És ha a be- és kirakásokat is számítjuk, ezen fuvardíjjat 3 frtra tehetjük mmázsánként. A búza s általában a gabona fuvardija Budapestről vasúton, waggon-rakományokban, mmázsánként: Bécsbe 42 kr., Berlinbe 1 frt 70 kr. aranyban, Parisba 2 frt 60 kr. aranyban.

A vámilleték Berlinbe 1 frt 75 kr., Parisba 2 frt 80 kr. Angliába vámmentes.

Ezen 3 forint fuvardij-levonással mutatkozik Liverpoolban a búza ára:

1874-ben	---	---	---	---	13·28 forinttal
1877-ben	...	...	...	...	13·06 "
1881-ben	---	---	---	---	8·81 "
1882-ben	...	...	...	...	8·32 "
1883-ban	---	---	---	---	7·66 "
1884-ben	...	...	...	...	5·71 "
1885-ben	---	---	---	---	5·01 "
1886-ban	...	...	...	...	4·11 "
1887-ben	---	---	---	---	5·04 "
1888-ban	...	...	...	...	5·16 "
1889-ben	---	---	---	---	3·84 "
1890-ben	...	...	...	...	4·68 "
1891-ben	---	---	---	---	5·43 "
1892-ben	...	...	...	...	3·06 "

magasabbnak.

Ezen különbözetek szerint, az alábbi táblázat alapján az tűnik ki, hogy tényleges kiviteli többletünk szerint 1882. évtől 1892. évig, *tehát csak 10 éven át*, a kivitt 33.934,000 métermázsa búzánál, a magyar gazdák *167.792,000 frttal kaptak kevesebbet a liverpooli — legitim — világpiaczi árnál*, az aranyágiót nem is számítva.

A számítás a következő:

1882.	2,037.000	mm. buzakiv. után többlet	á. 8:32	kr. —	16,947.000	frt	
1883.	1,145.000	" " " " " "	á. 7:66	" —	8,770.000	"	
1884.	n e m v o l t k i v i t e l i t ö b b l e t ű n k						
1885.	240.000	mm. buzakiv. után többlet	á. 5:01	kr. —	1,202.000	"	
1886.	2,360.000	" " " " " "	á. 4:11	" —	9,699.000	"	
1887.	2,820.000	" " " " " "	á. 5:04	" —	14,162.000	"	
1888.	4,950.000	" " " " " "	á. 5:16	" —	25,542.000	"	
1889.	3,220.000	" " " " " "	á. 3:84	" —	12,482.000	"	
1890.	7,215.000	" " " " " "	á. 4:68	" —	33,838.000	"	
1891.	6,118.000	" " " " " "	á. 5:43	" —	33,226.000	"	
1892.	3,899.000	" " " " " "	á. 3:06	" —	11,930.000	"	
10 éven át						33,934.000 mm. buzakivitel többletnél a, veszteség	167,792.000

Ha tehát 167.792,000 frttal kaptunk kevesebbet, mint a világár szerint kapni lehetett és kellett volna, ezen nagy árkülönségnek valaki zsebében kellett maradni; s ez nem más, mint a közbeeső kereskedelem és mintegy 75% kivitele arányában, a mi kedves mostohatestvőnk, az osztrák sógorok.

Akkor, midőn a magyar gazda 1877-ben búzájáért itthon 1% frt 30 krt kapott, hogy ugyanakkor, akár a magyar, akár az osztrák kereskedővilág, a világ búzaárához mérten: *16 frt 06 krt nyerjen, tehát az eredeti árnak kétszeresén felül, ezt* bárha sokan jó üzletnek tekintik is, ma, végeredményében, midőn a magyar gazda sorra pusztul s egy egész osztály és a nemzet legtekintélyesebb, honfentartó eleme szegényedik el, azok pedig, kik ezen rengeteg nyereségeket zsebre vágják s milliomosok lettek s ezen nyereségek után a magyar államháztartásnak egy krajczárral sem gyarapították bevételeit, — az itthoniak is alig fizetnek valami adót, hazafias szempontból menteni nem, csak elítélni lehet.

11. Ama kimutatásból kitűnik még, hogy kivitelünk nagyságának tényezői ezek szerint ki nem deríthetők.

A túltermelési krampusz és a tőzsdék.

A hetvenes évektől kezdve, midőn az amerikai nagyobb termelés folytán a tengerentúli búza Európa piaczaain meg' jelent, egy jelszó riasztotta fel a gazdák nyugalmát. E jelszó: *a túltermelés.*

Több mint 20 év telt el máig s e jelszó mindég félelmesebben zúgott végig az egyes országokon, mely jelszót a kereskedővilág — és a világ börzéi — azonnal felkapták és azóta állandóan hatalmukban tartva, ép úgy ijesztgették a termelőket, mint a kormányokat, hogy saját céljaikat biztosabban ériék el s hogy a valót, a meddig csak leplezhetik leplezzék, hogy ennek örve alatt szabadon gazdálkodhassanak.

E húsz év alatt gyakran *ingadozott* a termés, gyakran volt elégtelen a népek ellátására az, a mi termett, sőt többször még éhínség is dúlt és mégis annyira uralták a börzék a közvéleményt, hogy a termeléssel foglalkozók valósággal hittek a túltermelésben. Legújában csak az 1891. évre utalok, a midőn a világ összes búzatermése 686.4 millió mmázsa volt s mégis Európában, Németországban, Franciaországban, sőt Angliában is nagy hiányok mutatkoztak, sőt Oroszországban éhínség volt.

Kormányok, statisztikusok, tudósok és maguk a szegény tehetetlen gazdák, kik csak félrehúzódtak az ezernyi baj miatt, mind csak lestek az újabb híreket a túltermelésről és kötött kézzel, megadásteljesen, búslakodva nézték a dolgok fejleményét, tanácstalanul állva.

A kereskedők s börzék azonban jól szervezve hozzáláttak a munkához; *a határ időzlet mesterséges utón fejlesztve, szédítő arányokban, terjedt*, a papírbúza ellenőrizetlenül határtalan mértékben került a tőzsdéken forgalomba. Ezt látva, a valódi készletek felől senkinek sem volt csak megközelítően is helyes fogalma. Mindenki kábultan állott ama tőzsdei spekulációk hatása alatt; s mert a kormányok kötelességeiknek ezen a téren soha sem tettek eleget, elnézésük folytán óriási arányokban üzték a szédelgéseket s a kormányok odáig mentek, hogy nemcsak kedvezményekben, hanem azon túl még különös kiváltságokban részesítették a börzéket, nemhogy szédelő üzelmeiket korlátozni igyekeztek volna, — s így nyert a búzatermelés olyan kiszínezést, mintha az csakugyan valóság lenne.

Nézzünk tehát szemébe ama a világot oly nagy rettegésben tartott búzatermelésnek!

Hol van tehát a világ búzatermelése?

A leghatározottabban kell kijelenteni, hogy a világon a népek fogyasztó szükségletét tekintve, búzatermelés idáig még soha sem volt és ma sincsen. A túlzott túltermelést a börzék eszelték ki és növesztették nagyra az arany egyeduralmát hajszolókkal, de a túltermelés a valóságban egy ez ideig le nem leplezett *fantom*.

A túltermelés úgy áll elő, ha a termelt mennyiségekre sincsen kellő fogyasztás. Ez a búzára nézve nem állott fen soha.

Es ha a dolgoknak utána nézünk, az ügyet tanulmányozzuk, megdöbbenve kell látni, hogy még Magyarország földművelésügyi minisztériuma is azon tábornak szegődött eszközül, mely a túltermelést hirdette. És odaállott egész hivatalos súlyával és legfőbb fejezetével a kezében, összpontosult agrárstatisztikával. Hogy kinek intenciójából, nem kutatjuk, valljon az 1895. évben működött miniszter vagy államtitkára akaratóból. Ez most már mellékes.

De tény az, hogy 1895-ben *Cautes* név alatt jelent meg onnan egy mű, melyben a magyar gazdák helyzete rózsás színben van festve. Ezen mű 59-75. lapjain éppen a túltermelés van folyton hangoztatva. Ezen adatokból vesszük a világ népességére közölt számadatokat.

Az van ottan mondva, hogy a felsorolt államokban 10 év alatt a búzatermelés 9705 millió hektoliterrel emelkedett, mely termésből jutott 1880-ban 105 literrel szemben fejenként, 1894-ben 118 liter, vagyis 83%-al több.

És különös, hogy nemcsak Európában volt több helyen éhínség, hanem felvidéki lakosságunkat majd minduntalan kell az éhínség ellen különös segélyadományokkal megvédelmezni, melyek legfőképen búzában, rozsban adattak.

Mindez még különösebb akkor, ha azt is figyelembe vesszük, hogy Európában a világbúzatermelésnek, felénél több termeltetik s mégis itt vannak ugyan egy időben az Ínségek, s ama nagy túl-termelés.

A világ népességét a földmivvelésügyi minisztérium agrár-statisztikája így mutatja ki:

Magyarországon	1890-ben volt	15,122.514 lélek
Ausztriában	„	23,895.413 „
Franciaországban	„	38,343.192 „
Nagy-Britanniában	„	38,070.816 „
Németországban	„	49,428.470 „
Olaszországban	„	30,419.061 „
Eur. Oroszországban 1889-ben	„	97,548.521 „
Romániában	1889-ben	6,038.342 „
Spanyolországban	1887-ben	17,545.160 „
Am. Egy.-Államban	1890-ben	62,903.318 „
Argentiniában	1888-ban	4,086.492 „
Ausztráliában	1889-ben	3,800.000 „
Kelet-Indiában	1890-ben	287,223.431 „
Algierban	1890-ben.	<u>15,011.732</u>

Összesen: 689,436.462 lélek

melyet az azótai szaporodásokkal kerekaszámban 690 millióra lehet tenni.

Ha ezek búza fogyasztását, alacsonyán számítva, csupán 100 kilogrammra tesszük, melyből liszt csupán 75-80 kiló lesz, mely 100 kiló inkább kevés, mint sok, mely fogyasztással szemben a németek 1878-tól 1885-ig évenként 188 kiló búzát fogyasztottak el, ellenben 1885-től 1890-ig, a védvámok drágító hatása alatt még mindig 175 kilogramm búzát fogyasztottak fejenként; akkor is az évi fogyasztása a világ lakosainak 690 millió métermázsa volna.

Ezen népesedési statisztikai adatokkal szemben az 1891.

évi közg. és stat. évkönyv 6-dik lapján, az öt világrész népességét a következőkben tünteti ki:

Európa	összes lélekszáma	335.20 millió
Ázsia	„ „	790.69 „
Afrika	„ „	196.88 „
Amerika	„ „	104.24
Oczeánia	„ „	38.43 „
Összesen:		1,465.44 millió lélek.

Tehát 775 millióval több lélek fogyaszt búzát, mint a hogyan a m. földművelési minisztérium agrárstatisztikusának adatai nyomán azt 690 millió lélekben hirdeti.

És most mi az eredmény?

Az eredmény az, hogy csupán a 690 millió lélek búzafogyasztását 690 millió mmázsában véve fel, a felvehető egy milliárd 465.44 millió lélekhez mért ugyanannyi mmázsával szemben, 1877-től egészen 1892-ig, tehát épen az 15 éven át, a mikor a búzatermelés az egész világon kimutathatólag a legnagyobb volt s állandóan emelkedett; csupán egyetlen egy évben még pedig 1892-ben volt nagyobb, 6 millió mmázsával, meilylyel szemben az egész világbúza hiányzó szükségletét még mindég 770 millió mmázsára kell tenni az 1 mmázsa fogyasztás mellett.

Magyarország hazafogyasztása fejenként mintegy 140 kiló.

És mégis a mi parasztunknál a búzakenyér oly ritka, hogy annak gyermeke csak ünnepnapon, — azt is kivételesen — lát kis búzakenyeret, és akkor azt kalácsnak tartja; különösen áll ez az ország legnagyobb részére — a felvidékre s a közép zónavidékre, — kivételt csak az Alföld gazdag parasztjainál találunk.

De legjobban czáfolja meg ama oly könnyen odadobott túltermelést népünk nagymérvű elsatnyulása, mely már oly nagyfokú, hogy katonaságunk is kénytelen volt az ujonczokra nézve az eddigi magassági mértékről eltérni s valóban megdöbbenve látjuk a katonasorokban ama nagy számát az alacsony és fejletlen legénységnek, mely csakis a hiányos táplálkozás eredménye, a mi egyúttal ama túltermelés legkézzel-foghatóbb czáfolata is.

A 80-as években a világ búzatermelése ama 690 millió mmázsánál is jóval alantabb maradt, még pedig a következő mennyiségekkel:

1881-ben	125.2 millió mmázsával
1882-ben	61.4 „
1883-ban	110
1884-ben	54.8 „
1885-ben	98.8 „

1886-ban	76.4 millió mmázsával
1887-ben	11.9 „
1888-ban	29.2 „
1889-ben	68.4 „
1890-ben	40.4 „
1891-ben	3.6 <i>millió mázsával volt ke-</i>

vesebb az össztermés, mi csak úgy magyarázható meg, hogy az az előtti időkben egyrészt a búzafogyasztás nem volt oly általános mint ma, mi a gőzmalmok fejlődésével is szorosabb összefüggésben áll, a miért az esetleges búza- vagy liszthiányt, más terményekkel és leginkább rozsliszttal pótolták. Tehát a túltermelés még a 680 millió lélek fogyasztásánál sem volt meg, annál távolabb állott az 1465 millió lélek fogyasztásával szemben. Ezen statisztikai adatok alapján, ha a világ legmagasabb évi búzatermelését tekintem is, mintegy 700 millió mmázsában s a népességet szintén csak az 1891. évi 1.465 millióban veszem számításba, az esetben az egy-egy személyre eső búza-mennyiség csupán mintegy 48 kilogramm, melyből mintegy 40 kiló liszt lesz. Negyven kiló lisztfogyasztás fejenként oly minimum, mely kézzel foghatólag a legesattanósabb bizonyíték arra, hogy ma búzatúltermelés egyáltalában nincsen és idáig még soha sem volt.

A nagyobb fogyasztást előmozdította az is, hogy az utolsó években a búzatermelés világszerte növekedőben volt, a miért annak fogyasztása, a könnyebb hozzájutás és árának folytonos hanyatlása miatt sokkal könnyebbé vált, másrészt pedig táptartalmához képest a búza mutatkozott legolcsóbb emberi tápláléknak, sőt a kis Saharában az arabs is búzát fogyaszt s lova is búzafélélt abrakol.

A túltermelés ezen most kiderített negatív képét, a tőzsdei határidőüzletek és a papírbúza óriási forgalma, az erre vonatkozó ellenőrzések eddigi elmulasztása miatt, a tőzsdéknek amúgy is óriásilag növesztett befolyása, a mindenütt feltétlen rendelkezésükre álló sajtó, sőt e célra szolgáló saját organumaiknak egyirányú, hasznot leső közös célú tevékenységüknek, az ezen eszközöket nem ismerő, jóhiszemű gazdaközöniséget félrevezetve, végre is mint pozitív képet sikerült állandóan a nézőtéren mutogatni, a mit idáig azért volt könnyű elérniök, mert statisztikánk hasznavehetetlensége miatt ezen üzemeket felderíteni nem tudtuk s mert épen ezen kérdéssel alig foglalkoztak a gazdák idáig. De mert ezen baj a végelpusztulással fenyegetett, kutatni kellett a pozitív való s a megfelelő eredményeket, minden kétséget kizáróan, hiteles számadatokkal végre is azt hiszem meggyőzően sikerült felderíteni. Most már arról is bizonyosak vagyunk, hogy a legönzőbb okok miatt hangzott eddig minden oldalról, hogy ilyen s olyan óriási a búzatúltermelés.

És íme most már látjuk, hogy valójában nincsen túltermelés. Az *csak egy gonosz krampusz volt, melyet nem tudtunk hatalmunkba ejteni és nem tudtuk idáig leleplezni.*

Így lesz világosság. Így sül ki a börzének s a határidőre való spekulációjának hatása. Így lép ki a népek rettenetes könnyenhivőségének határtalansága. Így tűnik ki, hogy mire képes egy maroknyi ügyes, összetartó, az anyagi haszonlesésből élő és kincseket gyűjtő, kalmárszellemű népség, a világ összes, népességével szemben.

És ha a gazdák ezen romboló visszaéléseket látják a s a börzék megrendszabályozását sürgetik, mindég akadnak hangok, kik a börzét mint érintetlen, a népeknek nélkülözhetetlen, áldásos intézményeket állítják előtérbe; de eddig nem vettük idejekorán észre, hogy ez mind „Ezsau” szava volt.

Ezek után, azt kell követelni, hogy az egyes országok évi termései a kormányok által hiteles adatokkal tüntetessenek ki, / továbbá hogy az egyes főforgalmú, a világkereskedelemben szerepet játszó, így az árak alakítására befolyással bíró piacokon raktározott s felhalmozódó búzakészleteket szigorú ellenőrzés alatt tartsák, másként az eddigi játék ismét megújulhat. De követelni kell ép ezen visszaélések megszüntetése miatt a határidőkülönbözeti játék eltörlését.

Mindezekből az következtethető, hogy Magyarország búza-termelése, mely a világ búzatermelésének csak mintegy 7.06%-át képezi, nem játszik a világforgalomban döntő szerepet, nem még Európának általános fogyasztásánál sem, sőt ennek piacán az árak szabályozására sem bír befolyással; továbbá, hogy a magyar búzának árát nem a világpiacz conjunkturái szabták meg, sem malmaink fogyasztásával a búza ára arányban nem állott.

Minek tulajdonítható a búzának tapasztalható árhanyatlása?

Azon kérdés merül tehát fel, hogy minek tulajdonítható ezen minden eddigi vallott nemzetgazdasági elméletet halomra döntő eredmény?

Tulajdonítható annak, hogy búzánk a nagyobb távolságokra való szállítás költségeit a termelés a szállítás drágasága miatt nem bírja el, ezért a fogyasztás legfőképen Ausztriára szorul. Ausztria pedig mindég értett hozzá, hol kell Magyarországot nyomni s a lehetőségig kihasználni.

Érdekes tehát látni, hogy fizeti Ausztria a magyar búzát.

Hogy Ausztriának ezen kizsákmányolása nem csak ráfogás s nem célzatosság, hanem igaz való, azonnal kitűnik, ha figyelembe vesszük, hogy búzánk Ausztriában fogyasztatik el leg-

nagyobb részben, sőt hogy az Bécsen keresztül jut a külföldre, mert közös vámterülettel bírunk, a miért Ausztria és Magyarország ugyanegy vámfallal, vannak a külföldtől elkülönítve. Ámde Ausztriának kevés a búzája, Magyarországnak sok. De mert Bécsben a pénz, itthon pedig a búza, Ausztria mindég kettős mérleggel mér. Ha Magyarország gabonafeleslege kevés, csupán, hogy Ausztria szükségletére elegendő, akkor nincsen kivitelre szoruló magyar áru — ekkor búzánk csakis a bel-földi árakon értékesül Ausztriában, — így voltunk pl. 1889-ben, midőn búzánk sokkal alacsonyabban, mintegy 2 frttal kelt olcsóbban Bécsben, mint akár Svájcban, akár Berlinben vagy épen Londonban.

Ha ellenben évi búzatermésünkéből a külföldi kivitelre is jüt, az esetben a kereskedelem átalában, de *különösen az osztrák kereskedelem* nagyhangon a világpiaczi árakra utalva, a szállítási és vámkötségeket leszámolja, vagyis úgy számolja el búzáinkat, hogy a közvetítőnek a legtávolabbi piacra való szállításnál is biztosítva legyen, a mi rovásunkon a haszna. Hogy ez hová vezet, épen az előbbeni fejezet egyikében láttuk, hogy 167 millió frt a budapesti és liverpooli 10 éves ár közötti különbség.

Mindezeknél az a baj hozzá, hogy ilyen üzelmek ellen az országban szétszórtan, mondjuk hozzá különböző táborokhoz tartozó gazdák védekezni nem tudnak, mert nincsen szerveztük, melylyel ezt meg tudnák gátolni; kormányaink pedig ezeket nem látják, ezért ez ellen meg nem védenek; nincsen specialis erős sajtójuk, nincsen orgánujuk, mely őket mindezekről nyomról-nyomra gyorsan értesitené s az ellentábor támadásaitól megóvná, mert az »országot a politikai harcok tartják folyton izgalomban, « —

Ha ellenben egy táborrá szervezkednek, a gazdai érdek-képviselő életbe lép s saját erőteljes, megbízható sajtója utján napról-napra mindenről pontos értesítést s figyelmeztetést nyer; az esetben nem százezerek, hanem milliók lesznek megmentve a gazdák és az ország hasznára.

Azonban búzáinknak Ausztria által való fenti ármegszabása sem áll egymagában. Kossuth Ferencz tanulmány tárgyává tette a vámkördést — s ennek érdekében 1896. márcz. 3-án az országgyűlésen következő igen érdekes és tanulságos, az 1889. esetet is újabban igazoló tényeket derített fel. „Most is, t. ház, így, szól nem nálunk, — mert természetes, hogy nálunk a búza ára alacsonyabb, mint a világpiaczi árak, — de Bécsben sokkal alacsonyabb az ár, mint a világpiacson. Vegyük például február 27-ét. Bécsben a búza ára volt 7 frt 20 kr., Berlinben 9 frt 20 kr., Stettinben 9 frt 07 kr., Boroszlón 9 frt 19 kr., Parisban 8 frt 99 kr., Olaszországban 11 frt 50 kr., tehát mindenütt sokkal magasabb volt a búza ára, mint Bécs-

ben. Ebből az következik, hogy most a szükségesen túl le van verve a magyar búza ára Bécsben. De lássuk, hogy áll az orosz versenynyel szemben? Itt vannak adataim egy kereskedőháztól, mely az képzelhette, hogy én orosz búzát akarok venni. Odesszában 4 frt 80 kr., Kronstadtban 4 frt 60 kr., Oroszországból a vitelbér 1 frt 80 kr., ha tehát e két tételt összeadjuk, azt látjuk, hogy az odesszai búzának aranyban 6 frt 60 krba, a kronstadtnak 6 frt 40 krba kellene vám nélkül kerülni Bécsben, ha pedig az 1 frt 50 kr.-nyi vámot hozzáveszünk az árhoz, szintén aranyban, akkor most Bécsben az odesszai búzának 8 frt 10 kr., a kronstadtnak pedig 7 frt 90 kr.-nak kellene aranyban lenni, holott előadtam, hogy a mi búzánk Bécsben ma sem nem 8 frt 10 kr., sem nem 7 frt 90 kivon kel el, de 7 frt 20 kr.-on. Tehát világosan be van bizonyítva, hogy a magyar búza ára jóval az európai piacz árai alatt van és hogy az árhoz hozzáadhatnánk a 75 kr. vámot és mégis alantabb lenne, úgy, hogy megtartaná már ezért is az osztrák fogyasztási piaczot.”

Mindezen oredményeken és okokon túl búzánk értékesítésének nehézsége és árhanyatlása tulaj donitható az aranyvaluta árcsökkenő hatásán kívül az egyes országok előnyösebb és több termelésének s ennek következtében védvamos irányzatának, mely búzánkat megdrágítván, a többi országok s a világ búzaversenyével, nem bír meg; állandó piaczokkal nem bír, a miért kivitelünk Európa piaczára nem állandó és nem biztosított; tulajdonitható kereskedelmünk s a gabonatözsdénk hibáinak s önzésének s a határidőre való üzérkedésben rejő spekulációk inreális tizeiméinek, melyek ellen mind szélesebb körökből hangzanak fel panaszok s melyek orvoslásának szükségét a közvélemény mind erősebben sürgeti.

Tulaj donitható a külföldi közlekedési eszközök tervszem fejlesztésének s azon czéltudatos működésnek, melylyel a kivitel előmozdítására minden irányban egy helyes közlekedési és tariffa-politikát üzve törekedtek, melylyel terményeikre ez által is állandóbb piaczokat teremtettek mint mi.

A fejlett sűrű vasúti hálózat, a jó administratio, az olcsó tarifia mind eszközei voltak s szolgálatában állottak a külföld kivitelének. A szállítás a lehetőségig olcsóbbá tétetett a külföldön s így e réven is egy nagy verseny fejlődött. S ha a külföld vasutjai az olcsóbb tariffák által kisebb bevételeket tüntettek is fel, azok mégis jól jövedelmeztek, mert az általános pénzügyi viszonyok ottan mindig jobbak voltak mint nálunk s így a kisebb kamatozás mellett is, az általános kamatláb olcsóbb volta miatt jobb jövedelmezést értek el. Ezen a téren is mi voltunk a gyengébbek s ez lényegesen járult hozzá, hogy terményeink lassankint a külföld piaczairól kiszorultak.

Másrészt épen a vasutaknak a világforgalomban való nagy fejlődése és a tengeren való hihetetlen olcsó szállítás — per q 50-80 kr. — tették lehetővé, hogy a termények más országokból, sőt Amerikából is, bármely piacára Európának bármikor szállíthatók voltak. Ez által megszűnt azon körülmény, hogy egyik vagy másik ország rossz termés esetén szükségét azért volt kénytelen szenvedni, mert a szükséges nagymennyiségű gabnemekeket nem lehetett azonnal odaszállítani, mint a hogyan az velünk történt a 40-es és 50-es években. A vasutak e szerint mint árnyelláló eszközök nagy szerepet játszottak s igen természetesen az lett a nyertes és győztes, a ki olcsóbban tudott termelni, olcsóbban és nagy mértékben tudott szállítani s végre a ki szükség esetén olcsóbban és gyorsan bírta árúját a fogyasztásnak átadni. Mindezen feltételeknek mi nem voltunk urai; mindezeknek nem tudtunk állandóan megfelelni, azért mindég csakis a véletlen játszott termelésünk értékesítésében szerepet s csak akkor volt kivételünk, ha az más országból fedezhető nem volt.

Igazolva van a tények által, hogy ma már egy ország aratási eredménye, nem bír döntő befolyással a gabonaárakra s különösen nem a magyarországi aratás, bár előnyével szolgálna — hogy 3-4 héttel megelőzi a szomszéd országok aratását s az új terménnyel a legkorábban állhatna ki a világ piacára.

Mindezekből azon többszörösen beigazolt tanulságot kell merítenünk, hogy Magyarország nem legfőbb, hanem csak szükség esetén élelmezője Európa némely országainak.

Ha ezen sokakat kiábrándító igazságot meg tudjuk érteni, ha ennek igazságáról magunkat meggyőzzük, felfogásunk is más lesz a búzatermelés egyoldalúságának hasznossága felől s méltán kérhetjük, hogy mi czólja van tehát ma a forszírozott búzatermelésnek a világ búzatermeléseivel szemben? és mi czélja van önmagában? midőn azt látjuk, hogy búzatermelésünk egyrészt drága, másrészt igen kis eredményű mennyiségre és jövedelmezőségre is; s épen a búza miatt a többi gazdasági ágak hanyagoltatnak el, melyek végeredményükben mindég a gazdák kárát, legtöbbször veszedelmét okozzák, mert ha a búza nem sikerül jól, vagy ha ára alacsony, a gazda nem jut remélt jövedelmeihez, kötelezettségeinek nem bír eleget tenni, beruházásokra nem telik — s legtöbbször csak az adósságok szaporodnak.

Az aranyvalutának befolyása a búzaárakra.

Az aranyvalutára s annak árcsökkenő hatására, mert ez a gazdákat igen közelről érinti, szükségesnek tartom itten kitérni, hogy ezen kérdésben tisztán látva, tárgyilagosan hozzassunk ítéletet s hogy az eddig elmondottak, más oldalról is megvilágítást nyerjenek.

A fémvaluta az egyes államokban a pénz alapjául kijelölt nemes ércnek és ennek, mint fizetési eszköznek, törvényesen megállapított forgalmi értéke, mely egyúttal a forgalmi pénznek s a jegykibocsátó bank kibocsátványainak fedezetét mint letét képezi.

Van külön papírvaluta is. Ennél a papírpénz fizetési képességét az állampolgárok adják meg azon hitelben, melyet a papiospénznek előlegeznek, bárha külön nemesérez fedezetel nem is bírnak.

A forgalomba bocsátott pénz ezen fedezetek révén nyeri el vevőképességét, melyet a népek a jegykibocsátó banknak hiteleznek. Mentől jobban van egy jegykibocsátó bank forgalomban lévő pénzjegye vagy papírja — nemes érczczel fedezve — annak valutája annál erősebb, annál szilárdabb. De látjuk, hogy a tiszta aranyvaluta sehol sem érvényesülhetett, mert a készpénzfizetés sehol sem történik tisztán aranyban, hanem ezüstben, papírban és rézpénzben.

Van tehát arany, ezüst, papír és ezek közé eső valuta. Ezeknek forgalmi pénzértéke az egyes államok szerint is különböző nemes érez tartalmuk s más egyéb, számos körülmények szerint különbözők.

Ezen különbözetek az agióban nyernek számszerű és így a forgó pénzben is kifejezést, t. i. ha nálunk a 8 frtos arany 9 frt 60 kr.-on áll, annak agiója 1 frt 60 kr., vagyis az arany értéke 20%-al emelkedett. A mi ezüstforintunknak a külföldi forgalombani értéke rendszeren 85 kr., tehát minden ezüstforintunk értéke 15%-al kisebb a külföldön, mint idehaza. Tehát mi az ezüstpénzre már 15%-ot hitelezünk. Ha pedig tekintetbe vesszük, hogy ma csak 72 kr. belértéke a mi ezüstforintunknak, akkor már 28%-ot hitelezünk.

Ha azonban az arany vagy ezüst ára a normális árfolyamnál feljebb száll, vagy még lejjebb csökken, ítni az arany valuta országok érdekeitől, az aranynek a világforgalombani vándorlásától, a tőzsdék és pénzkirályok speculatióitól, az ezüstvalutas államok gyengülő ellentállásától függ, akkor az árkülönbözet, az arany- és ezüst között, melyek a mint látjuk 1873-tól folyton erős harezban állanak egymással — még nagyobb is lehet.

Az Ausztria-Magyar birodalomban ma a forgalomban, az elvben elfogadott aranyvaluta daczára az ezüst-, papir-, nickel- és rézpénz a fizetési eszköz. Ha mi ezüsttel fizetünk azon államoknak, melyekkel üzleti összeköttetésben állunk, azok pedig aranyvalutával bírnak, nekünk az aranyárfolyam emelkedésénél az ezüstárfolyamra amaz emelkedést reá kell fizetni, vagyis a mint a mai árfolyamok mutatják, ha az aranyárfolyam 9 frt 60 kr.- s mi ezüsttel fizetünk, már 35%-ot reá fizetünk az ezüst értékre; ha azonban az ezüst ára még lejjebb száll, akkor már 40%, sőt 50%-ot fizetünk reá s így tovább. A 20 fcos arany áll 9 frt 60 kr. ez 20% emelkedés.

Ezt az eddigi tanúságok szerint a gazdák fizetnek meg a külföldnek s az arany valutával rendelkező országoknak, ha ezüstéi kénytelenek fizetni, mert mindig azon állam fizeti az ágiót, mely a vilá piacra reá van utalva nyersterményeinek értékesítésénél, vagyis a melyik kiviteli ország. Ez természetes, mert az által, hogy 1873-tól az aranyvalutát igyekeztek uralkodóvá tenni s az ezüstöt megbuktatták az egyes államok s a pénzhatalmasok azt tették, hogy az ezüstnek az értékét és ennek vevőképességét lerontották, másrészt az aranyét aránytalanul fokozták, a mi más szóval annyit jelent, hogy ezek szerint a vilá forgalomban egyedül uralkodó pénzt, az aranyat az ezüst elértéktelenítése által igen nagy mértékben megdrágították és arany vételképességét felemelték, minek folyománya, hogy mindazon áruk, melyek a csereforgalomban aranyért voltak adandók, ugyanazon arányban értéktelenebbé lettek, mert mesterségesen megkevesbítettén az aranypénz, a miért annak birtokbavétele megnehezítették — s így több árut kellett érte adni, vagyis azon áruk — olcsóbbak lettek, illetve ezek ára csökkent.

Világosan áll tehát előttünk, hogy ma az aranyspeculatio vilá guralomra tett szert s ezen speculatió nak sikerült az egyeduralom.

Anglia, mint vilá gkereskedelemmel bíró ország, mely haj dántól roppant aranykészlettel bír s aranyat folyton bőven termel, kettős ezélból hozta be mint első az aranyvalutát; először azért, hogy nála a fizetések aranyban történjenek, a miért azon országok s gyarmatok, melyek vele állottak kereskedelemben, akár bírtak arany vagy ezüst vagy más valutával, mindig aranyban való fizetésre voltak kényszerítve s ha ezt nem teheték, az aranyra reá fizették az ágiót; másodsor a vilá több részén sok gyarmattal bírván, az angol kereskedelmi osztály fenhatóságának érzetében nem elégedett meg otthoni aranyvalutájával, hanem gyarmatának ezüsttermeléséből is hasznot húzni igyekezett s azokban az ezüst fizetési eszközt hagyta meg, hogy a termelés a pénznek kisebb értéke

miatt — olcsóbb, — illetve jövedelmezőbb legyen s hogy ebből is hasznot húzhasson: az indiai, kaliforniai, ausztráliai búzátyapotot stb. olcsón állította elő, hogy otthon Londonban még olcsóbban kapja a gyarmatokban kivitelre maradó felesleget, mert más mint angol kereskedőket oda nem bocsátott, ezért mindég tetszésszerinti árban szerezte meg s londoni gyáraiban feldolgozta s azután nagy nyereséggel értékesítette.

Ezen igen eszélyes, többszörös spekuláció, Angliának igen jól sikerült; a Londonban székelő bankárok s pénzkirályok uraivá lettek a gyarmatoknak s mondhatni, Anglia világkereskedelme ezen az úton vált uralkodóvá s mindkét réven óriási nyereségeket élvezett.

Othon Angliában az aranyvaluta nagy különbséget nem tett, mert pénz és tőke, az ősidők óta dúsgazdag országban mindig igen bőven volt, mert hiszen Londonban s a többi nagy világvárosok bankjaiban halmozódtak össze, de különben is iparállam lévén, az ipar munkásait jól fizette s ezek az aranyvalutának hatását meg nem érezték. A mezőgazdák, a bérlők azonban már érzékenyen kezdték érezni s addig is és ma is válsággal küzdenek.

A mi azonban Angliának, mint világkereskedelmi országnak sikerül és használ, az nem sikerül és nem használ mindazon országoknak, melyek nem bírnak ugyanolyan aranytermeléssel, ugyanolyan világkereskedelemmel és ugyanazon gyarmatokkal mint Anglia; és nem különösen az Ausztria-Magyar birodalomnak, de legfőképen Magyarországnak, mely nyerstermelő ország, a hol ezüsttel és legnagyobb részben még papír-, nickel- és rézpénzzel történik a fizetés; tehát az aranyvaluta tekintetében majdnem azon viszony áll reánk is, mint Anglia és gyarmataira.

Tehát a nyerstermelők tömege, ezek szerint az aranynak birtokában lévő pénzkirályoknak s mondjuk, a világkereskedelem urainak jármába hajtattak; s mert a pénz eszközi a csoreforgalmat s az egész világon a pénzgazdálkodás vált uralkodóvá, ezért az aranyvaluta soha nem sejtett nagy forradalmat idézett elő a népek életében s mint minden forradalom, sok nyomornak és pusztulásnak lőn kútforrása. Mi gazdák különösen érezzük ezt, mert a mióta az aranyvalutának sikerülte-Európában uralomra jutni, azóta a gazdák sorsa, a kik a nyerstermények előállításával kényszerültek foglalkozni, határozottan rosszabbra fordult, sőt annyira megromlott, hogy a termelés nem jövedelmező, a mint ez reánk nézve épen a búzánál egy későbbeni fejezetben fog kitűnni.

Azt kell még kiemelnem, a mit Allard a brüsseli nemzetközi mezőgazdasági kongresszuson oly meggyőzően fejtett ki, hogy 1848-ban a kaliforniai és ausztráliai nagy aranytermelés szüntette meg az árhanatlás okozta krízist és idézte

elő a népek jólétét, mert a sok új aranyban a fizetési eszköz a pénz, megszorodott s mert könnyebb volt a hozzájutás, az áruk értéke felemelkedett, vagyis a nyerstermelők, áruikért több pénzt kaptak, vagyis ugyanazon pénzmennyiségért kevesebb terményt és árut kellett adni, a mi a nyerstermények előállítását jövedelmezővé tette, a miért a földek, a birtokok, az áruk s a munkabérek mind fölfelé mentek, s nemcsak a birtokos, hanem a munkás is jobb viszonyoknak örvendett, míg egyszerre 1873-ban az arany lett *győztes*, az ezüstöt kilökték, a magánfelek által való szabad veretesét megtiltották s azóta a népek, a birtokosok s munkások sorsa folyton rosszabb lett s már ma tűrhetetlen.

Ezekből szerintem önként következik, hogy a termelés által létesített új vagyont, mit a gazdákra nézve a munka által termelt keresetnek „mondhatunk, — az arany ágiója — az ezüstnek elértéktelenítése által, *emésztette fel, vagyis a nyerstermelő országok minden munkáját, minden fáradtságát az arany ágió nyeli el*, ezért végeredményében Anglia példáján indulva, az aranyvaluta csak a pénzkirályoknak szolgál, azon keveseknek, a kik végett egész nemzetek, országok s azok legfőbb kereső oszlopos osztályai úgy a kereskedők, az iparosok és gazdák egyformán szegényednek el és a társadalom egyensúlya is megbomlik.

Tovább menve, az érdekeltek azt állítják, hogy az arany nem szaporodik a világtermelésben úgy mint az ezüst, ezért az arany erősen őrzendő, miért is a spekulációnak kiváló tárgya s ezért az aranyat birtokukban tartó pénzhatalmak gondoskodnak arról is, hogy még ha az aranytermelés nagyobbodnék is, a forgalomban az arany még se jusson oly mértékben, hogy az közforgalom tárgya legyen.

Ezt az által igyekeznek elérni, *hogy az egyes államok közül minél többen hozzák be az aranyvalutát, hogy az esetleges nagyobb aranytermelés által származható új arany mennyiségre az államok keresetét biztosítsák.*

Minthogy pedig a pénz előállítása csak az államoknak képezi privilégiumát, ezen új arany mennyiségeknek ily módon való elhelyezése által az arany korlátozott forgalma nem lesz veszélyeztetve, így az arany értéke mesterségesen emeltetik, ellenben a nyerstermények értéke erőszakkal csökkentetik; vagyis a kínálat és kereslet törvényeit nem engedik egyformán érvényesülni e két árunak, t. i. az aranynak s a nyersterményeknek egymás közötti forgalmában,

A népek érdekében ezek szerint nem áll, az aranyat értékén túl drágává tenni, sőt ellenkezőleg, a népek érdeke, hogy a nemes fém, úgy az arany, mint az ezüst, az őket arányla-

gosan megillető mértékben és egységárban szerepeljenek mint fizető eszközök..

Ha tehát az arany drágul s az ezüstöt mégis fizetési eszköznek tartjuk meg, az ezüstnek okvetlenül olcsóbbnak kell lenni, a miért az arany agiójának emelkedni kell. így pl. idáig az arany és ezüst közötti arány 1:15.5-höz volt, mely ma az arany drágulásával 1:31 csökkent, vagyis az ezüst 50%-kal esett értékében. Ez azt jelenti reánk való vonatkozásában, kik ma nagyrészen ezüst fizetési eszközzel bírunk s különösen nyerstermelők vagyunk, hogy míg azelőtt 20-25%-kal, ma már az aranyvaluta miatt 40-50%-kal vagyunk kénytelenek ugyanazon összegű pénzért többet adni, ha terményeink azon országokba mennének ki s lelhetnének elhelyezést, melyekben az aranyvaluta az uralkodó, a mi gyakorlatilag véve azt jelenti, hogy míg azelőtt 1000 frtért a 10 frtos búzaárnál 100 mm. adtunk, addig ma a 6 frtra leszállott búzaárnál már 1666 m.-mázsát kell adnunk, mi ama 40%-os arany ágióval szoros összefüggésben van.

Sauerbeek statisztikus megfigyelései nyomán ki is mutatta, hogy 1873. évtől kezdve, a mikor az aranyvaluta megerősödött s az ezüst értéktelenített, a búza ára más 45 árunak az áruval párhuzamos, egész 1894. évig az ezüst árának esésével szoros kapcsolatban esett 41.5%-kal.

Hogy azonban egyoldalú túlzásba ne essünk s ez által fegyvereink gyengítését lehetővé ne tegyük, arra is reá kell térnünk, hogy bárha a búza árhanatlása a világpiacson meg is felel teljesen az ezüst árhanatlásának, mégis az egész 40%-os árhanatlást, mi magyar gazdák, nem hozhatjuk egyedül az arany drágulásával kapcsolatba, mert a mi buzánk árhanatlására, a külföld fokozott termelése, mondjuk talán épen az ezüstvalutával bíró indiai s az olcsóbb búzatermelés által észlelhetővé lett többtermelés és a már előzőleg felhozott egyéb speciális hazai tényezők, mint a tőzsdék, értékesítésünk nehézségei stb. mind befolyással voltak.

Itt tehát, úgy látszik, hogy egy ellentét forog fenn, mely . csak úgy világosítható fel, ha figyelembe vesszük, hogy ezen aranyáremelkedés azért nem érvényesülhet teljes mértékben közvetlenül a mi buzánk árának csökkenésénél, mert épen Londonba, vagy Liverpoolba, a már vázolt szállítási nehézségek miatt sem mehetett ki a mi buzánk, mert az amerikai 50-80 kr.-os szállítással a mi 3 frtos szállítási költségünk, már idehaza versenyképtelenné tette búzánkat. így tehát buzánk elhelyezését nehezítette meg az aranyvaluta és ennek hatását, ama 41.5%-os árcsökkenésből, csak egy — bár ma

. Lásd Jeszenszky István br. fejtegetéseit a „Köztelek” 1895. évi 84. és 162. s a következő számaiban.

biztosan meg nem határozható — részére lehet tenni. A búza árhanyatlása azonban nálunk is teljesen összevág az ezüst árhanyatlás 41.5%-ával.

Azonban nem minden terményünk ára hanyatlott ily arányban, mert a rozs ára 34%-kal, a zabé 13%-kal és a tengerié csupán 5%-kal csökkent, ellenben az árpáé 8%-kal emelkedett. Ez indokolja újra, hogy miért foglalkozom különösen a búza-termelés eredményével mint legfőbb terményünkével.

Ha tehát mi magyar gazdák, búzáknak értékesítésénél, akár itthon, akár a külföldön, az árakból 40%-ot veszítünk, ellenben nálunk az adók, a termelési költségek, iparcikkek stb. mind csak az eddigi árakban maradnak is meg, pedig ezek állandóan és erősen emelkednek, csupán ezen két ár-különbség miatt, a magyar gazda, mint kivitelre szorult nyers-termelő és speciel hazai viszonyaink szerint: egyoldalú búza-termelő, 40%-kal kisebb bevételhez jutott.

Ha ellenben az arany értéke még jobban emelkedik, akkor nekünk még több árut kell adnunk az aranyért, azaz búzáinkból még nagyobb tömeget kell ugyanazon pénzértéért szállítani, mert búzáink az ezüst arányában vált értéktelenebbé. De mert a mi termelési költségünk nem apad, sőt emelkedik s azt mi az elértéktelentett ezüsttel egyenlítjük ki, ezért a búzatermelés révén a magyar gazdának vesztesége nyilván való, monhatni: kézen fekvő.

Statisztikánk azt mutatja, hogy búzáink Angliába, sőt Németországba sem bir Ausztriának gátló és önző tariffa-politikája miatt kimenni, sőt hogy az az előtti kivitelünk is igen megcsökkent, ezért búzáink legnagyobb részben Ausztriának fogyasztására van utalva, a mi szintén kapcsolatban van az aranyvalutával, a mennyiben Ausztria épen ezen körülményt használja fel ellenünk s búzáink árát az angol árcsökkenésekre való hivatkozással szállítja le, de nem a londoni vagy liverpooli búzaárból, hanem a bécsi árakból kiindulva, a melyek, mint már köztudomásúak, 1896. febr. végén is alacsonyabbak, akár a berlini, akár a párisi, akár más nevezetesebb piac árainál, még pedig mintegy 2 frttal. Ha mostan a budapesti ár ezen bécsi árral hozatik relatióba, akkor már a magyar búza ára a világpiaczi árviszonyoktól teljesen eltérőleg, azaz önkényesen, a bécsi mindenható kereskedelem javára van leszállítva s a magyar termelők az osztrák kereskedőknek kényserítettnek adózni.

Milyen tanulságot nyújtanak az aranyvalutás országok?

Igen érdekes és tanulságos azt is tudni, hogy az aranyvalutát Európa egyes államai közül csupán Anglia, Franciaország, Németország, Belgium, Svájc s Németalföld léptették életbe s 1873 óta igyekeztek uralkodóvá tenni.

Németország a francziák feletti győzelme folytán nyert 5 milliárd hadisarczal könnyen hozhatta be az arany valutát, sőt ezüstjének értékcsökkenése ezen nagy összeg mellett szóba sem jöhetett, továbbá, hogy Berlinben a német birodalom nagyságának megfelelő világpiaezot teremtsen, már 1870-ben hozta be az aranyvalutát s úgy látszik, ezen elhatározása a többi európai nagyhatalmakra mértékadó volt.

Németország azonban eddig is iszonyú drágán adta meg ennek az árát, mert az aranyvaluta idáig 258 millió márka áldozatába került s ennek daczára ma sem bir tiszta aranyvalutával, hanem mint azt általánosan tudjuk, csak az úgynevezett „sánta valutával”, vagyis mikor arannyal fizetni nem tud, ezüsttel fizet. És ez történik akkor, amikor ama rengeteg hadi sarcz mind aranyban ég ezüstben volt fizetve, tehát aranya Németországnak roppant bőségben volt meg. A gazdák sorsa ottan mindazonáltal igen nyomasztó, sőt válságos.

Olaszország is reá akart térni az aranyvalutára, de nem birta életbeléptetni s az olasz pénzügyek ziláltsága részben ennek tudandó be. Nevezetes, hogy Olaszországban daczára az arany valutának, arany forgalom nincsen, ellenben a határszéli forgalom csakis aranyban van meg és így az arannak okvetlenül ott is ki kell menni.

Franciaország már négyszer volt kénytelen az ezüsthöz fordulni, hogy magán segítsen. A brüsseli conferentián érdekes képe vonult el épen a francia aranyvaluta történetének. Ugyanis Anglia 1873-ig fölhasználta Franciaországban az arany és ezüst között megállapított törvényes viszonyt, mely 1:15.5-hez volt s gyarmataiból érkező ezüstjét évtizedeken keresztül Parisban verette ezüstté és helyette francia aranyat vitt Londonba, hogy ebből angol fontokat veressen. Ha ellenben Indiába akart ezüstöt küldeni, francia aranyat vett Parisban s az ott olcsón beszerzett ezüstöt Indiába küldötte s avval is saját aranyát váltotta vissza. Ez azt bizonyítja, hogy az aranyat Anglia ellenében megőriznie nem lehetett, a minek folyománya azon helyzet, hogy Franciaország is kezd minden arany valutája mellett szegényedni s az elszegényedés szélesebb rétegekre terjed ki, mert az aranyvaluta ottan is káros a népek termelésére.

De nézzük az arany vándorlását Észak-Amerikában! Ott

is az aranyvalutát akarják uralkodóvá tenni és ezen célból néhány év óta mindenféle fogásokkal akarják az aranyat magukhoz vonni, hogy bankjegyeiket aranyban fizessék. Milliárdnyi bankjegyet és ezüstöt váltanak be évente, de mert elég-séges aranyuk nincsen, az ezüst s a bankjegyek folyton forgalomban vannak, sőt éppen ezekkel van az aranykivitel lehetővé téve.

Hogy tehát az amerikai kormány magán segítsen s hogy a készfizetést felvegye s megtarthassa, kénytelen aranykészleteket a külföldről kölcsön venni.

Amerika 1894-ben már 500 millió aranyat vett kölcsön, de ezen arany éppen a vázolt módon rövid idő alatt Európába vándorolt vissza, jó nyereséget biztosítva. Mihamar másik 500 millió aranyat kölcsönöztek és már ez is rövid idő alatt visszavándorolt.

És ha ezeket mind látjuk, nem kell-e elérhetetlen ábrándnak tartani azon törekvést, hogy az Osztrák-Magyar birodalom is az aranyvalutát hozza be akkor, midőn e célra mintegy 500-600 millió arany volna a németek mérlegelése szerint beszerzendő, feltéve, hogy be is tudnánk ezt nagy áldozatok árán szerezni, *de a forgalomba hozva, megtartani absolute nem tudnánk; mert sem arany termelésünk, sem iparunk, sem kereskedelmünk, sem állami pénzügyünk nem áll azon a fokon, hogy mi a többi világkereskedelmi országokkal mérkőzhetnénk s aranyunkat biztosíthatnánk a kivándorlástól.*

Nem egészen éreztelen az is, hogy míg mi az aranyat kénytelenek vagyunk drága pénzen a külföldről beszerezni, addig a mi aranybányáink műveletlenül, elhanyagolva állanak üzem nélkül. És ha üzembe vétetnek is, akkor is az idegen külföldi, angol és francia stb. tőke zsákmányolja ki a nekünk kínálózkodó előnyöket. Egyedüli kivételt talán a nagybányái aranybányák képeznek.

De már maga az aranybeszerzés *is oly óriási áldozatokat követel, hogy azt éppen most, midőn mezőgazdaságunk a válsággal küzd, midőn e végett kereskedelem és ipar s minden pang, keresztül vinni, nemcsak hibának, hanem többnek is kell tartani, mert akkor aranyat beszerezni, mikor az a lehető magas áron kapható csupán, azt sem az üzleti, sem a finantzudomány idáig célravezetőnek nem tekintette.*

Nálunk eddig állítólag az aranyvaluta érdekében 60-70 millió firt arany szereztetett be, *de csupán ezen mennyiség a mint a fáma suttogja, 135 millió forintba került; tehát csupán e révén ugyanannyi a vesztesége az országnak, még mielőtt csak egyetlen egy darab aranyat láthatnánk is.*

A helyett tehát, hogy itthon legfőbb honfentartó elemünket, a gazdákat, a folyton felhangzó panaszok után a válságból kimenteni igyekeznének, a helyett Magyarország az aranyvalutára költ és dob ki hiába oly rengeteg milliókat. Ha ezeket a mezőgazdaság felsegítésére fordították volna, mennyivel más-ként állana ma országunk helyzete.

De mert mi az arany helyett mindezideig ezüst értékkel fizettünk s aranyforgalmunk nem is lesz, mert állandóan nem is lehet, mert azt megtartani nem tudjuk, ezért a magyar gazdáknak igen igen nagy — minden erejüket meghaladó áldozatot kellene hozni — nyersterményeinek, nevezetesen pedig búzájának, hosszú-hosszu időközön át olcsóbb árakon való odaadásában, mi a ma is általában tapasztalható elszegényedést csak fokozni fogja.

Magyarország valuta-viszonyai.

Bármilyen nagy elismeréssel vagyunk legünnepeltebb pénzügyministerünk financztudománya iránt, ki az aranyvalutát diadalszekeréről hirdetve hozta be, a közvéleményben ma mégis azon meggyőződés válik mind erősebbé, hogy egy-egy eszmét az események idáig még sohasem czáfoltak meg oly hirtelen, mint épen az arany valutának behozatalát akkor, midőn az osztrák-magyar monarchia valutájának alapját képező aranyércz fedezetet, melyet volt pénzügyministerünk csak mintegy 300 millió frtban vélt elegendőnek, a külföldi s különösen a német illetve porosz pénzszakértők 500-600 millióra tettek, a mely kisebb mennyiségű aranyat, ha beszerezhetik is, de nincsen kilátás olyan áron beszerezni, hogy az aranyvaluta megteremtése rázkódtatás és az adót viselő polgárok anyagi helyzetének további megrendítése nélkül eszközölhető legyen.

Vessünk egy pillantást azon okokra, melyek az aranyvalutának Magyarországon való behozatalára irányadók voltak.

A legfőbb ok volt, hogy a papírpénznek azelőtti kényszerértéke megszűnjön, mely papírpénz azelőtt érczfedezettel nem bfrt; azután, hogy egy állandó érczfedezetet nyerjünk pénzrendszerünk alapjául, hogy az ágió-ingadozások és hullámzások elkerültesse; továbbá, hogy a pénzeszközök az ország s közigazdaság igényeinek megfelelően szaporodjanak; végül, eltekintve minden más felhozható okoktól, hogy valutánk a külföld, illetve legfőképen a német birodalom valutájával egyenlővé tétessék.

Míg tehát azelőtt a papírpénznek bizonyos irányban és mértékben védő hatását megszüntették, mert a diságió akkor Magyarországon ösmeretlen volt, az ágiónak a világpiaczen való hullámzása sem érintette az országot, az aranyvalutára

való átmenettel, egyszerre a hazárdjátékosok sorába állott leggyengébb szervezetünk, a papiroslábon állott pénzügyünkkel, melylyel egyszerre vértézve és páncélozva akart a világhátréplő piacára lépni az elérhetetlen babékoszorúért.

A külföldön — mint tudjuk — nem mindenütt volt az aranyvaluta érvényben, hanem több államban az ezüstvaluta szerepelt, sőt szerepel ma is. Az ezüstvaluta ellen, mint az „egy fémrendszer” ellen legnyomósabb oknak állították az ezüst értékének az utóbbi időkben tapasztalt jelentékeny csökkenését, mely az ezüstnek — állítólag nagyobb mértékben — mondjuk túlsúlyban való termelésével hozatott kapcsolatba. Míg az ezüst „egy fémrendszer” ellenesei ezen körülményt a kellő időben ki nem zsákmányolták, óriási harc indult az ezüstvaluta ellen. És kik harcoltak a legelkeseredettebben ellene? Ugyancsak az „egy fémrendszer” hívei, de most már azok, kik az aranyvalutával bírtak. És harcoltak akkor, midőn az aranytermelés nagy arányokban emelkedett.

A harcnak az lett az eredménye, hogy az egyes államok, így a latin unió az egyezéshez képest az ezüst kiveretését megszüntették, így az ezüstöt megkevesbítették, a miért az arany lett az ur az ezüst felett, vagyis a két nemesércz közötti egyenjogosultságot eltörölték, a miért az ezüst csupán a váltópénz szerepére szorult s már csupán ezen egyetlen ok miatt is a pénz Magyarországon kevesebb lett. El nem tagadható, hogy Wekerle a gazdák barátjának mutatta magát. Es ha egyik barátunk mint pénzügyminister a főkérdésben mégis a gazdák ellen fordul és nemcsak a regáleváltásnál rövidít meg bennünket, hanem az országban a pénzt is megkevesbíti, mit várhatnak a magyar gazdák olyan pénzügyministerétől az országnak, a ki a gazdákkal nem rokonszenvez és nem barátja.

Magyarország vezérférfiai s irányadó pénzügyi kapacitásai tehát minden komoly átmenetet mellőzve, egy rettenetes ugrással akarták addigi papiros pénzügyviszonyát az országnak egyszerre az aranyvalutára átalakítani. Azonban ugrás a természetben sehol sincs, annál kevésbé lehet egy ország pénzügyeinek alapozásánál. A szolid alapozás körül-köre s csak a leggondosabban előkészítve válhatik szilárdná. Az ugrás — de különösen a merész nagy ugrás, — igen nagy ürt hagy maga után. Így vagyunk mi is aranyvalutánkkal.

A helyett, hogy valóban egy biztos, minden rázkódtatást kiálló érczalapot teremtettek volna pénzügyeinknek, a helyett, hogy pénzügyünk fejlesztése önönmagából indult volna ki, az addigi természetes és egyszerű viszonyt romboló kézzel zúzták széjjel s míg a kéz a rombolásra elég erős volt, az alkotásra már erejét veszítette és most már képtelen volt az addigi egyszerű papírpénz-gazdálkodás helyett egyszerre a papir-, ezüst- és aranypénz gazdaság üzemét az országba beállítani és egy-

mással helyes arányba hozni. Tehát az egy rendszer helyett a hármas rendszerbe fogtak, minden komoly előfeltételt nélkülözve, minden komoly mérlegelés nélkül és épen a legfőbb kelléknek, az átalakításra szükséges befektetési tőkéknek legteljesebb hiányával.

A gazdáknál is gyakran látni ilyen gazdálkodást. Ezt azonban rendesen a tönk követi.

Magyarországnak tehát valutáját akarták helyreállítani, vagyis a kényszerárfolyam által elértéktelenedett értékeknek az emelését.

Ezt mi gazdák csak úgy véljük elérhetőnek, ha a pénzérték belső becse, mint fizetési eszköz, nemcsak a diságió elenyésztésével éretik el maga az állam, illetve az ország pénzügyminiszterének helyes pénzügyi kezelése által, hanem ha a pénznek minden hullámzástól ment értéke a népek által előlegezett hitelben és a termelőknél a teljes vagyoni biztonsággal is fedezve van. Ha ez el van érve, akkor nem paczkázhat az O. M. Bank a magyar érdekekkel s a magyar gazdákkal. Midőn azonban Magyarországnak a papírpénzről egyszerre az aranyvalutára tértek át, a pénzügyek ezen egyik sarkalatos elvét teljesen figyelmen kívül hagyták. És ez volt a tulajdonképpeni baj.

Ezen elv: hogy az ércfedezettel bíró valutánál, különösen az arany- és ezüstvalutánál, vagyis a kettős értékűnél, az arany és ezüst közti viszony, a normális körülmények között csak csekély ingadozásnak volt kitéve, tehát az ezüstpénz és a külföldi aranypénz értékviszonya állandó volt, vagy ha változott is, az is csak jelentéktelenül.

Míg tehát azelőtt papír valutánál az arany és ezüst közötti rendes és nem nagy érték hullámzás alig volt érezhető, ma az aranyvaluta behozatalánál már kettős árártalommal és ezeknek váratlan és nagy hullámzásával kell folytonosan számot vetni s megbirkózni. S míg azelőtt a papírvalutánál a papírpénz vételképességét az ezüstárártalom csökkenése nem érintette, ma már az ezüstárártalom csökkenése nagyban csökkenti az ezüstpénz vevőképességét is. A mint láttuk, már mintegy 40%-al.

Avval azonban, hogy az aranyvalutát meghonosították, ezen árártalom-csökkenést nemcsak az ezüstre, hanem a papírpénzre is kiterjesztették, vagyis nemhogy a pénzbecsületet biztosították volna, hanem ellenkezően éppen a pénzbecsületet korlátozták, illetve csökkentették. A pénzügyminiszteri indoklásból vesszük, hogy míg Németországban esik egy főre 10 márka vagyis 6 ffr (12 korona), az unió államaiban 6 frank vagyis 3 ffr, vagy 6 korona, addig az osztrák és magyar monarchiában 4'84 korona, Ausztriában 5 korona 83 fillér, ellenben a magyar korona országainak lakosaira 3 korona 43 fillér. Tehát az eredeti cél ellenkezője állott elő. Magyarországnak törvény sze-

rint arany valutája volna; azonban főfizetési eszköze ma is a papírpénz, melyet O. M. Bank mint jegykibocsátó bank hoz forgalomba. Az érez- illetve aranyvaluta ezek szerint megvan papirosban, de nincsen meg aranyban, a miből önként folyik, hogy a törvényes érezpénz a belső forgalomban nem is látható, tehát szereppel nem bír. Hogy azonban a kincstár az aranyvalutát documentálja, erősen tömi meg zsebeinket, egészen a leszakadásig: kis belértékű ezüstforintosokkal s koronákkal, mit tetéz a remek nikkel-fillérekkel.

Evvel azonban a pénzmennyiséget nem szaporították, sőt mert az ezüst különben is erősen elértéktelenítve mint pénz nem is szerepelhet, mert csak közbeeső értéknek tekintetik, a pénz szerepe az aranyvaluta daczára is, megint csak a papírpénzre szorítkozik, a miért az ezüst minden módon az országból s a forgalomból kitolatik.

Azelőtt a mi ezüstünk a porosz ezüsttel volt szoros értékviszonyban, nemcsak, hanem a mi ezüstpénzünk nagy szerepre emelkedett a keleti tartományokban, mely körülmény egymagában is tanúsítja, hogy állandó értékmérő volt. Porszországban illetve Németországban azonban az aranyvalutával az ezüstpénzt szinte elértéktelenítették, de még sem annyira, mint nálunk s így ma a mi ezüstpénzünk éppen a német ezüstpénzzel szemben veszítette el értékegységét s így szűnt meg ottani csereforgalmi értéke ugyanakkor, a midőn ércvalutánkat a német valutával egyenlővé tenni akarták. Ha tehát ma a külföldre igyekező, menekülni kényszerült ezüstpénz csakugyan kijut, az csak elszegényedve, még nagyobb értékcsökkenéssel állhat ottan meg. És a magyar mégis büszke reá, hogy az aranyvalutát nálunk behozták, de hogy erre miért büszke, azt nem tudják, sőt idáig a közvélemény a valutáról tájékozva sem volt.

Mindezek kétségtelenül igazolják, hogy valutánk nemhogy rendezve lenne, hanem éppen az aranyvaluta behozatala által a legrendezetlenebbé lön, mert ismételve kell kiemelni, hogy a törvényes aranyvalutával az életben még nem bírunk, sőt az ezüst egy keresetlen és kényelmetlen áru lett s így maradtunk ott, hol azelőtt voltunk, a papírvaluta korszakában; csakhogy ezelőtt a papír pénzürtéke független volt a fém, illetve ezüstvaluta ingadozásaitól, ma ellenben már ez is az arany- s ezüstértékingadozásainak hatása alatt áll.

Ha tehát az ezüstpénz értéke egészen a papírpénz értékére leszállhat, ez azt tünteti ki, hogy tulajdonképpen az ezüst- vagy érezfedezet sem adja a valutának azon biztonságát, hogy az annak alapján kibocsátott papírpénz minden pillanatban teljes értékben beváltható legyen, mert a papírpénz sokszorosan ama érezfedezeten túl lesz forgalomba bocsátva. Ha áll ez az ezüstre, ugyanez áll az aranyra is. Látni fogjuk

egyik következő fejezetben, hogy ezüst csupán 1%-al van több a világon mint arany. Ha tehát az egyik fém, pl. az ezüst, nem adja meg a kívánt fedezetet, éppen úgy nem adhatja meg a másik, t. i. az arany sem.

Mindezekből természetesen következik, hogy a pénznek nem az ércfedezet adja meg egymagában a vevőképességét, hanem a népek szükséglete a pénz után, mely a csereforgalmat közvetíti, *a miért a pénznek azon értékét hitelezik, mely értéket az egyes államok annak kölcsönöznek.*

Magyarország, ha az aranyvaluta helyett csupán csak az ezüstvalutát hozta volna be, sokkal hamarabb célzt érhetett volna, mert midőn más országokban az ezüst 1872-től elérték-telenített, könnyű lett volna ezen érckészletet raktározni, sőt ügyes pénzügyi politikával az ezüstöt az arannyal is helyettesíteni. És ha ezt elértük volna, akkor már mégis indokoltabb lehetett volna az érczaluta behozatala, de akkor sem az egyoldalú aranyvaluta. És ha az ezüst értékében esett is, mégis lehetett volna szép érczalapunk. De kérdés az is, hogy ha az osztrák és magyar birodalom nem megy át az egyoldalú aranyvalutára, vajjon az esetben az aranyvalutások táborá eljuthatott volna-e a mai erősségéhez?

Hogy mely pénzkirályoknak volt érdeke Európában az aranyvalutát meghonosítani, azt mindenki tudhatja.

Azt hiszem, nem járunk messze a valótól, midőn azt tartjuk, hogy éppen ezen pénzkirályoknak sokkal nagyobb befolyásuk volt az aranyvaluta behozatalára — nálunk is — mint a népek valódi érdekeink, vagy mint a miniszteri székéből hirdetett érdekeknek.

Mindezek után be fogja látni mindenki, hogy az aranyvaluta behozatalával a kitűzött célok elérve nem lettek, mert a mint éppen kifejtettük, a papírpénz forgalma mondhatni változatlan, hacsak azt nem tekintik nagyfontosságú vívmánynak, hogy az azelőtti „vereshasú” bankó helyett ma szürkés-kék vagy sötét-kék színnyomatú bankókat adnak, a mely bankók, ha tömeges beváltásuk követeltetnék, a mai emelkedett ércfedezet mellett sem volna soha nemes érczre, illetve aranyra beváltva.

Az eredeti cél azon tekintetben sem lett elérve, hogy pénzrendszerünk állandó ércfedezettel bírna, mert ha az ezüst el van értéktelenítve s valutánk megállapításánál mellőzve és kiküszöbölve lett, ezt senki a mai törvényes aranyfedezet mellett érczalapnak nem tekintheti; a szükséges arany mennyiségnek pedig csak egyik részét tudták idáig beszerezni, mégis akadnak védő hangok, a kik azt állítják, hogy az aranyszükséglet teljesen fedezve van.

Tehát valódi ércfedezetet az ezüst nem képezhet, a mit

legjobban bizonyít, hogy az ágió-ingadozások absolute mellőzve nincsenek, sőt éppen annak ingadozását mintegy kihívták, sőt éppen majdnem kiszámíthatlanok.

Azon tekintetben sem jutottunk közelebb a kitűzött célhoz, hogy a pénzeszközök az ország s közgazdaság igényeinek megfelelően szaporodtak volna. Igaz, hogy a valuta-rendezésnél erősen hangoztatva volt, hogy egyik cél az azelőtti rézváltópénz helyett a nemes érczből vert pénz kerüljön forgalomba. Azonban Wekerle kereken kijelentette, hogy az általa beszerzett aranyból a forgalomba nem fog egyetlen darabot sem bocsátani. így tehát, mert aranypénz-forgalmunk nincsen, ezen feltétel sem vált be, hanem van értéktelen ezüst- s ostromba nickelpénzünk.

Sőt még azon reménység is meddővé vált, hogy a forint igazán forint legyen, mert aranyforintunk nincsen, az ezüstforint pedig csak 85 krt ér, míg béltartalomra éppen az ezüst elértéktelenítése miatt csupán mintegy 72 kr. Es ha egy háború ütne ki, az esetben pár óra alatt még mai értékének felét is alig fogja érni.

Végül azon reménység sem teljesült, hogy valutánk a német birodalom valutájával egyenlővé legyen, mert ehhez minden szükséges alapfeltétel hiányzott és ma is hiányzik, sőt ettől oly távol állunk, hogy az arany valutát meggyőződésünk szerint ezután sem leszünk képesek életbeléptetni, mert ha a magyar népnek, a magyar gazda-osztálynak ma tapasztalható elszegényedése és adósságokkal való túlterhelése és mai válsága, az eredményeiben szerencsétlen kizsákmányoló pénzügyi politikának fentartásával még tovább folyik, akkor még kevésbé lesz Magyarország azon helyzetben, hogy ama rengeteg arany mennyiséget, mely a szilárd érczvalutára szükséges, be tudja szerezni.

Őszintén bevalljuk, erre sem a mai gazdatársadalmat, sem mai állami pénzügyi helyzetet elég erősnek nem tartjuk. De maga az egyoldalú aranyvaluta is már tarthatatlan és teljesen célélvesztett és káros. Ez be van bizonyítva.

Az ágió és a pénzfolyam ingadozása, -íppen mert valójában ma megnyugtató és bizalmat keltő valutával nem bírunk, igen nagy és sokszor váratlanul hullámozó. És ez ismét éppen szerencsétlen aranyvalutánknak köszönhető, mert a külföldi forgalom a különféle államok pénznemeinek állandó és nem nagy arányban változó értékállandósága szerint való kicserélésének nehézségeitől vagy könnyűségétől függ. Ha tehát Magyarország bárminőnek nevezett valutát hoz be, de azt az életbe átültetni nem tudja, az ágió-ingadozás annál jogosultabb és természetesebb. De mert nálunk az aranyvaluta van behozva s fizetéseinket ezüstben és olyan papírban teljesítjük, melyek szilárd érczfedezettel nem bírnak, természetes, hogy az ágió-

hullámszás nem mellőztetik, hanem csak fokoztatik; vagyis ma is ott állunk, mintha arany valutánk nem is volna. Ennek azután az az eredménye, hogy éppen azon külföld, kinek bizalmát és hitelét meg akartuk nyerni, és ugyanazon bankárok kikkel az aranyvalutát megcsinálni akarták, éppen mert erre való gyengeségünket látták és ezt kihasználni akarják, az ágio nagy hullámszását teljesen tetszésük és érdekeik szerint érvényesítik velünk szemben. És míg a kamatláb pl. Londonban a magán pénzért $\frac{1}{2}\%$ -1%, a bank kamatlába ott 1-2%, mely kamatláb a berlini Deutsche banknál már 3%, Bécsben 4% s Budapesten csak legújabbán 5%, s azelőtt 6% volt a törvényes kamatláb, melyet az állam még mint késedelmi kamatot is szedett.

Ezen kamatláb-különbözeteket aranyvalutánk fekmérőjének tekinthetjük, melyet jobban megvilágít éppen azon külföld és éppen azon bankházak eljárása, kik míg egyik kézzel az aranyvalutát megcsinálni segédkeztek, a másik kézzel most már ellenünk fordulnak s értékpapírjainkat tömegesen dobálják ki.

Ez a legcsattanósabb bizonyítéka gazdasági válságunknak, mely a külföld előtt nem titok, csak kormányunk nem akar róla tudomást venni és szemet huny előtte.

Reánk még szomorúbb jelenség az, hogy minden aranyvalutás törekvések mellett is a gazda még mindig 7-8-12 %-os kamatot kénytelen a bankoknak, s takarékpénztáraknak fizetni, míg ellenben a M. Compass tanúsága szerint a részvényvállalatokban elhelyezett alaptőke Budapesten 24.8%, a vidéken pedig 18.07%-ot jövedelmeznek, s a pénzüintézetek kamatozása alaptőkéjük 22%-ának felel meg.

Es mert éppen ilyen viszonyok uralkodnak hazánkban, ezért hiábavalónak, sőt károsnak bizonyul még ama 5—600 millió aranyfrtot is beszerezni, midőn az állam igényei folyton emelkednek s a népek szegényednek, mert azon esetben a kettős monarchia 24 milliónyi ipar- és gazdasággal foglalkozókat eltartó és eltartottakat egyaránt tekintve, urat és parasztot, munkást és napszámost, fejenként ama aranybeszerzés mintegy 210 frttól 255 frtig terhelné és terhelné hiába, a nélkül, hogy valaha is az aranypénz mint forgalmi eszköz szerepelhetne, s valutánk biztos alapot nyerhetne.

És ha intéző köreink mégis ragaszkodnának az egyirányú aranyvaluta behozatalához s csakugyan az arany készfizetést akarnák meghonosítani, az esetben csakugyan ama 500-600 millió aranyfrtra volna legalább szükségünk. És ha ezen mennyiség be is szereztetnék, hova jutnánk vele? Csak oda, a hol azon európai országok állanak ma, melyek eddig az aranyvalutát alkalmazták, a melyek ma hátrálót fújnak, mert az aranyvaluta csak bajt és nagy veszedelmet hozott a népekre s azok

termelésére, mert éppen ezen rendezés miatt megdrágultak a gazdák bérei, napszámai, adója s összes gazdasági kiadásai annyival, a mennyivel az aranyforint értéke nagyobb a papir-, illetve ezüstfrt értékénél, míg bevételei ugyanazon arányban alacsonyabbak maradtak, sőt a mint már említve is volt, az ezüst elértéktelenedése arányában csökkentek.

Teljes világosságban domborodik ki nálunk is, úgy mint más agrikulturnál, azon jelenség, hogy az aranyvalutának mint egyetlen értékmérőnek felállítása nagyobb visszahatással van a gazdasági életre, mint oly tőkegazdag államokban, a melyekben a nemzet főfoglalkozását az ipar és kereskedelem — vagy éppen a világkereskedelem — képezi. Éppen azon körülmény, hogy *egy* termelő országban több értékmérő alkalmaztatik, a termelést biztosabbá, olcsóbbá teheti, mert ezen több értékmérő ugyanazon hatást gyakorolja, mint egy járművön a legjobb és célszerűen alkalmazott rugók, melyek a kívülről jövő nagy ütések és rázkódtatásokat felfogják, szétszétják, meggyengítik s érezni nem engedik. Ennek beösmérése, ennek tudata indítja az európai arany valuta országokat arra, hogy egyszerre lépnek Angliában, Franciaországban, Németországban, sőt a mi reánk a legmeggyőzőbb lehet, éppen Ausztriában is, nemcsak az aranyvaluta ellenesei, hanem a kormányokon ülő férfiak is a bimetallismus érdekében sorompóba.

Már akkor, midőn az aranyvalutát behozni akarták, emelkedtek hangok az aranyvaluta ellen még pedig úgy pénzköreinkből, mint az országgyűlésen. De akkor ezeket kicsinyelték, figyelemre nem méltatták.

Mindezek után, hogy aranyvalutánk mai posztíóját jobban kiemeljük, okvetlenül azon kérdés tolul előtérbe, hogy a menyiben, pénzügyi vezetőink szerint ma már több aranyunk van mintegy 30 millióval, mint a mennyire a rendezésnek szüksége van, e szerint valutánknak rendezve kell lenni, még pedig jobban, mint a hogyan azt tervezték, sőt hozzáteszem, hogy ha ama mai közgazdaságunk fellendülésére többször fölhozott nagy tőkegyűjtés valósággal megvan, miért nincsen pénzpiacunknak felvevő képessége? és miért okoznak akkor a külföldi pénzmozgalmak, vagy értékpapírjainknak visszautasításai azonnal nagy ijedelmet? sőt ennél is többet: krachot?

És miért kell jóformán minden értékpapírral sőt záloglevéllel folyton csak a külföldi pénzpiaczokon házalnunk, holott jól tudjuk, hogy éppen ezen viszony hoz a legnagyobb függésbe a külföldtől. És házalnunk kell akkor, midőn azt hangoztatták, hogy ha az aranyvalutát behozzuk, a külföld bizalma egyszerre meg lesz nyerve.

Hogy a rossz valuta a mezőgazdaságnak hasznára, sőt nem éppen csekély előnyére van, és hogy a rossz valuta ezen túl

még a védvám hatásaival is bír, a mi aranyvalutánk behoza-
tala érdekében a magyar képviselőházzal közölt pénzügy-
miniszeri indokolás is elismeri. Ez tehát nem képezheti senki
előtt vita tárgyát. Hogy ez valóban így van, azt az élet min-
dennapi tapasztalata is a legvilágosabban bizonyítja, mert ma
már mindenki előtt ösmeretes, a ki ezen kérdésekkel foglal-
kozik, hogy míg Európa culturállamaiban, ott hol az arany-
valuta dominál, a mezőgazdasággal foglalkozók tömege a nem-
zeteknek válsággal küzd, drágán termel, terményeiért keve-
sebbet kap, mint azelőtt, a miért terhei és adósságai nagy
mértékben emelkednek, míg fogyasztóképesége csökken s az
elszegényedése a népnek szemmel látható. Ezekkel szemben
azon országokban, hol az aranyvalutát nem tudták a népekre
reá erőszakolni, hol azok az aranyvaluta romboló hatástól meg-
kímélve maradtak, a hol tehát a mi pénzügyi vezetőink nézete
szerint a rossz valuta maradt meg, értve alatta az ezüstben
való fizetési eszközt, mindenütt ottan pl. épen Indiában, Ausztrá-
liában, Kaliforniában, Chinában, Japánban, ama népek ál-
landó jólétben élnek, olcsón termelnek, sőt olyan olcsón és oly
intenzíven, hogy a mai általános felfogás szerint épen ők
veszélyeztetik az európaigazdák jólétét, terményeiknek nagyobb
mértékben piacainkra hozatala által, sőt még a búza árának
csökkenése által is.

A mint éppen ezen példából látjuk, a nagy civilizáció, a
mértéktelen előhaladási *vágy*, mesterséges utakon szittatott a
mi a népek romlását és veszedelmét okozta. És mindez a libe-
ralizmus fenséges zászlója alatt történt.

A hol ezen irányt nem követték, ottan megelégedettség-
ben, boldogságban és bőségben élnek a népek és nemzetek.

Ezen tényeket egymással szembe állítva azt kell látni,
hogy az aranyvaluta ezek szerint csakugyan nagy forradalmat
idézett elé azon népeknél s nemzeteknél, a hová azt becsem-
pészni vagy átültetni sikerült, a mely forradalomnak csakis
romboló és pusztító hatását látjuk úgy a külföldön, mint
Magyarországon, melyekben az elesettek és sebesültek legna-
gyobb részét éppen a gazdák képezik, a kik tulajdonképpen
a legártatlanabbak ezen miveleteknél. Mégis bűnhődnek, mert
engedték a vést nyakukra hozni a helyett, hogy azt elutasít-
tották volna.

Miért képezi London mint az aranyforrás a búzának világpiacját?

Nem lesz érdektelen, továbbá még azon körülménnyel
is megösmernedni, hogy miért bír London döntő befolyással a
búza világárának szabályozására.

Beösmerve azt, hogy valóban a búza ára 1873-óta egész máig az ezüst árával párhuzamosan esett, ennek okát abban látjuk, hogy a tőzsdéken a különbözeti játék vált uralkodóvá, még pedig azon arányban, a mint az ezüst és arany közötti árkülönbség nagyobb lett, mert az ezüstöt termelő tengerentúli országok, az aranyvalutának mindig nagyobb térfoglalásával, ezüstjüket saját természetes állapotukban nem hozhatták az aranyvalutás piaczkon még nagyobb árhanatlás nélkül forgalomba. A spekuláció tehát oda terjedt, hogy egy vagy több „ring” elad papirbuzát, nyomott áron a londoni piaczon, hogy ennek hatása alatt ama eladási áron alól a gyarmatokban az ezüsten olcsóbban vásárolt búzáért: aranyat kapjon.

A nyomott áron való eladás kis mennyiségre terjed, de ennek hatása alatt Indiában, Kaliforniában stb. az olcsó ezüsten még olcsóbban vásárolják össze a búzát, s Londonba akkor szállítják, midőn az ár s nyereség megfelelő.

Tehát egyugyanazon ring egyszerre spekulál az aranyban, és búzában. Az üzletben fekvő ezüstpénz kamatja igen csekély, a mely esetleges veszteséget az elérendő arany értéke vagy a búzán szerzett nyereség messze túlszárnyalja azon nyereségben, mely a ringnek ily módon való kettős spekulációja által többszörös.

Ha most hozzá tesszük, hogy az indiai, argentiniai, ausztráliai kaliforniai sat. tengerentúli országok feleslegbúza mennyiségeinek, bárha csak egyik része is, ily módon játszik szerepet az európai búza árának csökkentésében, már olyan nagy mennyiségek jöttek a tengeren az egyes világpiaczkokra, hogy ezek az Európában termelt búzák elhelyezését igen megnehezítik, s mondjuk a rendes időben való értékesítését megakadályozzák s ha ez beáll, avval szorosan egybefügg az árhanatlás.

Tehát az aranynak az ezüst elleni harczában a legfontosabb eszközök egyike: a búza és így értjük meg, és így látjuk világosan, az ezüst és búza árának párhuzamos csökkenését,

Másrészt Anglia s London, azért is bir döntő befolyással a búzaárak alakulására, mert régen belátták, hogy a nyerstermények produktiója általában, de különösen saját viszonyai között nem felel meg igényeinek, ezért saját terményeit gyárakban dolgozza föl, szemtermelésre súlyt nem is fektet anynyira, hogy saját földmívelését nem is támogatja, sőt a gazdák legfőbb osztályát a bérlőket pusztulni engedte, mert magasabb érdekében állónak tartja a világoralomból nyert hasznok által ezen veszteségeket pótolni; s mert népessége a kereskedelem terén erősen szaporodik, azok szükségletét a gyarmatokból való behozatal utján fedezi. Egyébként pedig Angliába így London, vagy Liverpoolba a búza bevitele vámmentes, a mi azután a többi országok és piaczkok védvámossága folytán az

angol piacokat csakugyan világpiaczczá avatja. De mert az imént vázolt spekuláció miatt Londonban — mint világpiaczon — a kínálat éppen az arany megszerезhetése miatt is, keresletet messze túlszárnyalja, mert a tengeren túlról a búzának szállítása Ausztráliából, Indiából stb. a Londonban üresen visszamenő hajókon, sokszor majdnem ingyen, de csupán a célra épített légmentesen elzárt vitorlásokon is 50-60 krért szállíttatnak, éppen ezen túl nagy özönlése miatt is a forgalom óriási, a minek folyománya az, hogy ezen világpiacz árai szabályozzák első sorban a mi búzánk árait is. Azután jön Ausztria!

Más piacra ama tengerentúli országok búzái alig mehetnek, mert másutt aranyat nem kapnak a búzáért, mert a többi európai állam még mindig őrizni kénytelen aranykészletét a kiszivárgás ellen; sőt azok a védvámokkal is elzárkóznak.

Ezekből világosan domborodik ki, hogy ma az arany, forrása s főszékhelye a pezsgő világkereskedelemnek, a miért az arany utáni vágy módokat és eszközöket teremt, általános világforgalmi sőt éppen a fő fogyasztási áruknak a tőzsdei spekulációkban fontos szerepet biztosítani.

Teljes bizonyossággal állítható ezek szerint, hogy mentül erősebb lesz az aranyvalutások tábora, annyival jobban ki lesznek a nyersterményeket produkálók, így köztük a magyar gazda is — ezek haszonlesésének szolgáltatva; ezért különös érdekünk, hogy ezen aranyvalutás áramlatot ne erősítsük magunk ellen az által, hogy nálunk is csak az aranyvaluta legyen egyedül mértékadó, sőt hogy az aranynak még a mainál is nagyobb keresletét mi is előmozdítsuk, *biztosan tudva, hogy az aranybeszerzés hiábavaló lesz, mert azt megtartani s megőrizni s így fizetési eszköznek használni nem fogjuk tudni;* a miért éppen ellenkezően — oda kell minden erélylyel hatni, hogy az elértéktelenített ezüst és az arany között az azelőtti törvényes arány állíttassék helyre, hogy az általunk használt fizetési eszköznek, az ezüstnek vevőképessége helyreálljon s emelkedjék és evvel az annyira szükséges pénzhőség csakugyan biztosíttassék.

Minden gondolkozó fő előtt tisztán állhat a kérdés, *hogy az egyirányú aranyvaluta a leghatásosabb védvámja a fejlett gazdag külföldnek a nekik szállítani kényszerült magyar gazdák ellen;* — mely ha mégis létre jönne, miből isten óvjon — annak súlya alatt a magyar gazdaosztály rövid idő alatt kipusztul, a mit az eddigi eredmények már is szomorúan igazolnak.

Ha ezredéves multunkra visszatekintünk, azt látjuk, hogy a magyar birtokos osztály lángoló hazaszeretetével — vérevel és vagyonával tartotta meg a magyar hazát annyi balszerencse között is a jövő nemzedéknek s fejlesztette az országot mai polczára.

Ezt védeni s megtartani kell, nem pedig elpusztulni hagyni.

Hogy pedig a bimetallizmus nem éppen olyan elérhetetlen, mint azt sokan képzelik, talán meggyőző jelenségképpen lehet felhozni, hogy csupán Angliának mai kormányfőiről közül hárman hívei a bimetallizmusnak, t. i. Champlin, Göschen s Balfour; ez az angol kincstár minisztere; s hogy Európaszerte mindjobban tömörülnek a bimetallisták, hogy az arany egyeduralma által idáig okozott óriási rombolásoknak és mindenféle forradalmaknak elejét vegyék, s hogy a socializmus, anarchizmus és nihilizmus továbbterjedésének okát is eltávolítsák, ez idő szerint *nem látszik más út, mint az ezüst visszahelyezés által a pénzbőséget emelni, ezáltal azután minden áru előbbeni fontosságát és értékét bárha lassan is visszakapja; a munka jobban lesz fizetve, a mi által a munkás szociális helyzete is arányban javul s akkor a társadalmi rend, és nyugalom helyre áll; százezrek és milliók jobb megélhetési viszonyok közé jutnak s ama pénzkirályok óriási millióik mellett, a netaláni tőkevesztésüket meg sem érzik,* de mi fő nyugodtan hajhatják álomra fejüket, mert a jólét s megelégedettség közepette ama valamivel csökkent vagyonuk is tetemesen nagyobb értékkel fog előttük is birni.

Az arany és ezüst mennyisége a világon.

Hogy pedig az esetlegesen beszerzett arany jövőjéről is egy lehető kis tükröt adjak, az arany eddig vázolt vándorlásán kívül még arra is tekintettel kell lennünk, hogy az arany mennyiség, hogyan oszlik meg az egyes államok szerint s minő szerepek lehet azok között az Osztrák-Magyar birodalomnak.

1890-ben.

Az Angol bank aranykészlete	234·5	millió	frt.
Skót és ir jegybanké	77·9	"	"
Francia banké	448·0	"	"
Németbirodalmi banké	264·0	"	"
Olasz jegybanké	143·7	"	"
Orosz állami banké	336·5	"	"
Egyesült-Államok kincstáré	565·4	"	"
" " bankjé	230·2	"	"
Osztr.-magyar banké	79·0	"	"

Csupán ezen számcsoport is hangosan beszél és egyszerűképtelenségnek tünteti fel arany valutás hiú törekvését az O. M. monarchiának.

Ezzel szemben azonban az egyes országokban, a bankkészletektől különállón is sok az arany, a melyet úgy jellemezhetünk legjobban, ha azt mondjuk, hogy a magánkézben is van arany. Ha mostan ezen magánkézben levő arany mennyiséget a bankokban heverő arannyal egybevetjük, akkor az, az amerikai pénzverde igazgatójának jelentése szerint, melyet szinte az 1891. évi közgazdasági és statisztikai évkönyvünkéből veszek s az ezüst fémét is kitünteti a következő:

			arany ezüst százalék	
Angliának	1100 millió arany frt,	200 millió ezüst,	84·6	15·4
Franciaországnak	1800 " " "	1.400 " "	50·3	43·7
Német birodalomnak	1000 " " "	290 " "	77·5	22·5
Belgiumnak	130 " " "	110 " "	54·2	45·8
Hollandiának	50 " " "	130 " "	27·8	72·2
Skandináviának	64 " " "	20 " "	76·2	23·8
Svájcznak	30 " " "	30 " "	50	50
Olaszországnak	280 " " "	120 " "	70	30
Spanyolorzágnak	200 " " "	250 " "	44·4	55·6
Portugáliának	80 " " "	20 " "	80	20
Görögországnak	4 " " "	8 " "	33·3	66·7
Törökországnak	100 " " "	90 " "	52·6	47·4
Oszt.-Magy. mon.-nak	80 " " "	180 " "	30·8	69·2
Oroszországnak	380 " " "	120 " "	76	24
<hr/>				
Európában összesen	5.298 millió arany frt,	2.968 millió ezüst,	64·1	35·9
Amerikában	1.576 " " "	1.129 " "	58·3	41·7
Japán, China, India stb.	180 " " "	3.500 " "	4·8	95·2
Ausztráliában	200 " " "	14 " "	93·8	6·5
Egyiptomban	200 " " "	30 " "	85·0	15·0
<hr/>				
Összesen	7.454 millió arany frt,	7.641 millió ezüst	49·4	50·6

Hogy a pénznek, értve alatta a nemes érczet, és ma, mert az egész világ arany lázban szenved, az aranyat, milyen hatalma van egymagában is, mutatja ezen kimutás is. A mint látjuk, az egész világon az arany- és ezüstmennyiség között csupán 1.2% különbség mutatkozik. Az európai államok közül csupán 5 bír tetemesen nagyobb arany mennyiséggel s ezek Anglia, a Német birodalom, Oroszország, Olaszország s Portugália, míg a többi 9 országban az ezüst vagy egyenlő, vagy nagyobb arányú az arannál; és mégis, mert Anglia bír vezérszereppel s az ő érdeke a 84.6% aranyával, de világkereskedelmi fennhatóságával s számos gyarmatainak minél jobban való kihasználásával, az aranyuralomnak a szilárdítása; tehát úgy látszik, hogy Európa ennek engedve, nem tekintve a népek jólétét s nyugodalmát, az aranyvaluta behozatalába beleugrott. Az eredmények elretentő képe előttünk fekszik. S mi mindnyájan, kik ennek hatása alatt élni kényszerülünk, borzadva látjuk az arany rettenetes harcát az ezüst ellen.

Ezen közlött számok azért is igen érdekesek, mert ezek

az *európai nagyhatalmak viszonyát és erősségét egymással szemben is megvilágítják.*

Ezen adatok kétségtelenül igazolják azon feltevést, hogy csupán az aranyért való harcban az Ausztria-Magyar birodalom, az arany beszerzése és megőrzése tekintetében a sokkal erősebb, a harcban már edzett, bő tapasztalatokkal bíró európai államokkal a harcot meg nem állhatja, sőt a mi kis aranykészletet össze is szedhetne, azt sem lenne képes a kiszivárgás ellen megőrizni, vagyis megtartani a normális viszonyok között sem. Ha pedig egy háború törne ki, az esetben is úgy eltűnne a mi csekély aranyunk, mintha sohasem lett volna. Ma óriási szekrényekben őrzik az aranyat, különösen páncélozott szekrényekben, Wertheim-lakatok s szuronyok s golyók által védve és mihelyt forgalomba kerül, azonnal eltűnik, mert itthon az aranyak rossz ágyat vetettek.

És épen, mert még reményünk sincs, hogy aranyunkat megőrizhessük s a kiszivárgás ellen biztosíthassuk, célszerűbbnek látszik a jövő szempontjából: az aranyvalutát nem erőszakolni, hanem ha már egyáltalában az érczvalutára feltétlenül szükségünk van, mit többen kétségbe vonnak — sőt tagadnak — *nyíltan a kettős valuta mellé állani, mely a gazdák és népek érdekeinek jobban megfelel, mint az aranyvaluta.* Más oldalról pedig valóságosan megfejtethetlen rejtély Monarchiánk azon elhatározása, hogy az arany valutának behozatala érdekében, épen ezen most vázolt viszonyok között, ő is az európai koncertbe akart mint nagyhatalom, kisjátékai-
val beállni akkor, midőn nemhogy egy jobb közös európai cél érdekében igazán társulni tudott volna a többi hatalmakkal, hanem azok még ellenünk is fordulnak s a védvámokkal elkülönítenek és körülszanczolnak.

El kell ismerni, hogy az arany-járadékok s államadósságaink kamatai aranyban fizetendők, de hogj ezeknél az államfinanncziáinak néhány %-kot, mintegy 10 milliót megtakarítsanak, hogy *ezért a népeket az aranyspekuláció által sok sok milliókig megkárosítsák és a kitűzött eredeti céltól csak oly távol álljanak mint annak előtte, azt senki megérteni nem tudja.*

Tulaj donképen, ha a két nemes fémnek egymáshozí viszonyát tekintjük s azt látjuk, hogy arany csak annyi van mint ezüst, de azt is tudjuk, hogy az aranytermelés legújabban ismét igen erőteljes, tehát a tárgyilagós álláspontból ítélve, az aranynak mai favorizálását indokoltnak tartani nem lehet.

Ismét és ismét csak azon valóság tűnik előtérbe, hogy az aranyvaluta is csak a tőzsdei spekulációknak eszköze, és ez magyarázza meg, hogy miért oly nehéz a tőzsdék mai visszaélései ellenében harcolva, eredményeket elérni, vagy azok féktelen kinövéseit lemetszeni s fekélyeit eltávolítani.

Az egyoldalú aranyvaluta egyébként azért is mellőzendő a gazdák szempontjából, mert ez tulajdonképen az árhullámzásnak a kútforrása, a mennyiben az aranyban való spekulációra nagy ingert ez adja meg.

Ma kétségtelenül beigazolvva és kiderítve látjuk, hogy a mai áralakulások az aranyvaluta viszonyaitól függnék. Hogy ezen árhullámzást lehetőleg elkerüljük és állandó nyugodt viszonyokat teremtsünk, de hogy a termelés is szilárd alapot nyerjen, oly megoldásra van szükségünk, hogy az a nyugodt működését az egyes munkás- és kereső-osztályoknak és népeknek lehetővé tegye. Ezt az egyoldalú aranyvalutával, a mint látjuk, épen azért nem lehet elérni, mert az esetleg beszerzett aranyat nem tudjuk absolute megvédeni.

Idáig főleg az arannyal foglalkoztunk. Térjünk át most már kissé az ezüstre.

Hogy állunk az ezüstrrel?

Már említve volt, s a dolog lényegéből folyik, hogy ha az ezüst mint törvényes fizetési eszköz előbbeni hatályába visszahelyeztetik, s az arany és ezüst közötti relatív helyreállítatik, *ez által a pénz megszorítottatik, s mert a pénz több lesz, a munka és áruk értéke emelkedik*, azaz a nyerstermelő-országok s az őstermeléssel foglalkozó népek megélhetési viszonyai, javulni fognak. Ennek egyik további következménye, hogy különösen a munka értéke és ára egy bizonyos magasságra fog felemelkedni.

Tapasztaltuk is, hogy pl. Magyarországon, épen a 70-es években, mondjuk, míg az aranyvaluta nem vált uralkodóvá, a munkabérek emelkedtek. De midőn az ezüst értéke csökkentett, a munkabérek evvel nem csökkentek, hanem a munkás-nép igényt tartott az addig elért napi s szakmáybérekhez. A gazda jövedelmei azonban mindig jobban és jobban csökkentek, ő tehát nagyobb anyagi romlása nélkül az előbbeni béreket sem adhatta meg; de az eddigieket sem adhatta azon oknál fogva, mert a jövedelem csökkenésével a pénz, mint fizetési eszköz, kezében mindig kevesebb volt. *így keletkeztek a munkaadó és munkás közötti ellentétek az aranyágió hatása miatt*,

A nép s a munkás elem részint korlátolt felfogása, másrészt egyéni önzése s vele született conservatív hajlamainál fogva nem tudta ezen események lánczolatát belátni, és életszükségletei által is hajtva — nem volt hajlandó a változott viszonyoknak engedni s azokba beletörődni, hanem elindult jobb hazát keresni, mit mihamar Amerikában meg is lelt.

Itt tehát az aranyvalutának egy másik iránybani eredmé-

nye nyilatkozik meg, a mi szegény és gyér népesedésünknek a kivándorlás általi megritkulásában.

Épenugy vándoroltak ki az angolok, a németek, az olaszok stb. az aranyvaluta uralma miatt, mint a mi szegény parasztunk.

Az ezüst árhullámozása befolyással van az élelmi szerek árának árhullámozására is. Ha az ezüst ára emelkedik, az élelmi szerek ára csökken; ha ellenben az ezüst ára csökken, asrélelmi szerek ára emelkedik.

Ha most ezen árhullámozást nem igyekezünk lehetőleg egy vonalon tartani, hanem annak hullámozását még szántszándékos eszközökkel erősítjük, a gazdákat hordó gyenge sajka útírányát veszítheti s felborulhat, a minthogy most is látjuk, hogy a betódult vizet alig bírjuk az elmerülés veszélyeinek kitett sajkából kimeríteni. Erre csak akkor leszünk képesek, ha az európai bimetallista mozgalom eredményes lesz s közös erővel küzdhetünk meg a fenyegető vész ellen.

A valuta-ingadozások hátrányai a gazdákra tehát sokszorta nagyobbak, mint előnyei. Előnyeit rendszerint a tőzsdék zsákmányolják ki a termelők előtt. A mi viszonyaink között pedig kétszeresen káros ennek következménye, a mennyiben az Ausztria és Magyar birodalom — a mit a tapasztalatok világosan igazolják, — saját erejéből nem is képes a valutát rendezni, hanem a külföldi tőzsdék és bankárakra van utalva, a kik azután jó előre látva a helyzetet, oly jól végzik feladatukat, hogy *a mi 60-70 millió frt beszerzett aranyunk netto 135 millióba kerül, és a szükséges 500-600 millió arany ugyan annyi veszteség árán volna ismét beszerezhető.*

Ez nem lehet célunk!

De még nyersterményeink kivitelénél is a valuta-spekuláció mindég módját tudja ejteni, a maga hasznát biztosítani.

Kézzelfogható példáját láttuk ennek 1888-ban, a midőn Angliában, Franciaországban és Németországban a termés oly rossz volt, hogy bevitelre szorultak, a midőn azt kellett hinni, hogy a magyar terményeknek *vége* mégis jó kivitele lesz annál is inkább, mert Amerika versenye sem lehetett akkor veszélyes.

És mit láttunk, azt, hogy a tőzsdéi spekuláció ez egyszer a rossz valutából eredhetett kis előnyünket is teljesen elrontotta, mert míg a német birodalmi márkának 61.5 áránál nyereséges lehetett volna gabonakivitelünk, a birodalmi márká a pénzügyi nyereség miatt hirtelen 60 és 59-re esett le, a mely áresés éppen a kivitelnél látszó nyereséget emésztette föl s így a kivitel egyszerűen lehetlenné vált.

Itt is igazolást nyert a fentebbi állítás.

A valuta-ingadozás a földberekre is hasonló hatással van, s ma szorongva aggódunk bérlőosztályunk erős

meggyengülése miatt, *mit tetéz azon hátrány, hogy magának a földbirtoknak kamatozása is egyik végtől a másikba esik, a mi azután ismét a földben rejlő tőkéknek és értékeknek csökkenését is maga után vonja.*

Mindezen okok és indokok kétségtelenné teszik, hogy nekünk valutaviszonyainkat az aranyvalutával rendezni nem sikerül. A valutát tehát, ha az érczfedezete a bankjegyeknek fenntartandó, Magyarország valódi érdekeinek megfelelően csakis a kettős érme rendszer alapján kell és lehet helyesen szabályozni hogy ebből valóban haszon és előny háromoljon az országra nem pedig helyrehozhatatlan nagy erkölcsi és pénzügyi hátrány a népekre.

Velünk versenyző országok termelése:

Vessünk ezek után egy pillantást a többi búzát termelő országok viszonyaira, hogy ellenfeleinket megösmerve, a magunk helyzetét az eddiginél tisztábban esmérhessük fel.

A világ összes búzatermése az évenkénti adatok egybeállítására szerint 1873. évtől, a mikor az 5166 millió mmázsára tették, 20 év alatt, tehát 1893. évig 7192 millió mmázsára emelkedett, vagyis 20 év alatt 200 millió mmázsán felül s így évenként 10 millióra rúgott a szaporodás, mely a népesség fogyasztására elegendő nem volt soha, a mint azt a túltermelés kérdésénél láttuk.

Ezen nagy mennyiség egy része a termelés helyén közfogyasztás tárgyát képezi, a másik, a felesleges rész kivitelre szorult, mert a termelés és a helyi fogyasztás nem volt mindenütt egyenlő.

A sűrű népességű, fejlett ipar és kereskedelemmel bíró országok saját terményeiket elfogyasztják, sőt legtöbbször bevitelre szorulnak.

A ritka népességű országok, melyek legfőképen az őstermeléssel s így a gabonatermeléssel foglalkoznak, terméseiket legtöbbszörre nem bírják elfogyasztani, ezért a felesleg értékesítése szempontjából a kivitelre vannak utalva.

Így az „egyes országok bevitelt és kivitt eszközlökre osztattak.

Bevitelre vannak utalva: Angolország, mely 1852-59 évek átlagában még csak 10.74 millió mmázsa búzát és lisztet vitt be, az 1860-67-ben már 18.848 millió mmát és 1868-1875. évek átlagában 25 millió mmázsát, 1882-ben mintegy 27.755 millió mm. búzát s 6 millió lisztet, összesen 33-34 millió mmázsát vitt be, már 1891-ben 32-40 millió mm. búza bevitelére emelkedett s a búzát arannyal fizette, a miért a kínálat legtöbbször meghaladta a szükségletet és mégis a Londonban így képződött árak tekintettek világaragnak.

Franciaország búzabevitele igen változó volt. A hatvanas és hetvenes években alig rúgott pár százezer mmázsára. 1861, 1871 rossz termésű években a maximum 9.2, illetve 9.5 millió mmázsát tett. 1879-ben ott rossz termés volt, ezért 22.2 millió mmázsára rúgott, 1880-ban 20 milliót tett, de azóta a bevétel hanyatlik s 1889-ben már csak 11.560.000 mm. tett.

Németország búzafogyasztását a statisztika 1880-ban 23.946.000 mmázsára teszi, 1889-ben 24.870.000 mmázsára s évi termését 1880-ban 23,453.000 mmázsa, 1889-ben 23.724 mmra, mégis a beviteli többletet 1876-ban 7,114.000 mmázsa, 1880-ban 3,626.000 mmázsa s 1889-ben 4.498.000 mmázsában tünteti ki, melynek egy része valószínűleg Belgiumba ment.

Olaszország 1876-ban 3,330.000 mmázsát, 1889-ben már 8,838.000 mmázsát vitt be.

Belgium bevitt 1876-ban 4,596.000 mmázsa búzát s 1889-ben 7,769.000 mmázsát.

Ezen bevittet fedették Angliába: Oroszország és Amerika ti legnagyobb részben, mert 1889-ben bevitt Amerika 8,790.000 mmázsát (29.05%), Oroszország 10,963.000 mmázsát (36.40%), az Osztrák-Magyar monarchia — a statisztika szerint — 239.000 mmázsa (0.79%).

Franciaországba: Oroszország 33.21%-ot, Amerika 18.06 %-ot, K.-India 4.76%-ot, Románia 14%-ot, míg az Osztrák-Magyar monarchia nem is szerepel.

Németországba: Oroszország 58'27%-ot, Osztrák-Magyar monarchia 26.05%-ot, Amerika 0.96%-ot.

Olaszországba: Oroszország 72.22%ot, Románia 11.57%, Osztrák-Magyar monarchia 1.10%-ot.

Belgiumba: Románia 50.01%-ot, Poroszország 1418%-ot, K.-India 12.02%-ot, É.-Amerika 11.0%-ot, Osztrák-Magyar monarchia semmit.

Ezen adatok igazolása szerint Amerika, Oroszország, Kelet-India, Románia illetve a Dunai fejedelemségek s Magyarország osztoznak a búza kivitelén, de Oroszoiszág igen nagy fölényben van.

Nézzük most ezeknek termelési viszonyait.

Az Egyesült Államok kiviteli képessége az első helyen áll. Bár kivitele a 70-es évekig nagyon mérsékelt volt 1868-ban a polgár háború után sem volt több 4¹/₂ millió méter-mázsánál.

A 70-es években fejlődtek a vasutak, melyek rengeteg nagy területet kaptak az államtól, ezen területeken indult meg nagyban s a vasutak fejlődésével arányban a búzatermelése. A búzakereskedelem s kivitele épen a vasutaknak volt legfőbb érdekük, s így a gabonakereskedés minden lehető intézmény által s a vasutakkal összhangban bámulatos olcsó szállítási díjakkal mozdított elő. Rövid 10 év alatt, s így

1880-ban a kivitel már 43.152.000 mmázsára szökött fel akkor,, midőn Európának 1879-ben igen rossz termése volt s nagy behozatalra szorult.

Ha most visszagondolunk ezen időszakra, midőn ekkor már az aranyvaluta Európában dominált s hogy e miatt nálunk a búza ára leesett, a pénz ellenben megdrágult, természetesen kell találni, hogy Amerika nagy fejlődése, épen mert az aranyvaluta érdekében a világtőzsdék a búzára fektették spekulációjukat, általában az európai gazdákra, de különösen a magyar gazdákra, kik ekkor már csak egyoldalúan búzát igyekeztek termelni, mihamar igen észrevehetővé vált. De ekkor ezen összefüggését ezen dolognak nem láthatták a gazdák.

Amerika behozatala azonban lassan szinte apadt s az 1885. évi rossz termésének hatása alatt kivitele 1886-ban 16 millióra szállott le. Az 1888. évi kivitel is igen gyöngye volt, a mikor egyszerre Oroszország lépett fel mint Amerikának is, legveszélyesebb versenytársa.

Oroszország búzakivitele volt:

1836—40-ben	3·47	millió	mmázsa
1841—45-ben	3·58	"	"
1846—50-ben	5·85	"	"
1851—55-ben	5·33	"	"
1856—60-ban	6·40	"	"
1861—65-ben	8·41	"	"
1866—70-ben	14·85	"	"
1871—75-ben	15·46	"	"
1876—80-ban	18·53	"	"
1881—85-ben	20·76	"	"
1886—89-ben	25·6	"	"

Ezen átlagon túl azonban 1888-ban már 27.494, 1889-ben 44.392 és 1890-ben 37.752 millió mmázsa búza kivitele szerepel.

1851-ben a kivitel csökkenését a krími háború okozta.

Ezen emelkedés bámulatos, de saját viszonyainkat is tekintetbe véve megdöbrentő, sőt félelmetes, s ha így halad s ellene nem védekezünk — egymagában is megöl, mert ha 55 év alatt $3\frac{1}{2}$ millióról $25\frac{1}{2}$ millióra, sőt 37.75 millióra fejlődött, hová fejlődhet még ezután, ha ottan is jobb viszonyok állanak be a gazdálkodás terén.

Statisztikánk maga azon véleményét fejezi ki, hogy ez idő szerint Oroszország legfélelmesebb versenytársunk Európa élelmezésében, ha t. i. a mi szerepünk az egész Európára kiterjedt volna; mégis, kormányaink szó nélkül nézik, hogy az orosz termények már Bécsben állandó piacot bírnak. Oroszország mind emellett ipar tekintetében el van maradva, mert p. kivitt búzájának csak 2-3%-át viszi ki liszt alakjában. Ha

malom-ipara kifejlődik, kivitele e cikkben is nagyarányúvá lesz. Kivitele még jobban fog emelkedni, ha a földmivelése javul s ha trágyázni is fognak. Ez irányban már élénk kormánytevékenység indult meg.

Bámulatos ezen viszonyoknál az, hogy Oroszország kivitele, az európai államok védvamos politikája és a tengerentúli országok erős versenye daczára — mely bennünket igen érzékenyen sújtott s egészen kiszorított — mégis ily óriási mérvet öltött. Azt hiszem, ez is egyik czáfolata annak, hogy a világon búzatultermelés nem volt és nincsen.

Míg az Egyesült-Államok az ott is lábra kapott alacsony árak hatása alatt, a búzatermelés továbbfejlesztésétől és kiterjeszkedésétől tartózkodnak, a szüzföldek sem állanak oly nagy területeken s oly olcsón mint eddig a gazdák rendelkezésére, a termelés is drágul, a termékek pedig csökkennek, addig Oroszország, kivitelének eddigi sikererei által bátorítva, nem késik minden feltételt a nagyobb termés elérésére megszerezni s a nagyobb kivitel minden módon támogatni s előmozdítani. Sőt ez vezérli tovább, hogy a gazdákat és termelőket — velünk ellenkezően — éppen olyan pénzügyi előnyökben és hitelben s támogatásban részesíti, mint a miben nálunk csakis a kereskedők részesülnek. Ilyen tervszerű és célzatos kormánytevékenység azután mihamar megtermi jó gyümölcsseit s Oroszország ezeknek köszönheti nagyszerű kivitelének folytonos fejlődését, sőt a jövőben ha így halad, éppen ő lesz e legfélelmesebb versenytársunk.

Azonban minden kereskedelemnek fő és alapfeltétele olcsón beszerezni, vagyis olcsón termelni és lehető drágán eladni.

A mennyiben az eladást, illetve az árképződést a világpiac esélyei szabták meg, ezért a búza értékesítésénél a kínálkozó eladási, illetve vételi árakat kellett elfogadni, azaz ezekhez kellett alkalmazkodni. Maradt tehát a másik tényező, az olcsó termelés elérése.

A búzatermelés jövedelmezősége ezek után attól függött, hogy ki tudott olcsóbban és többet termelni.

Hogy Amerika és Oroszország roppant mennyiségeket voltak képesek termelni, azt az iménti statisztikai adatok igazolják, éppen azon tény is, hogy ma már ezek szerint nem Amerika, hanem Oroszország ellen kell a legerélyesebben védekeznünk.

A termelés olcsósága.

A mi a termelés olcsóságát illeti, a közgazdasági statisztikai 1891. Évkönyv részletes adatai alapján megállapítható, hogy 1 mmázsa búzát India 4 frt 50 kr. költséggel termelt;

Oroszország 5 frt 46 krral; Magyarország az eddig elért országos átlagtermés arányához mérten 1870-1880 évtizedben 10 frt 60 kr. költséggel, míg az 1880-1890 évtizedben 8 frt 83 kr. költséggel, ellenben Amerika 13 frt 50 krral.

Magyarországnak ezek szerint oda kell törekedni, hogy termelése olcsóbbá legyen. Ezt a jobb talajmiveléssel, a jó trágyázással, jó eszközökkel s általában a kellő hiteleszközök segítségével lehet elérni. De hogy az olcsó termeléssel a külföld versenyével is megbirkózhassunk, a termelést ugyanazon termőterületen kell fokozni annyira, hogy e versenyképességünk helyreálljon. Ez nem egyszerű dolog s feladat az igaz, de nagyfontosságú annyira, hogy avval komolyan foglalkozni is kell, még pedig nézetem szerint egyenesen kormányunknak, mert egyszerűen ezen országos fontosságú kérdést is a társadalmi tevékenységreáthárítani nem szabad, másként ott leszünk a hol voltunk és vagyunk. Ha tehát így terméseink átlaga felemelkedik, azon arányban csökkennek a termelési költségek, az az termelésünk azon arányban lesz olcsóbb. Ha ezt elérni sikerül, a fenyegető veszéllyel akkor már könnyebben megbirkózhathunk.

Az orosz búzának tengeren Londonig való szállítása csak valamivel kerül kevesebbe, mint az amerikai búzának szinte Londonba; a kelet-indiai kétszernél többbe kerül. A szállítási költség vasúton a tengerig körülbelül egyforma mindhárom országban. Mindent összeszámítva az orosz termelőnek a londoni piacon egy mmázsa búza, mintegy 20 krral van kevesebbe, mint a kelet-indiai gazdának, s circa 77 krral mint az amerikaiainak.

Mindezekkel szemben mégis az amerikai búza van még előnyben, mert búzakereskedelmük csodás szervezettel a közbeeső kereskedelmet kiküszöbölte, a szállítási időt megrövidítette s az egyöntetű osztályozás és kitűnő tisztítás által búzája kiegyenlített, könnyebben kezelhető és keresetebb, értékesebb, mi egyelőre az amerikai búza fölényét biztosítja, bárha az orosz búza belső értékére többet is ér az amerikaiénál. Azonban mindakettő a legveszedelmesebb az európai gabonatermelésre, különösen pedig a magyar gazdára.

A védvámok és vámszerződésünk.

A gabonatermének értékesítése, a mint épen láttuk, az egyes országoknak egymás elleni versenyére vezetett, de ezen versenyben nem az egyes államok feleslegei szerepeltek, ha-

nem azon feleslegek, melyek a kereskedők, spekulánsok és a tőzsdék által hoztattak forgalomba, legtöbbször pedig azon feleslegek, melyeket az egyes tőzsdei ringek s kartellek halmoztak fel, papiros üzletük fedezése céljából. így lesz érthető, hogy lehetséges ugyanakkor nagy mennyiségeket dobálni pl. épen a búza világpiacaira, midőn egyik vagy másik országban a gazdáknak nemcsak hogy jó aratásuk nincsen, hanem épen rossz az aratásuk; vagy épen ugyanazon országban nélkülözés és inség, sőt éhínség is van, mikor a fő világpiacokon s a tőzsdéken százezer mmázsákban szerepel az eladott búza. Az ilyen versenyeknek nagyarányúvá való fejlődése miatt az ipart üző országokban az őstermeléssel foglalkozó osztály az árak csökkenése által nagy veszteségeket szenvedett, Ezen veszteségeknek a közállapotokra nézve az volt a következménye, hogy *épen az őstermeléssel foglalkozók, tehát a gazdák ezen veszteségek miatt lassan-lassan mind kisebb mértékben lehettek vevői az iparterményeknek, miáltal nagy pangás és jövedelem-csökkenés állott be az iparos jellegű országokban s a kereskedelem is mihamar jövedelmének csökkenését volt kénytelen érezni.* Ezen országoknak panaszaik iránt mindenkor nagy érzékenységet tanúsítottak Európa szerte a kormányok, és így azonnal hozzáláttak a bajok orvosszereinek felkutatására.

Mihamar mégis lelték az orvosszert a védvámokban. Azaz, az iparilag erős és fejlett állam, mezőgazdaságát igyekezett erőssé tenni.

Felfogásunk szerint azonban a különös az, hogy első volt Németország, mely a védvámot alkalmazta, midőn az osztrák és magyar birodalom nagyobb bevitele érezhető árcsökkenést idézett elő Németországban. Különösen pedig azért, mert épen Németország szövetséges az Ausztria és Magyar birodalomnak^ s mégis mint szövetséges társ volt első, ki ellenünk fordult. Ezen példát mihamar követte Franciaország, Olaszország, — másika szövetségesünk — azután Spanyolország, Svájc, Svéd-Norvég és Görögország. Ezek hatása alatt az A. és M. monarchia szintén a védvámot alkalmazta, de csupán az osztrák ipar érdekében. A magyar őstermelést már nem tartották érdemesnek, a védvámmal megvédeni. Ma már mindenki önkénytelenül veti fel a kérdést, hogy a magyar kormány hogyan engedheti meg a magyar mezőgazdaságnak ezen minden védelem nélkül való kiszolgáltatását? holott a magyar kormánynak s az osztrák közösiségeknek folyton nagy mértékben emelkedtek igényei a magyar adófizetők irányában, kik nálunk legnagyobb részben csakis a magyar birtokosok, a magyar gazdák.

Csupán Anglia, Hollandia és Dánia nem alkalmazta a

védvamos rendszert. Ausztria a román és szerb kereskedelmi szerződést használta fel saját belső érdekének védelmére és a magyar gabonatermeléssel szemben behozni igyekezett először a szerb és román búzát s állatokat, azután az orosz terményeket és orosz húst. így világosan épen ellenkező irányt követett, mint a többi iparilag kifejlett ország és épen ez mutatja legjobban, hogy Ausztria és Magyarország közössége” csak a.- papíron van megdeaz életben, a gyakorlatban Ausztria ma is külön érdekeket vet a felszínre, mert nemhogy ipari terményeire a magyar gazda vevőképességét igyekezne erősíteni, hanem neki már az idegen államok, t. i. Románia, Szerbia és Oroszország kellene, – – – de, hogy ezek kétes értékű üzleti összekötését iparcikkeire biztosítsa, t. i. Románia, Szerbia ország ellenében a magyar búzának és húsnak Bécsben erős konkurenciát csinálni s így a magyar érdekeket nemcsak feláldozni, hanem kijátszani, sőt rútol megkerülni. És ezek ellen nem volt oly erélyes kormányunk, amely tiltakozott volna, a mely az ilyen visszaélést, ilyen kijátszást megakadályozta volna és országgyűlésünk is érzéketlen maradt ezen kérdésekben. De míg a külföld saját mezőgazdaságát az idegen verseny ellen védte, addig a magyar mezőgazdaságra reá zúdították az idegen és szemétárut, még pedig az őrlési forgalom ürügye alatt azon kiváló kedvezmény tetézésével, hogy míg a magyar-búza Németországba csakis 2 frt 50 kr. vám mellett mehetett ki, addig a szerb szemétárut 50 kr. vámmal, sőt teljesen vámmentesen eresztették be. És hozzá még ezen vám megfizetésére is hosszú idejű fizetési halasztást adtak, melyet az élelmes kereskedők s malmok rendszeren kijátszottak s legtöbbször nem is fizettek.

Ennek hatása nálunk mihamar igen érezhető lett, mert a magyar búza alig volt eladható, malmaink pedig minden módon demonstrálni igyekeztek, hogy most már a magyar búzára nincsen szükségük, sőt későbbben már az őrlést is redukálták daczból.

A külföldi államokban a védvámval eleinte czélt érték, az idegen bevétel megcsökkent s a földművelők jövedelme emelkedett s helyzetük nem volt remény nélküli.

Egy ideig tehát csakugyan védelmet nyertek. De mert a gabonamennyiségek Európa nemzetközi piacain nem csökkentek, mert a termelés is haladt, a tőzsdék pedig folyton erősebben operáltak, és a tőzsdei vad spekulatiók főleg a nagy mennyiségeknek a tulproductió demonstrálása céljából mesteres utakon is úgy felhalmoztattak, hogy ezeknek hatása következtében az áralakulásokra irányadó világpiacokon a búza végre olyan áron kínálta, mely a védvám által emelt bevételi vámot ellensúlyozta. Ily módon olcsóbb lett ottan a búza, a miért az érdekelt országok gazdái újból feljajdultak. A véd-

vámosok célta még sem érték és ezek daczára, a védvámokat továbbra is fentartották.

De mert voltak országok, melyekben a búza vámmentesen volt bevihető, mint épen Anglia, mely a búzára épen az arany beszerzése szempontjából a legfontosabb világpiacz, a kínálat a védvámmal bíró országokban ugyancsak csökkent, a minek ismét ott áremelkedés volt a következménye. Az eredmény az lett, hogy Berlinben 1888-ban, midőn arra legnagyobb szüksége volt, egy mmázsa búza circa 1 frttal volt drágább mint Londonban. Ez azt igazolja, hogy a védvámot a német fogyasztó fizette meg az orosz s más idegen búza javára és hogy az árakra a reláció felállítása nagyon önkényes idea.

Ezeknek beigazolt eredménye abban is nyilvánult, hogy Németországban a fejenkénti fogyasztás búzafélében épen a védvám következtében 13 kilogrammal csökkent, mert 1878/9-től 1884/85-ig az 1 márkás vám mellett 188 kgram lett fogyasztva, míg ellenben az 1885/6-89/90-re eső időben a 3 és 5 márkás vámnál már csak 175 kgramm volt fejenként a fogyasztás. Napoleon volt az első a ki a védvámot alkalmazta, de ő sem tudta céljált vele elérni, mert a népek érdekeit figyelembe nem vette.

Míg Németország a gabonaneműek bevitelére reá van szorulva, Magyarország épen ellenkezően nincsen, sőt épen kiviteli ország, a miért a szerb, román és orosz búza teljesen vámmentes vagy csak kedvezményes vám melletti behozatalainak engedélyezése Magyarországra különösen káros és kárhizatandó és egyenesen az ország érdekeit mélyen sértő, a miért minden eszközzel megakadályozandó.

De Ausztria még evvel sem elégedett meg s kormányaink s országgyűlésünk, még azt is közönyösen nézték és túrik, hogy Ausztria kukoricza szükségleteinek $\frac{2}{3}$ -ad részét mintegy 1 millió mmázsában és zabszükségletének szinte mintegy $\frac{2}{3}$ -ad részét, azaz majdnem 1 millió 200 ezer mmázsát, ugyancsak ama keleti államokból szerzi be. Ez is csak annak a következménye, hogy míg a mi tengerink_ fizet Németországba 1 frt 20 krt, addig a román fizet nálunk 75 krt és a szerb 50 krt; s míg a mi zabunk fizet Németországba 1 frt 40 krt, a román zab fizet 75 krt, a szerb pedig csak 25 krt. Mégis képviselőink hangosan panaszkodnak gazdasági bevételeik csökkenése miatt s *eléggé* naivul a gazdasági válságot és az árak hanyatlását okozzák, nemhogy önmagukat okQznák, hogy a közgazdasági kérdésekkel nem foglalkoznak s saját tapasztalataikat felszólalás tárgyává nem teszik a „Házban”.

A közös vámterületet fentartani nem lehet, és nem szabad.

Ezen bajok megszüntetése miatt kell nekünk az önálló vámterület, vagy érdekeink hatályosabb megvédelmezése.

Oroszország nagy eredményei arra ösztönzik az orosz kormányt, hogy az ország búzatermelését fokozza, annak értéke-

sítésére pedig a legnagyobb gondot fordítsa s minden nehézséget ennek útjából elhárítson, sőt a gabonamennyiségekre még előleget is ad a termelőknek, csakhogy versenyképességüket fentartsa s fejlessze.

Oroszország autokrata kormánya így fogja fel feladatát országa mezőgazdaságának emelése érdekében. Amerikában is a törvényhozás élénken foglalkozik a nemzeti termelés s kivitel megerősítésére szolgáló intézmények létesítésével; Németország hatalmas császára nyíltan hirdeti a gazdák érdekében teendő intézkedések szükségét.

Az angol államférfiak mind a gazdák nyomasztó helyzetének javítását hangoztatják, Franciaországban is komolyan foglalkoznak a gazdaságot fenyegető bajok orvoslásának módjaival.

Magyarországon az ellenkezőt tették; a gazdák érdekeit nem ösmerték, gyanúsítás és gúny tárgya az ma is, ki az agrár dolgokról beszélni mer.

Itt a gazda csupán a jó, kihasználni való türelmes adótárgy.

A valódi nemzeti politika pedig nálunk sem lehet más, mint a nemzet zömét képező osztályokat erőssé, vagyonossá tenni, hogy vész és háború esetén hazája és vagyona védelmére erős és álhatalos legyen, hogy ő vágyjon győzni s félje a legyőzetést.

A gazdák valódi érdekeinek védelméről nem gondolkodnak komolyan, hanem ahhoz mindég volt bátorság — több a kelletténél, hogy a különféle vámszerződésekben a gazdák, de evvel együtt az ország érdekeit más érdekek miatt — mellőzzék; a román s orosz búzát beeresszék, de a kivitelnek útjait saját terményeinkre meg ne nyissák és ne biztosítsák.

A magyar földmivvelésügyi ministerium.

Nem csodálkozhatunk különben, hogy Magyarországon ilyen felfordult viszonyok vannak, sőt természetesnek találjuk. Alkotmányos korszakunk kezdetétől mindjárt ferde irányban indultunk az anyagi és mezőgazdasági téren is. Az egyedül üdvözítő, mindenhez értő s mindenre képesítő tudománynak a jogi egyetem képesítése állapított meg, ezért közhivatalainkat, különösen a nemzet szellemi és anyagi vezetésére hivatott ministeriumokat és főleg a földmivvelési szakministeriumot, csekély kivétellel csakis jogászok, azok is az egyoldalú jogi képesítés alapján töltik meg; olyan jogászok, a kik a búzát a rozstól s a zabtól megkülönböztetni nem tudják, kik mezőgazdasági szaktanulmányokkal nem bírnak, az ország mezőgazdasági viszonyait az életben nem ösmerik, annál kevésbé a nemzet magasabb gazdasági érdekeit, s ezen

egyébként kedves urak, tömegesen ülnek a ministeriumban s kedélyesen intézik az ország legvitalisabb gazdasági ügyeit, legtöbbször épen a gazdasági szempontok érvényesítése nélkül; könnyen vállalkoznak ezen jogászaik évekre kiterjedő közgazdasági szerződések megkötésére; a legfontosabb anyagi kérdéseknek más országok kormányaival való együttes megoldására és irányítására^ Mindezeknek szomorú eredményeit tapasztaljuk azon áldatlan helyzet súlyában, melyet ma a külföldi versenynek megerősítésével s Ausztriával való kiegyezéssel nyakunkba zúdult, míg saját terményeinknek, juhainknak és marháinknak állandó kivitelét még Ausztriába sem tudták biztosítani, annyival kevésbé a külföldre utjokat s kivitelüket megnyitni, mely helyzeten ma csak újabb áldozatok árán látszik segíteni.

Óriási veszteségek érték mezőgazdaságunkat ezek miatt. Ausztria kormánya számtalanszor használta ki saját előnyére a közös eljárás czimén a ministeriumokban ült jogászaiknak a mezőgazdaság terén mutatkozó gyengeségét. Németország nem is vette komolyan a vámszerződéseknél feltételeinkkel, a mint ezt már előbb szemléltetővé tettem, s kiküldötteink érdekeinket megvédeni absolute nem tudták. Románia s Szerbia a pályáiban lévő kis állam is erősebbnek, képesebbnek bizonyult, mert búzáját s marháját, disznóját szabadon nagy tömegekben hozhatja be Magyarországra és különösen Bécsbe, s a mi viszonzást adott, a tények bizonyítják, hogy az is mind csak Ausztriának használ. Oroszország is bátran hozhatja be hozzánk nyers terményeit, de mi sem bort, még gyümölcsöt sem vihetünk drága fiskális vámjainak megfizetése nélkül.

Mindezen okok igen nagy mértékben idézték elő mai gazdasági válságunkat. És azok, kik itten e téren a nemzeti vagyon megőrzését elmulasztották, semmi felelősséggel nem tartoznak senkinek.

Egyébiránt nem kell többet kiemelni ezen viszonyoknak kellő megvilágítására, mint csupán azt, hogy Magyarország kereskedelem-, ipar- és földmivelésügyi ministeriumának hosszút éveken át olyan jogász volt, mondhatni akkor mindenható államtitkára s az vezette közgazdasági politikáját ezen országnak, a ki mezőgazdaságunknak nyílt ellenese s ma is a merkantil irány s tábor egyik vezére.

Még mindenki élénken emlékezhet vissza, hogy soká — igen soká — önálló földmivelésügyi ministeriumunk sem volt, s hogy ennek az ipar- és kereskedelemügyi ministeriumtól való elkülönítéséért és önállóan való felállításáért, mily hosszú időn át kellett küzdeni a gazdáknak. És mikor fel is állították, akkor is hibás alapon szervezték, minek nem kis szerepe van ma válságunk káros következményeiben, mit tetéz az is, hogy épen a földmivelési ministerium idáig, a mint az állami költségvetések igazolják, csupán statisztika szerepre volt utalva

olyan országban, ahol minden csak a mezőgazdaságon nyugszik, s minden csak a megőgazdák sorsán fordul meg.

Mindenkor szívesen gondolunk vissza boldogult Kemény Gábor báróra, mint földművelési miniszterre, kit bár élczlapjaink folyton élczeltek, a mi az akkori szereplését közzgazdaságunknak igen jellemzően világítja meg, mégis elismeréssel kell mezőgazdaságunk iránti jóakarátát itten is kiemelni, mert érdeméül tudjuk be, hogy azon szerény összegekkel is, melyeket rendelkezésére bocsátottak egyszerre a valódi bajokon óhajtott segíteni s mert jóakarata több volt a befektethető összegeknél, a gazdasági fellendülés, az újabb erők kifejlesztése terén sok helyütt megindult, de hogy állandó s nagyobb eredményei nem maradtak, annak oka ismét csak a pénzeszközök hiánya volt.

Földművelésügyi minisztereinknek működését leginkább az bénította meg, hogy pénzügyminisztereink a szükséges összegeket tőlük idáig megvonták s azokat a minimumra leszorították, vagy egyenesen megtagadták.

Így fejlődni s fejleszteni nem lehet az ország közzgazdaságát.

Kelet-India, Románia s Magyarország kivitele s Ausztria.

De térjünk vissza elhagyott tárgyunkhoz s nézzük Kelet-India kivitel képességét. Ezen ország a 70-es évek elején alig vitt ki 1 millió angol mmázsa búzát, 1873-ben érte el először a 800.000 mmázsat s a reá következőévben már felényire szállott le, míg 1877/78-ban már 3.2 millió mmázására rúgott, ezután megint ingadozott, míg 1880/81-ben 3.88 millió mmázsat vitt ki. 1882-ben már 13.076 millió mm., 1883-ban 9.344, 1884-ben 13.799, 1885-ben 10.115, 1886-ban 13.843, 1887-ben 14.628, 1888-ban 8.895, 1889-ben 11.871 és 1890-ben 9.068 millió mm. kivitele. Ez egymagában még nem idézhette elő a mai válságot. Pedig erre hivatkoztak mindég. Itt tűnik ki ismét, hogy a túltermelés nem volt igazi ok.

Ausztrália kivitele igen ingadozó; 1880/81-ben 3.600 millió mmázsat vitt ki, mely körülbelől állandó.

Románia a búzát kivivő országok között a 4-ik helyet foglalja el mennyiségre nézve, s azt fájdalommal tapasztaljuk, hogy saját malmaink itthon Budapesten a romániai búzával verik le a magyar búzát, sőt ezt használják fel tetszésük szerint a magyar búza árának és hitelének leszorítására. Romániából 1890. évben 24.000 mmázsa búza jött be, 1892-ben már 673.529 mmázsa, míg állítólag 1894-ben 3,600.000 mmázsa

hozott be vámmentesen. Szerbia 1892-ben 518.782 mmázsa búzát hozott be, a további behozatalok nagyságát gondosan titkolják.

Kivitelünk megoszlása.

Magyarország búzakivitelére áttérve csak azt kell ismételni, hogy kivitelünk nem emelkedik állandóan, sőt ellenkezőleg folyton ingadozik, s ezen oknál fogva sem vagyunk azon helyzetben, hogy az eddig felsorolt országokkal még távolról is versenyezzünk.

Búzakivitelünket a közg. st. évkönyv 1889/90-ki kiadványa következőkben tünteti ki a behozatalok leszámításával:

1868-ban...	---	---	---	---	6,943.625	mm.
1869-ben	---	---	---	---	4,898.777	"
1870-ben...	---	---	---	---	3,915.980	"
1871-ben	---	---	---	---	4,184.940	"
1872-ben...	---	---	---	---	2,107.764	"
1873-ban	---	---	---	---	1,184.594	"
1874-ben...	---	---	---	---	928.573	"
1875-ben	---	---	---	---	3,339.054	"
1882-ben...	---	---	---	---	5,274.000	"
1883-ban	---	---	---	---	4,379.000	"
1884-ben...	---	---	---	---	3,380.000	"
1885-ben	---	---	---	---	4,800.000	"
1886-ban...	---	---	---	---	5,292.000	"
1887-ben	---	---	---	---	6,032.000	"
1888-ban...	---	---	---	---	7,796.000	"

Legnagyobb kivitelünk Ausztriába volt.

A kivitel különben százalékban kifejezve a következőkben van az 1891. kg. st. évkönyvben kimutatva:

Kivitel	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890
	s z á z a l é k b a n								
Ausztriába	68·06	78·88	85·85	83·04	75·05	70·43	64·01	73·62	74·91
Németországba	23·07	14·58	7·75	4·76	5·74	7·46	8·21	7·35	11·06
Svájcba	7·76	7·25	6·23	9·26	12·98	13·98	19·75	12·43	12·13
Más országokba	1·11	0·29	0·17	2·58	6·23	2·16	8·03	6·60	1·90

Ezen számok újabban igazolják, a mit már elől is közöltem, hogy búzánk a drága szállítást nem bírja meg, s hogy tarifa rendszerünk nem kedvez kivitelünknek s ezért legnagyobb részben Ausztriában reked, a hova kivitelünk állandóan mintegy 70-75% volt. Csupán azon ténynek a tudata, hogy búzánk a mai rendszer mellett Ausztrián túl nem mehet, a német sógoroknál megtermi más oldalról is gyümölcseit, mert azon

tudatban, hogy ilyen viszonyok közt egyedül ők lehetnek vevőink, az árakat tetszésük szerint nyomhatják le bármely pillanatban, mert a világvásárlásban részt nem vehetünk; s valóban azt tapasztaltuk idáig is, hogy Ausztria ki is használta ezen helyzetét, s így a tőzsdei manipulációval kezdet fogva még azon világárakat sem kaptuk búzánkért, melyre joggal számíthatunk volna, a mint az már az előbb közlött, kimutatásból s a Liverpooli árakból világosan kiderül, a mit az országgyűlésen Kossuth F. is beigazolt. Az Ausztriával való vámközösségnek ezen a téren tehát előnyeit nem élvezte Magyarország, hanem csak hátrányait, mely sok millió forint erejéig gyengítette a magyar gazdákat. Hogy az a gazdasági válságot igen erősen előmozdította, azt hiszem tovább bizonyítani nem kell.

Németországba 1882-ben volt legnagyobb 23.07% kivitelünk, de ez egy év múlva már 7.75%-ra csökkent s jelentékenyen nem emelkedett. Svájcba kivitelünk nem jelentékeny, épen úgy mint Angolországba Francia, Olasz s más országokba, melyekbe való kivitelünk össze van vonva. Az utolsó 5 év alatt 1891-től nyersterményeink forgalmában 93 millió a csökkenés.

Ezen állapotokon azt hiszem, nincsen mit lelkesedni, sőt egyenesen arra utalnak, hogy így tisztán látva a helyzetet, egyrészt az eddigi bajokat elhárítani igyekezzünk, másrészt pedig, mert az egyoldalú búzatermelés nem biztosítja mezőgazdaságunk jövedelmezőségét, oly eszközökről gondoskodjunk, mely pusztuló helyzetünkből kimenteni képes. Másrészt kivitelünk emelése érdekében minden megfelelő lépés megteendő, de csak a kellő ellenszolgáltatás biztosítása mellett, vagy pedig az önálló vámterület állítandó fel.

Ausztriával való kiegyezésünk s az önálló vámterület.

Az önálló vámterület felállítását ma a kereskedelmi és iparkamarák hangosan követelik s számszerűleg 20 év alatt egy milliárd forint mutatják ki azon nagy veszteséget, melyet az iparforgalomban Magyarország Ausztriának áldozott. Az O. M. G. E. ugyan a kiegyezés mellett foglalt állást; a mi szerény nézetem szerint csak úgy volna czélszerű, ha azon egyezségben az eddigi összes veszteségekért Ausztriától kárpótlást nyernénk, vagy pedig az ezentuli helyzete országunknak és gazdáinknak sokkal előnyösebbé válnék s nyersterményeink kivitele állandóan egész tömegben és világpiaczi árakon biztosítva lenne; egyébként az eddigiekben kinyomozott adatok az önálló vám-

terület felállítását igazolják megfelelőbbnek, mert kézi és gyár-
iparunk csak az önálló magyar vámterület védelme alatt erő-
södhet és fejlődhet, s csupán e fejlődés fokozhatja ideben nyers-
terményeink nagyobb mérvű fogyasztását, mely viszont a terme-
lők nagyobb iparvételi képességét emelné. Különösen hazánk-
ban, az ország fogyasztásához mérten igen fejletlen a hazai
ipar, mert az osztrák nagyipar tönkre tette nemcsak az eddigi
régebbi iparunkat, hanem az előbb már szépen fejlett kisipart
is, úgy hogy e miatt az ausztriai ipar versenytárs nélkül özönli
el az országot sok olyan hitvány áruval, melynek behozatalát
kormányunknak egyenesen be kellene tiltani, mint a hamisít-
ott bor behozatalát. Az ilyen hitvány áru olcsó áraival konk-
urrentiát csinál a még meglévő hazai iparnak, de legnagyobb
befolyása van arra, hogy a nép lassan a jobb áru használatá-
tól és kívánságától elszokik, a miért hazai iparunk is vissza-
fejlődik s hanyatlik minden irányban.

Ennek további káros következménye, hogy népünk ama
hitvány portékákban sok esetben hasznavehetetlen, idő előtt
megromló árukat kénytelen használni, a mi újabb és haszon-
talan pénzkidadásokkal terheli az amúgy is megfogyatkozott
bevételeivel szemben.

Egészséges közgazdasági és ipari fejlődés Anglia, Francia-
söt Németország példája szerint is, csak az önálló és független
vámkezelés mellett érhető el, a hazai ipar hatályos védelmével.

Ha azonban Ausztria csak úgy gondolja az újabb ki-
egyeződést megkötni, hogy iparterményeivel úgy mint eddig
szabadon és a külföldre szabott vámtétellel jöhet be Ma-
gyarországba, ellenben nyersterményeinknek piacát nem biz-
tosítja és ezek minden vámtérités nélkül menjenek ki, sőt épen
*Bécsben az orosz, román és amerikai búzát és húst,
tengerit, zabot állítja ellenünk versenybe, akkor a vak
is látja, hogy a közös vámterület eszméjéről teljesen
lemondani kényszerülünk, mert különben a magyar
gazda végelpusztulását semmiféle földi hatalommal meg-
gátolni nem lehet.* Akkor a magyar csak Bécsnek szolgál!

Ausztriára létkérdés a közös vámterület, mert az ausz-
triai ipart, a külügyi képviselő segítségével és a rendel-
kezésére álló eszközökkel a különféle külföldi versenyekkel
szemben az általunk nem is ösmert, a mi befolyásunk
nélkül kötött, általunk kellőleg nem is mérlegelhető vám-
szerződésekkel is csak így tudta megvédeni eddig is; —
s igen könnyű volt ezt a magyar nyerstermények feládozásá-
val elérni. Mi csak nagy későn vesszük észre, hogy az ame-
rikai, orosz, román, olasz stb. termények, a búza, bor, tengeri
s hus, Bécsben *saját közös vámterületünk gócpontján,*
a magyar terményeknél könnyebben jutnak be, és az általunk
nagy áldozatok árán fentartott és *biztosítottak hitt* — saját

piacunkról szoríttatnak ki — ellenben az osztrák iparczikkek szakadatlanul özönlik el Magyarországot.

Hogy ezen Magyarország életére, közgazdaságára, jövőjére legnagyobb horderővel bíró kérdésben, az iránytadó ipari és kereskedelmi körökben milyen a felfogás arra, valamint saját magam felfogásának erősítésére, de hazám érdekében lévőknek is tartom röviden kitérni.

Az orsz. ipar- és kereskedelmi kamara 1895. november 25-én tartott egyetemes szakosztályi gyűléséből körülbelül a következőket mutatta ki a kereskedelemügyi ministerhez felterjesztett memorandumában: Magyarország, a legszerencsétlenebbül Ausztriával megkötött 1867-iki kiegyezésnél vámjövendelmeiről lemondott, azt biztosítani nem tudta. Mentségül szolgál, de a bajt nem enyhíti, hogy akkori fontosságát és következményeit nem tudták a kiegyezést vezető mérlegelni, mert erre vonatkozó statisztikájuk nem volt. Ezt ugyancsak Beksics G. maga is hirdeti.

Az akkori különben is fejletlen pénzügyi helyzet, az Ausztriáért minden komoly mérlegelés nélkül elvállalt államadósságok által reánk hárult nagy terhek miatt, nagyon zilált és rendezetlen lett, a mennyiben 1873-ban már 22 millió deficit mutatkozott így elestünk a vámok jövendelmeitől, mely összeget, ha tekintetbe vesszük, hogy Anglia fejenként 7 frtot, az amerikai Egyesült-Államok 12 frtot szednek be, mi bátran 3 frtra tehetnők, melynek végeredménye, hogy vámbevételünk összege e szerint 48 millióra mehetett volna, melyei szemben a közös vámok címén fejenként 24-30 krt kaptunk csupán visszatérítésül, s így ama elérhető 48 millióval szemben: csak 4,800.000 frt kaptunk, vagyis Magyarország Ausztriának csak a vámok címén 43,200.000 frtot áldozott fel.

Roppant nagy kár háramlott Magyarországra abból, hogy a vámközösség ama egyezés értelmében az ausztriai birodalomra kimondatott, a miért természetesen az iparczikkeket az iparilag évszázados fejlődésben lévő ausztriai iparterményekből kényszerítettünk beszerezni, mert a közös védvám a külföldi iparczikkeket távol tartotta; és hozzá, beszerezni kényszerültünk, nem világpiaczi áron, hanem a közös védvám által megdrágított áron, úgy hogy e címén a memorandum szerint, legalább 20-30 millió frtot kellett az osztrák iparnak áldozni. Tehát a közös vámon 43,200.000 frtot veszítettünk, az ipari vámok címén 20-30 milliót, a mely két összeg is már 63-73 millió frtra rug. Ellenértéket ezen áldozatokért nem nyertünk semmit, mert mezőgazdasági kiviteli cikkeink a kiegyezéskor *vámmentesek nem nyilvánítottak*.

A közös indirekt adóknál, a sör és cukoradónál is csak veszteséget szenvedtünk, mert ezen cikkeket az ottani fejlett ipar miatt vámszerződésünkben kifolyólag Ausztriából vettük.

Ez adókat a fogyasztó fizeti, de nem a magyar kincstárba, hanem az osztrákba. Ezen adóvisszatérítésnél is nagy a veszteségünk, mert ez a közös vámokból fizettetik a közös quóta arányában, holott Ausztriának kivitele sokkal nagyobb, mint 70%. Ezen veszteségek 43.639 ft, vagyis ezen három czímen vesztesége Magyarországnak 116 millió felül van.

Már ezen pénzügyi veszteségek is igen-igen tetemesek, ezekkel szemben azonban a nemzetgazdasági és ipari károk még nagyobbak, annyira, hogy ha ezen indirekt adók és ama, az osztrák iparnak fizetett prämiumok, az önálló vámterület esetén a magyar kincstárba folynának be, Magyarország deficitje rögtön megszűnne, sőt a termelési adókat felényire lehetne leszállítani, melynek segélyével a mezőgazdaság, ipar és kereskedelem óriási lendületet nyerhetne.

A memorandum szerint már 1874-ben erős mozgalom indult meg ezen visszaságok megszüntetésére és az önálló vámterület felállításának szükségét a közvélemény mindjobban belátta. Ezt azzal játszotta ki Ausztria, hogy 1875. év elején mozgalmat indított a közös ipari védvámoknak újabb felemelésére, hogy a maga részére biztosított magyar fogyasztókat, még nagyobb anyagi támogatásra kényszerítse. 1875-ben a fúzió évében az ottani szabadelvű párt egyhangúlag kívánta az önálló bankot, a vámszövetség gyökeres orvoslását, s ha ezt nem érheti el, az önálló vámterületet. Az osztrákok a közös vámterület fentartását szorgalmazták s a vámtarifákban helyeztek előnyöket kilátásba.

A tárgyalások megindultak. Az O. M. G. E. közigazdasági szakosztálya 1876. jan. 7-én Lónyay Menyhértnek, mint az 1867-iki kiegyezés egyik legfőbb tényezőjének elnöklete alatt következő határozatokat hozta:

1. a közvetett adók tekintetében az ország szabad rendelkezési joga biztosíttassék;
2. a közvetett adók jövedelmei a magyar kincstárba folyjanak;
3. a külföldi vámszerződéseknél Magyarország érdekei biztosíttassanak;
4. a gyári és háziipar nálunk mentül előbb és mentül nagyobb mérvben fejlődjék;
5. azon összeg, melylyel Magyarország drágábban fizeti Ausztria javára és önterhére az osztrák gyártmányokat, az Magyarország javára kárpótoltassék. (Keleti Károly szerint ennek összegét 20-30 millióra becsülték.);
6. végül kimondatott, hogy Magyarország pénzügyi és közigazdasági érdekeit, az önálló vámterület felállítása által lehet csak biztosítani.

Az eredmény az lett, hogy Simonyi Lajos báró és Horn Ede mint akkori földmívelési és kereskedelmi minister és

államtitkár sem voltak egy nézetén s az alkudozásoknál ezért érdekeink és ezen most közlött határozatok oda zsugorodtak, hogy:

a) a közös vámterület 10 évre fentartott,

b) az osztrák ipart védő vámok felemeltettek, és ez által az Ausztriának az ezekben fizetett eddigi nagy áldozatok nem-hogy megszüntettek volna, sőt ellenkezőleg, még jobban fokoztattak. Br. Simonyi és Horn állásairól leköszöntek, mielőtt ezen egyezés véglegesen megkötetett volna. A baj azonban mégis nyakunkba szakadt. Az osztrákok látva erejüket, azután már a fogyasztási adóknál szenvedett károkért sem ígértek kárpótlást, csak kilátásba helyezték, hogy az adókat reformálni fogják és indirekt kárpótlásul a pénzügyi vámok behozatalát ígérték. És végül *a fagaras: az önálló jegybank ígéretében nyilvánult, melyet azonban az osztrák nemzeti bank részvénytársulatának tartottak fel, megalakítani.*

Az 1877-ik évi országgyűlésnek az volt még ezen visszavívott ígérekkel szemben is az eredménye, hogy ama vázolt követelményekből s a redukált ígérekből alig váltottak be valamit, csupán a jegybank: *az önálló magyar jegybank helyett, egy főintézetet állítottak fel;* továbbá, a közös vámjövendelmekből a vám visszatérítését, sem a quóta arányában, hanem a termelés arányában osztották meg, a mely reánk nézve jelentéktelen, s mindég csak az osztrákoknak kedvező eredményekért is: az osztrák ipar védvámját, úgynevezett *autonóm-tarifában tetemesen felemelték s ez által Magyarország rejtett adóját, az osztrák ipar javára, újabban is tetemesen növelték.*

A külföldön ezen mostoha testvéri eljárásnak az lett a következménye, hogy a külföldi államok is példát véve, autonóm tarifára tértek át, és kiviteli cikkeink vámjait ők is felemelték, a mi nyersterményeinknek s búzáknak kivitelét, majdnem lehetetlenné tette a külföldre. Ez még inkább fokozta Ausztria előnyeit és súlyosbította a Magyarország hátrányait, mert a mint már kimutattam, a szerb és román búza egy részét olcsóbban, egy részét vámmentesen eresztették be.

Borzasztó tandíjba került, hogy 1877-ben a vámközösséget Ausztriával fel nem bontottuk, s az önálló vámterületet fel nem állítottuk, mert a 20 év alatt az osztrákoknak egy *milliárdnál többet fizettünk.*

A helyzet köztudomás szerint azóta is a régi; nyögünk, jajgatunk, de tovább húzzuk az igát! pedig már az első kiegyezésnél 600 millió frtot vállaltunk el Ausztriáért, a mi egymagában is fejenkint 400 frt óriási teherrel sújtotta az amúgy is tőkeszegény és Ausztria által leigázott, kiszivattyúzott magyar gazdát fejenkint. De erről nem szól a statisztika.

Ma már a mai statisztika alapján is ki lehet mutatni,

hogy ezen szerencsétlen kiegyezés miatt Magyarország, Ausztriának az utolsó 20 év alatt, a fogyasztási adóktól eltekintve, évenként nemcsak 50 milliót, hanem a „Magyarország” szerint 65 milliót, Bálint Imre szerint: az 1893. évi stat. adatok alapján 69.5 milliót, míg ellenben a budapesti keresk. és iparkamara szerint 62.3 millió forintot dobott el magától.

Mudrony Soma az orsz. iparegyesület igazgatója az átlagos ipari vámnak 10%-ról 20%-ra való emelkedése folytán az 1894. évi áruforgalmi stat. adatai alapján, az Ausztriából behozott árukat 442 millióban mutatja ki, melyből védvámokkal védett iparcikkekre 348 millió esik. A mi kivitelünk Ausztriába mintegy 55 millió forint s így az Ausztriából való behozatal többlete 293 millió forint. Ennek átlagos vámjá 20%, és így, e czim�eni veszteségünket 58.6 millióra teszi. Más számítással majdnem ugyanezen eredményt éri el. Ugyanis a legtömegesebb — textil és bőrcikkek — behozatali többlete 200 millió, ennek átlagos, de részletesen kiszámított vámjá 4896 millió, a 93 milliónak 10%-os vámjá 93 millió, e kettő egygyütt: 58.26 millió.

Az Ausztriának hozott ezen áldozatok folyton, évről-évre növekednek oly arányban, a mint az ő védett ipara fejlődik, a magyar elnyomott ipar pedig hanyatlik.

A 60-as években ezen áldozat 8-12-13 millió frtra volt kiszámítható; a 70-es években már 20-25 millióra emelkedett, s ma már 58-60 millióval szegényítjük magunkat és gazdagítjuk az osztrákokat a nélkül, hogy mi bármiféle viszontszolgáltatód nyernénk.

Most gondoljuk még ezekhez azon veszteséget, melyet Magyarország gazdáai az által szenvedtek, hogy életnemünket nem is értékesíthették a világpiaczi áron, mert az osztrák kereskedelem monopolizálta a gabonakereskedelmet, a mint-hogy általában tudott körülmény, hogy 1888-ban Bécsben 2 frttal volt kevesebb búzánk ára mint Berlinben, mi egymagában is a 4,950.000 mmázsa kiviteli többletből, az Ausztriában maradt átlagos 64.01% arányábanama 3,168.000 mmázsa búza után csupán egy évben: 6,336.990 forint veszteséget szenvedtünk.

Ha az 1882. évtől 1892. évig, a legitim Liverpooli világpiacziárakhoz mért veszteségét a magyar gazdáknak részletesen kiderítve: 167,812.000 forintot teszen ós ha hozzáteszük, hogy ezen nagy nyereségnek az Ausztriába való kivitel arányában 64%-a maradt Ausztriában, csak az emiített 10 évben, akkor arról nyerünk tájékozást, hogy *Ausztria csupán a magyar ?nezőgazdák búzakivitelén 106 millió fölül vágott zsebre, vagyis átlagban évenként 106 millió forintot az utolsó években.* A vám és ezen értékesítési veszteség összege ezek szerint már $113+106=219$ millió frtra rug; a quótán 43.5 millió,

a drágított ipari vámokon mintegy 20 millió, a mely összegek a 300 milliót 8 millió híján megközelítik.

De menjünk tovább.

Mindezen rejtett és eddig gondosan titkolt és takargatott óriási áldozatokért Magyarország jóformán semmi ellenértéket nem kapott, mert: fontosabb kiviteli czikkeink, a közös vámterületnek is kiviteli czikkeiként határozottak meg s a vám csak azon czikkeknél érvényesül, a hol nem ezen közös kivitelre szoruló felesleg van, hanem a hol behozatalra van szüksége a mi közösségünknek.

Sajátságos és megfoghatatlan, hogy a kiegyezési tárgyalásokat vezetett akkori vezéreink minden további mérlegelés, vagy számítás nélkül egyeztek abba bele, hogy épen azon fő nyersterményeink legyenek és maradjanak vámentesek, melyekből a közös monarchiának azaz a fejlett osztrák iparnak nagy behozatalra van szüksége, minők a gyapjú (behozatal 1894-ben 375 millió, kivitel 0.5 millió), len, kender, juta (behozatal 19 millió, kivitel 2.8 millió).

Így lesz világos mindenekelőtt, hogy miért hanyatlott és miért kellett hanyatlani, majdnem: megsemmisülni a magyar juh-tenyésztésnek; miért nem fejlődött és miért nem fejlődhet ma sem kender- és lentermelésünk. Ha csupán ezen termelési ágak mezőgazdaságunk üzeméből kiesnek vagy megfogyatkoznak, már igen nagy bonyadalmak keletkeznek a gazdasági termelési egyensúlynak fentartásában és a gazdái bevételek többoldalúságában, a mint azt mai helyzetünk nagyon is igazolja.

Ez csak úgy érthető, hogy ha visszagondolunk azon korra, melyben ezen kiegyezés megkötetett, a mikor ezen legfontosabb nemzetgazdasági kérdésnek épen nemzetgazdasági része és kihatása nem mérlegelte tett, hanem az egész tárgyalás a politikai opportunitás nagyító üvegén nézve, csak a rózsás jövő látszott s a csipkebokor mögött tátongó örvényt már senki sem vette észre; míg Ausztria folyton csak az előnyöket mérlegelte s Magyarország politikai helyzetét teljesen kiaknáztta.

Ezen osztrák ipar-politika egyrészt arra használta fel minden erejét és befolyását, hogy Magyarország termelését jármába hajtsa, a magyar gazdák anyagi erősödését meggyengítse és azután más oldalról a kezében hagyott éles fegyverrel a pénz és hitelügy terén ismét a magyar gazdák ellen forduljon s két kézzel támadja. Most már hitelképességét kicsinyli, mert bevételeiben az egyoldalú búzatermelés miatt csak egyszer lehet, aratáskor nagyobb pénzbevétele.

Statisztikusaink azt találják ma már, hogy a közös vámterületen belül el nem helyezhető búzafeleslegünk 1895-ben csupán mintegy egyfél millió mmázsa, árpafeleslegünk pedig harmadfél, sőt ötödfél millió.

Ezek daczára a mai súlyos helyzetből való kibontakozásra, ha azt a kiegyezéssel továbbra is fentartjuk, alig van remény, mert ezen fél millió búzafesleleggel szemben ismét csak Ausztria érdekéből és befolyása folytán, a román és szerb búza özönli el piacunkat a kikészítés czimén vámmentesen, hogy viszonzásul az ausztriai iparterményeknek odavaló kivitele biztosítva legyen; árpánk feleslegeinek feldolgozására ellenben nem épülnek itthon elegendő maláta- és sörgyárak, hanem árpánkat olcsón kényszerülünk a külföldre eladni, míg a sört nagymértékben a külföldről s Ausztriából hozzuk be.

A vámközösség fentartása esetén tehát, még a román s szerb behozatal ellen is meg lenne kezünk a jövőre kötve, holott épen ez időtájt, a Balkán államok szövetsége legcsattanósabb bizonyosága annak, hogy az Ausztria és Magyar birodalomnak eddigi számításai, feltevései és reményei homokra épültek s mindeme kedvezményeken csak a kígyót melengettük keblünkön.

Az Ausztriával való vámszövetségnek többi hátrányait az O. J. E. memoranduma a következőkben sorolja fel:

1. a közös indirekt-adók igazságtalan megosztásában, mert daczára, hogy Magyarország többet hoz be Ausztriából mint oda kivisz és így fogyasztása nagyobb, mégis az indirekt-adó mert a termelés helyén szedetik be, Ausztriának kedvez jogtalanul, a miért a magyar fogyasztók az osztrák kincstárba adóznak. A szeszadónál ezen anomália megszüntetett, de a cukor és sörnél még mindég fenáll;

2. a vámrestitúció ezen az alapon szintén Magyarország-nak okoz kárt;

3. az indirekt-adók tárgyában önálló intézkedési jogunk nincsen. Ezért semmisült meg az osztrák kezelés alatt szesziparunk, a mi nagyrészből a felvidéki kivándorlást eredményezte. 1888-ban új szabályozás állott be, azóta valamit haladnak ezen iparágak, azonban az adórendszer még mindég nem alkalmazkodik a mi viszonyainkhoz, míg ellenben helyes fejlesztés mellett óriási lendületet nyerhetnének, melyek államháztartásunk bevételeit is nagyban emelnék, a közvagyonosodást fokozzák és az egyoldalú gazdasági termelést többoldalúvá tennék *s ha csupán csak eseket élémbk, már kormányunk a mi nyersterményeink árainak emelésére is befolyást gyakorolna.*

Saját iparfejlesztésünk leghathatósabb mai fegyvere, az ipari vám-védelem, nemcsak kezünkben nincsen, hanem a külfölddel kötött vagy kötendő vámszerződéseknél sem rendelkezünk olyan hatályos eszközökkel, hogy Magyarország ipari érdekei kellően megvédessenek, a mint erre a tényre már előbb én is reá mutattam.

A memorandum végre azon számszerű eredményre jut,

hogy ha a vámszerződés a régi alapon köttetnék meg újra 10 évre, *ez által Ausztria javára ismét mintegy 60 vmilliót fizetnék évenként, vagyis 10 év alatt összesen 600 millió frtot, mely kamataival már 750 millióra emelkedne*

és hozzáadva az évi szaporodásokat, *ezen megkárosításainkat kerek egy milliárdra számítja.*

Azonban láttuk, hogy ama 60 millió frt helyett 300 millió körül károsodtunk!

Csupán egy milliárdot is az ablakon kidobni és tudva kidobni!!! több mint a mit jellemezhetni lehetne!

több mint a mennyit bármely nemzet is megengedhetne magának. Ilyen óriási összegeknek haszontalanul való kidobása minden országot megrendít; nálunk pedig egyenesen a válságot okozta, mert hiszen ezen rengeteg összegeketa legnagyobb, mondjuk: óriási nagy részében a gazdáknak kellett megfizetni; *még pedig saját pusztulásuk árán megfizetni!*

Ha tehát Magyarországon az Orsz. Ipar Egyesület és a kereskedelmi kamarák is az önálló vámterület felállítását kívánják, mennyivel inkább van okuk a gazdáknak ugyanezt kívánni. És midőn a gazdák az önálló vámterület felállítását kívánják, ezt nemcsak kizárólag a maguk érdekében, hanem a hazai ipar és kereskedelem erősödése és önálló fejlődése érdekében is kívánják, hogy Magyarországnak e három tényezőjének egyenlő gyarapodásával az egészséges állami fejlődést biztosítsák.

Ez bizonyága annak, hogy mi gazdák, osztályharczot nem akarunk, sőt ellenkezőleg, épen az iparnak és kereskedelemnek fejlődését kívánjuk, sőt ennek érdekében még sorompóba is lépünk.

És mi történt ez alatt itthon? Pénzügyeink rendezése czimén még odáig ment kormányunk, hogy legnagyobb hidegvérűséggel az Ausztria által a magyar fogyasztókra áthárított indirekt adókon felül, a czukorra és sörre idehaza külön fogyasztási adót vet ki és szed be, míg Ausztria gazdái ettől meg vannak kímélve.

S míg ama milliókra menő rejtett adó az úgy is tökeszegény magyar gazdáktól vonatik el, evvel a többi terhekkel, a magyar gazdák olcsó termelése és így versenyképessége béníttatik meg. Hogy a magyar mezőgazdaság megbénított versenyképessége emelkedjék s a reá rakott béklyókból felszabaduljon, első sorban is ezen az országra nemcsak ezen roppant terhes vámközösséget kell megszüntetni, *hanem ama évenként Ausztriának fizetett milliókat a nemzeti termelés emelésére, az adók csökkentésére, a termelési költségek apasztására* kell fordítani, melyek bizonyosan óriásit apadnának. A vámközösség hivei, a vámközösség felbontását ma keresztülvihetőnek nem tartják. 1875-ben ellenben a szabad-

elvű párt egyhangulag kívánta akkori feltételeinek, melyek pedig ma is fenállanak, nem teljesülése esetén: *az önálló vámterület felállítását.*

Az önálló vámterület felállítása ma annyival könnyebben mehet, mert Ausztria, hogy érdekeit védje s Magyarországtól még nagyobb engedményeket kicsikarjon, a vámszerződés felmondását tűzte ki céljául és a neki fizetett premiumot nem akarja elösmerni, ennél fogva ez akadályul reájuk nézve nem szolgál. Ausztria és Magyarországnak mint kettős Monarchiának közgazdasági politikája, csak a különvált és önálló magyar vámterület felállításával fejlődhet egészséges irányban, a mi a közös fejlődés és közös védelem érdekében igen nagy fontosságú tényező, mert a kapcsolat az osztrák birodalom népei között mai tapasztalataink szerint őszintén csak ezen az utón fűzhető szorosabbra, másként, mint örökös külön érdekekkel bíró a megélhetésért küzdő vetélytársak vagy talán ellenségek — csak szét fognak húzni — és a szétszakadásra törekedni, mely nyilvánulások majd minden oldalról mindig élesebben törnek elő.

Ha azonban Ausztria mégis ragaszkodnék a közös vámterülethez, akkor kötéssék olyan, a mai pénzügyi eredmények tapasztalatai által igazolt, *mérlegbe állított* egyezés, mely az eddigi égbekiállító viszályokat megszünteti és az egészséges fejlődést lehetővé teszi mindkét félre egyformán.

A magyar nemzet nem elégedhet meg ma már az eddigi tapasztalatok után azzal, hogy egy szerencsétlen előbbeni, vagy egy elhamarkodott, vagy egy át nem értett rossz kiegyezés, úgy mint a múltban, ministereinknek állásukból való leköszönésével elintézve lehessen.

Sokkal fontosabb és évtizedekre, sőt egy ezredévre kiható nemzeti nagy műről kell ma gondoskodnunk, hogy evvel a veszélyes, európaszerte dúló mezőgazdasági válságból, a külföldi konkurenciával és elzárási védvámokkal szemben, hazánk mezőgazdaságát mai végelgyengüléséből kiragadjuk, hogy az ezt követő államháztartási válságot elkerüljük, melyet ha gyorsan és okosan nem orvosunk, egy államtönk is követhet, melyet magunkról s Hazánkról idejekorán elhárítsunk, mert újabb-milliárdokat a nemzet Ausztriának már nem áldozhat. Ezért felelős kormányunktól a legnagyobb nyilvánosságot és nyíltságot méltán várhatjuk, mielőtt az Ausztriával való újabb szerződés megköttenék. A nemzet zöme^majd ad erőt a kormány-nak, az ország igaz érdekeit kellően megóvni.

Ma tehát arról van szó, hogy az Ausztriának nevezett kereskedővel, kivel ezelőtt 10 évvel, terményeink értékesítésére szerződést kötöttünk, a világáruk s más kereskedelmi viszonyoknak reá előnyös, reánk hátrányos változásai miatt, a tíz év előtt kötött, ma már tarthatatlan szerződést felmondjuk, szétépjük,

s azután az eddigi tapasztalatunk alapján, a mai viszonyoknak megfelelő okosabb szerződést kössünk.

Ez nem vezethet vámháborúra. Ez teljesen ki van zárva. Nem engedi ezt a Monarchiánk politikai helyzete, nem akarják igazán a népek sem és nem engedhetné legbölcsebb, népeit atyailag szerető és leglovagiasabb királyunk.

És ha mégis a vámháborúra kerülne a sor, nem-e teljesen képtelenség, hogy Ausztria, Oroszországnak legyen fogyasztója, ki ellen fegyveres szövetséget képez, kitől mint hatalmi versenytárstól tartania kell, hogy épen azon országot gyarapítsa és erősítse, melynek folytonos erősödése Ausztria meggyongyosítását vagy megsemmisítését eredményezhetné, mert szükségleteit más-honnan, pl. Németország, Franciaország vagy Angliából nem szerezheti be, de éppenugy ipartorményeit sem értékesítheti sehol másutt mint Magyarországon vagy a Keleten, a hová az ut szintén csak Magyarországon keresztül, vezet.

Végül, ha az önálló vámterület fel is állítatik, evvel nem szűnt meg a közös Monarchia két államfélének, a közös állami háztartásiján való közössége, hanem a két fél hozzájárulásának mesgyéje jelöltetik ki.

Ma ott állunk pénzügyi tekintetben, hogy Ausztria csupán az eddigi vámrendszer szerint is, végeredményében 50 millió frttal bír nagyobb összkivittel hozzánk, mint a miénk hozzá, mely összeget, ha a magyar fogyasztási vámvonalat felállítjuk, szintén okvetlenül megtakarítjuk. Ismételjük: Ausztria iparezikkeivel a külföldre, melynek Ausztriánál fejlettebb piacza van, nem mehet, ezért Magyarországra van úgy ezekkel, mint nyersterményeinek szükségleteivel utalva s nyugodtak lehetünk, hogy fegyvereiben a különválás esetén nem lehetne erősebb nálunk.

Lisztkivitelünk.

Igen tanulságos ezekután lisztkivitelünk megvilágítása is. Lisztkivitelünk többlete állandóan az 1 és IV2 millió mmásza között mozgott egészen 1891-ig.

Ezen kivitel százalékokban kifejezve a következőleg osztott az egyes országok szerint.

	1882	1883	1884	1885	1886	1887	1888	1889	1890
	s z á z a l é k b a n								
Ausztriába	52·97	54·18	57·16	62·88	65·24	68·42	64·99	66·26	69·47
Angolországba	19·68	20·07	20·86	21·49	17·75	16·11	19·41	18·54	13·07
Németországba	10·72	7·77	8·79	3·60	3·19	3·74	1·93	2·94	6·56
Svájcba	6·81	4·89	4·04	3·63	3·53	3·80	3·30	2·02	1·23
Franciaországba	3·73	5·48	6·11	2·32	3·62	2·58	3·76	3·53	3·09
Többi országokba	6·09	7·61	5·13	6·08	6·67	5·30	6·71	7·16	6·58

Tehát Ausztria és Angolország voltak főfogyasztóink, de Ausztriát kivéve, lisztkivitelünk minden országba csökkent. Ezen nem valami túlságos lisztkivitelünkkel szemben azonban Észak-Amerika s különösen a Minneapolisi malmok igen nagy mérvű kivitelre emelkedtek, azonban Németország is nagyobb kiviteli többletet produkált; Dánia, Oroszország s Ausztráliának is megülethetős lisztkivitele van.

Év	É.-Amerika	Németorsz.	Dánia	Oroszország	Ausztrália
	e z e r m é t e r m á z s á b a n				
1881	7.068	—	—,408	—,194	—,141
1882	5.258	—,353	—,307	—,324	—,248
1883	8.183	—,710	—,476	—,219	—,43
1884	8.134	—,710	—,352	—,329	—,113
1885	9.465	1,013	—,380	—,570	—,67
1886	7.269	1,133	—,342	—,406	—,37
1887	10.239	1,077	—,299	—,384	—,36
1888	10.635	1,402	—,244	—,440	—,26
1889	10.875	1,313	—,149	—,352	—,17

Megdöböntő Amerika bámulatos lisztkivitele. Németország is fejlődik. Oroszországban a búzatermésnek csupán 2-3%-a lett eddigelé lisztté dolgozva. Általában lisztünk kivitelében csökkenés észlelhető és ez azt hiszem, méltán hozható a román búzának feldolgozásával kapcsolatba, a mennyiben a román búzából rosszabb liszt lesz mint a magyar búzából s lisztünk használhatóságának és eddigi jó hírnevének ez a mint látjuk nagyban árt. Egyébként malmainknak örlési reduktióját s a sok mindenféle üzemkorlátozó kartelljeik s a román búza fokozott felhasználásának terjedése a magyar liszt kivitelének fontosságát nagyban csökkentik. Ebből azt hiszem, elég ennyit is tudnunk mihez tartásunk végett.

Németország és Svájcba való lisztkivitelünk hanyatlásának egyik okául tudható meg azon aránytalan áremelkedés, mely a különböző minőségű liszteknel tapasztalható; ugyanis a 0-ás magyar liszt ára volt 1885-ben Németországban 36 márka s 1891-ben 41 márka, az áremelkedés 15%: ellenben a 8V2-es számú liszt ára volt 1885-ben 22 márka, 1891-ben 34V2 márka, minélfogva ennek 50%-os az omelkedése.

Ha a kétféle liszt minőségénél az árak egyformán emelkedtek volna, bizonyos, hogy nagyobb lett volna fogyasztásuk. Különös ezen dologban az, hogy eddig folyton azt hallottuk, hogy a finom lisztek nincsen kint keletje s íme, most azt

látjuk, hogy éppen a durvább, az általánosan használt lisztnek árát emelték fel malmaink oly arányban, hogy e végett fogyasztásának csökkenni kellett, mit előmozdított éppen ezen lisztnek a romániai búza hozzákeverése miatti, rosszabb minősége is.

Búzatermelésünk jövedelmezősége.

Már az 1880. évben tartott országos tanácskozmány a búzatermelés drágaságában látta egyikét azon veszedelemnek, mely miatt gazdaságunk válságos lett. Hogy a búzatermelés drágább lett, természetesnek kell találni már azon egyszerű oknál fogva is, mert az azelőtti natural és patriarhális gazdaság lassankint pénzgazdasággá változott át, mert a munkabérek állandóan magasabbak lettek, a befektetések mindinkább nagyobb összegeket követeltek; javultak, szaporodtak a gépek, ezeket is be kellett szerezni stb., de az is közrehatott, hogy a földbérek is emelkedtek; nagyban emelkedtek azonban az egyenesadók, a mindenféle pótagadók s a községi adók, a vízszabályozási adók, melyeket a búzatermelésnek, mint legfőbb s túlnyomó jövedelmi ágának kellett viselnie, mert ennek jövedelmeiből remélték és kellett azokat megfizetni.

Hogy búzatermelésünk absolute is drága s jóval drágább mint India s Oroszországé, előzőleg már kitüntettem.

Az 1880. évi országos tanácskozásokon, az ország több vidékeiről beszerzett hiteles adatok alapján búzatermelésünk költségei a hazánkban divó rendszeresebb vetés-forgás alapján kat. holdankint következőleg állapították meg:

1.	Egy kat. holdnak 200 mm. trágyázásából a buzára eső rész	5·97	frt
2.	" " " 3-szori szántás à 2·50	7·50	"
3.	" " " vetés, boronálás s gépkopás	1·10	"
4.	" " " vetőmag 70 hl. à 8	5·60	"
5.	" " " adó a buzára s az ugarral	2·66	"
6.	" " " földtőke kamatja ugarral 1½ holdra	10·66	"
7.	" " " aratási költség	5—	"
8.	" " " behordás, kazalbarakás	2—	"
9.	" " " cséplési költség	6—	"
10.	" " " biztosítás jég s tűz ellen	2—	"

Összes költség 1 kat. holdra 48·44

11. Ehhez hozzászámítva ezen befektetési tőke 8% kamatját ... 3·87

Tesz az összes költség ... 52·31

Akkor átlagban az elemi károk betudásával a termést 7 mm.-ra számították, az átlagos árat 8 frtra, így egy holdnak az átlagos búzatermés értéke volt:

szemben szalma és polyvában	56— frt értékű 4— „ „
összes értékét tették mint bevételt a fentiek szerint a kiadások	60— frtra 52-31 frt
Mutatkozott holdankint tiszta jövedelem	7-69 frt.

Ezen számítás kiigazításra szorul, mert a gazda nemcsak egyenes földadót fizet, hanem fizet házosztályadót, kereseti adót saját személye, családtagjai és cselédjei után, általános jövedelmi pótdadót, fegyveradót, községi adót, úti adót s mindezek mellett az ország nagy részében fizetni kell még vízszabályozási költségeket is. Mindezek nem lettek a termelési költségeknél felszámítva.

Maga a községi pótdadó 40-50-80%, sőt 100% is.

A többi pótdadók szinte 40-50%.

A vízszabályozási költségek 100-120%-a az egyenes földadónak; mindezt összevetve, a különféle adók az egyenes földadó kétszeresére, sőt magasabbra is ütnék. Ha tehát ama 2.60 frt-hoz viszonyítva a mutatkozó 7.69 frt tisztajövedelemből ezen adótöbbleteket ..... 5.20 frtban levonásba hozzuk, marad mint valószínű tiszta

jövedelem _____ 2 49 frt, a mely ellenében még mindig felszámítandó az általános kezelési költség s az épülettoko reá eső kamatja s így a megközelíthető tiszta jövedelem kat. holdankint 2 frtra csökken, s a valódi előállítási költség 43 frt, illetve 5751 frtra emelkedik.

Az Alföld nagy részéről beszerzett akkori adatok szerint került egy k. hold költsége 36.98 frtba, de földadóra itten is csak 2 frt van felvéve, pedig az jóval több, mert 2.50 frttól 3 frtig is megy s csupán a községi pótdadók 60-70%, mi egymagában is 1.50 frtról 210 frtig emeli az adót s így ama 2 frt helyett már az adók 4.60 frttól 510 frtig emelkedtek.

A parasztgazdálkodás mellett Temes, Torontál, Csongrád,, Csanád, Arad stb. vármegyében 2711 frt volt a felvett termelési költség. Az adó 1.80 frtban van felvéve. Torontál vármegyében az ó-bébai uradalom 3119 frt költséget mutat ki, tiz évi átlagos 47.2 mm. termés után.

Bácskában 35.22 frt. A hol ellenben a búza rendszeren: kukoricza után vettetik egy szántásba, a költség 25 forintra van felvéve.

Fehérmegyében az ercsii uradalom 1870-79-ig, 10 éves átlaga szerint a termés volt 7.34 mm. s a költség 50.74 frt, tehát itten 1 mm. került mintegy 7 frtba.

Tolnamegyében a simontornyai uradalom 57.26 frtban mutatta ki termelési költségét.

Zalamegyében a bellatinczi uradalom 58.36 frtban, termése 742 liter; ár 8.40 frt, tiszta haszon 11 frt.

Csanádmegyében a kevermesi uradalomban 38.02 frt a költség. Tolnai uradalomban 43.11 frt, 808 kiló termés, 8.91 frt ár mellett. Az 1880. évi országos tanácskozmány majorsági földeken 8-10 mérőt, paraszt gazdaságokban $5\frac{1}{2}$ -8 mérő átlag termést vett fel.

Az elől közlött statisztikai kimutatás szerint 1870-79-iki évtizedben az átlagtermés volt kat. holdankint 3.3 mm.

Az azon évtizedben szerepelt árak közölve vannak generális kimutatásomban. Ha tehát egy kat. hold előállítás költsége ama 48.44, illetve 52.31 frttal szemben átlag csak 40 frtra tesszük, azt látjuk, hogy

nyereség volt:

év	1870,	1872,	1874,	1877,	1878	összesen	5 év
frt	7.52	4.63	3.81	7.35	12.78		

veszteség volt:

év	1871,	1873,	1875,	1876,	1879	összesen	5 év
frt	1.07	6.06	10.74	13.58	11.79		

nyereség volt:

év	1880,	1882,	1887,	1891	összesen	4 év
frt	9.76	13.85	1.00	4.00		

veszteség volt:

év	1881,	1883,	1884,	1885,	1886,	1888,	1889,	1890,	1892
frt	1.29	8.03	6.48	1.14	11.14	5.78	15.36	0.26	0.55

összesen 9 év, 50.03 frt.

Ezen adatok a 40 frtos búzatermelési tétel mellett 23 év alatt csupán 9 évet tüntet fel olyat, melyben nyereség volt és 14 évet olyat, melyben veszteség mutatkozik. Az 1870-80-iki évtizedben az 5 évi nyereség összege 36.09 frt az 1870-80-iki „ „ 5 „ veszteség „ 43.34 „, mely szerint mutatkozik 10 évben veszteség 7.25 frt, vagyis évenként 72.5 kr.

Az 1880-92-iki években a 4 évi nyereség összege volt 28 frt 61 kr., ellenben a 9 év vesztesége volt 50 frt 03 kr., vagyis a 12 év vesztesége volt 21 frt 42 kr. Ehhez hozzáadva az

1870-80. évtized 72.5 kr. vesztei égét, lesz az össze 3 22 év vesztesége 22 frt 14 kr. kat. holdankint, vagyis minden egyes év vesztesége: *az 1 frtot meghaladja.*

Ha mostan ama 5 frt 20 kr. összegű adóemelkedést csak 50%-ban számítom fel, mert egyszerre nem emelkedett az adó ezen összegre, akkor ama 1 frt évi veszteség, a 2 frt 60 kr. adószaporulattal, *már 3 frt 60 krra rug a búzatermelés vesztesége.*

A 22 év alatt bznával be volt vetve, illetve le volt aratva 274,615.500 kat. hold, egy évi átlagban 7,170.000 kat. hold. Ezek szerint ama 3 frt 60 krral az egy évi veszteség a búzatermelésen volt *átlagban 25,812.000 frt, vagyis a 22 év vesztesége 567,864.000 frt, a mi azt jelenti, hogy a magyar gazdák csupán a búzatermelésnél 567,864.000 forint veszteséggel zárták számlájukat, vagyis ilgen naagy összeggel emelkedett a mayyar gazdák vesztesége illetve adósága.*

Azt hiszem ilyen nagymérvű megromlását közviszonyainknak és közgazdaságunknak egykedvűen tovább nézni nem lehet, nem szabad. Ezen segíteni, még pedig sürgősen segíteni kell és az ország fennállása érdekében a legnagyobb jóindulattal és államférfíui éleslátással.

A visszabályozások által szintén állandóan emelkedő költségek ezen összegekben még mindig nincsenek belefoglalva. *Ezek is nagy összeggel szaporították a gazdák terheit.*

A mezőgazdasági gépek gyártása terén folytonos az ujitás s a gyártás igen nagy arányú, melynek fogyasztója csakis a gazda. És mennyi mindenféle gép kell ma már a gazdaságban. Ezen nagy tőke amortisátíója nincsen sehol felszámolva.

Ezen eredmények kétségtelenül igazolják azt, hogy adóztatási viszonyaink a kataszter megállapításakor már hamis és rossz alapokra lettek fektetve, mely ellen már akkor is erősen küzdöttünk tovább, hogy a gazdákra hárított adó elviselhetetlen, másrészt, hogy a földadó egymagában is absolute magas, *a miért is annak leszállítása a legégetőbb követelmény.*

Ha a velünk versenyző országok, sőt maga Ausztria is, a földadó leszállítását szükségesnek mondják ki, mennyivel szükségesebb az Magyarországon, ha mezőgazdaságunkat komolyan megmenteni kívánjuk a mai válságtól. De nemcsak erre van szüksége, haaem arra is, hogy gazdasági fejlődésünk egészségessé logyen, hogy belső viszonyaink consolidátíója mielőbb elérhetővé logyan.

A gazdák terhei.

Forduljunk most már Magyarország földbirtokosainak jelzálogos tartozásai és az államadósságokból az egyesekre háruló terhek felé. Egy igen érdekes, de egyúttal elretentő képe tárul elénk az eddigi ferde kormányzatnak, mely az ország anyagi helyzetének erősítésére s a tátongó sebek orvoslására aagyobb fontosságot nem helyozett.

Az 1867-iki kiegyezés előtt a magyar korona országainak államadóssága, mondhatni az 1848-at követő nemzeti ellentállás folytán nem volt úgyszólván semmi, csupán a földtehermentesítés és örökvátság tett ki néhány millió forintot, az 1863-iki aszály és fagy által szükségessé vált Ínséges kölcsönnel.

Jött az Ausztriával való kiegyezés, melynek árát lelkiismeretes utánszámítások szerint *már 1887-ben 600 millió frtra tették*, a melyért a mai önkormányzatunkat nyertük minden hátrányaival s mai anyagi pusztulásával a nemzet javainak s földbirtokosságának.

1859-ben az ország jelzálogos tartozása volt 113,189.027 forint. 1891-ben statisztikánk adatai szerint volt:

Takarékpénztáraknál	---	---	---	194	millió	frt
Bankoknál	---	---	---	44	"	"
Földhitelintézetnél	---	---	---	164	"	"
Szövetkezeteknél	---	---	---	10	"	"
Osztrák-Magyar banknál	---	---	---	117	"	"
Östr. Bodenkredit-Anstalt s más ausztriai hitelintézeteknél	---	---	---	135*	"	"

Összes jelzálogteher 664 millió frt, vagyis

a jelzálog-kölcsönök 32 év alatt 551 millió fHtal emelkedtek, mi az 500%-ot megközelíti. Esik egy évre általában mintegy 17 millió frt emelkedés.

Azonban a 17 millió frt egy 32 éves átlag eredménye, melylyel szemben az 1891. és 1893. évi jelzálogi tartozások már évi 60-70 millió frt új teherben nyilvánulnak a Magyar Compass 1893. és 1894. évi adatai szerint.

A gazdák váltóadóssága ki nem mutatható, a mennyiben az 1891-iki magy. stat. évkönyv adatai csak azt tüntetik ki, hogy a váltótáraza az O. M. banknál volt 69,991.000 forint s a hitelintézeteknél..... 78,447.000 frt, vagyis

* Ez a magyar statisztikai évkönyvben nincsen kitüntetve.

de hogy ebből mennyi esik a kereskedőkre s mennyi a birtokos osztályra, az ki nem derül.

Az államadósságok voltak a m. stat. évkönyv szerint:

	1881-ben	1891-ben
Állandó és országos adósságok	506,966.000 frt	841,359.000 frt
Törlesztendő	611,182.000 „	1.199,321.000 „
Egyes távezákat terhelő	1.118,148.000 „	2.064,461.000 „
Összesen	2.236,000.000 frt	4.070,000.000 frt

vagyis 10 év alatt majdnem megkétszereződtek.

Ezen terhek 94.49%-a a földbirtok és 75.27% arányában a mezőgazdasággal foglalkozók által viseltetnek, mely összeg 2.250 millió frtra rúg, ennek tőkeösszege és kamatai a gazdákat terhelik.

Legfőbb érdeke lenne Magyarországnak az aranyvalután kívül álló ezen kamatterhek csökkentésére szolgáló megállapodott, tervszerű jó közgazdasági és pénzügyi politikának az inaugurálása, hogy a nemzet által teljesített munka eredménye ne csak a külföldnek tartozó kölcsönök kamatai által emészteszenek fel, hanem hogy azok tőkésíthetők legyenek a nemzeti termelés, a nemzet vagyoni gyarapodásának emelésére. Ezzel szemben, a közgazdasági botlások hosszú sorozatán túl, csak egy rideg és végeredményeiben: a tervezéstől legtöbbszörre eltérő eredményű, hibás állampénzügyi politikát láttunk érvényesíteni. A nemzet javai így nem gyarapodhattak, sőt ezen hibás irány miatt nagyban csökkentek, melynek következtében az ország legfontosabb osztálya, a nemzet törzse, a birtokos osztály nagyban elszegényedett s eladósodott.

Ha alkotmányos korszakunk rövid 25 éve alatt, békében a magyar nemzet így pusztul vagyonában, hová lesz ezután és hová lesz a harcz és háború idején.

Magyarország 15,122.000 lakosságának 75.29%-a az őstermeléssel, illetve mezőgazdasággal foglalkozik, tehát mintegy 12 millió ember, ezen alapon esik ama fenti 4.070 millió államadósságból a mezőgazdákra 3 milliárd, 052 millió teher, vagyis egy-egy személyre 254 frt. És sajátságos, hogy statisztikánk, a mint mindjárt látni fogjuk, az osztrák monarchiában egy-egy emberre csak 140 frt adósságot tüntet ki, vagyis ez azt jelenti, hogy míg Ausztria és Magyarország népeire személyenként 140 frt teher esik, addig a magyar gazda személyére 254 frt vagyis fejenként 114 frttal több mint az átlagos teher.

Ez igazolja ujjal, hogy kiegyezésünk Ausztriával csakugyan igen elhibázott, a melyen tehát okvetlenül segíteni kell, ha megélni és fejlődni akarunk.

A népek eladósodása állami és közgazdasági politikájuk szerint fejlődik vagy apad. Egy ilyen kimutatást, jobban mondva mérleget, az alábbiakban közlök további okulásra.

Amerika nemcsak saját helyzetét mérlegeli, hanem a többi országokét is. Egy ilyen hivatalos kimutatásból látjuk az egyes népek és országok adósságát 1880. és 1890-ben.

Ezen adatokat kiegészítve, a túloldalon a következőkben adhatom:

Ország	Lakosok száma 1000	Adósság frtokban		Emelkedés	Esik egy emberre frt
		1886	1890		
Dánia	1.969	54,217.964	66,094.444	11,790.480	35
Románia	5.376	148,379.224	360.291.600	211,912.376	72
Szerbia	1.700	14,000.000	121.622.660	107,622.660	71
Belgium	5.357	544,498.552	761,008.798	216,510.246	138
Franciaország. ...	37.321	8.549,564.356	8.893,586.796	244,062.840	242
Oroszország ...	87.407	6.631,906.000	6.982.036.148	320,130.148	80
Német birod. ...	45.234	688,231.102	2.373,925.712	685,692.595	52
O.-M. Monarchia	41.616	4.449,019.144	5.732,679.078	1.243,659.934	140
A magyar népre s a magyar gazdára esik					254

Ezen kimutatás szerint tehát csak Franciaországé haladja meg az Osztrák és Magyar monarchia népeinek terheltségét, minek okát a német háborúra és óriási hadisarczra vezetendő vissza. Franciaország azonban kultúrában és iparilag is fejlett ország. Ebből az tűnik ki, hogy az Osztrák és Magyar Monarchia tekintettel túlnyomó őstermelésére s nagy hegyvidékeire, absolute is a legnagyobb fejenkinti teherrel bír, melynek egyenlőtlen terheltsége óriási mértékben a magyar gazdákra hárul.

A mint azonban általában tudjuk és szakértők is tanúsítják, Franciaország ezen nagy terheltségnek nyomása alatt daczára eddigi fejlettségének, annyira szegényedik, hogy ez az idegen előtt is feltűnő jelenségekben nyilvánul. Azt állítják, hogy ez magában Parisban is észrevehető a nagykereskedések

pangásában, a fényüzési boltok ürességében, de legfőképpen a Parison túl fekvő községek és falvak szembetűnő nyomorúságában.

Ha tehát azon nagy fejenkénti torhelletés ottan ilyen állapotokat teremt, mennyivel sujtóbb eredményeket kell a még nagyobb fejenkénti terhelletésnek szülnie Magyarországon.

Azonban nálunk a birtok- és vagy viszonyok oly különbözök s egymástól annyira eltérők mint egy vegyes állabu erdő faállománya, a hol vagy a nagy fa nem látszik, vagy ez a fiatal állományt tolja háttérbe, egyszóval a hol tisztán csak a leggyakorlottabb szakavatott szemmel lehet igaz és való képet nyerni. De ezen irányban mi idáig igaz képet nyerni nem tudtunk — vagy nem mertünk.

Természetes, hogy így Magyarország fejlődése igen lassan halad előre, sőt hogy a mi haladás észlelhető ez egyik oldalon, a mérleg másik oldalán az elszegényedés és az adósságok felszaporodása lerontja, mit az is bizonyít ezen adatokon felül, hogy pénzügyileg is gyenge, ezért nagyobb vállalatunk is legnagyobb részben a külföldi tőkére vannak utalva, a mi egy-magában is nagy függést okoz a külföldtől; az önálló fejlődésnek pedig egyenesen firtját állja; hitelünket drágává teszi s mi rendesen még ma is 2-3%-kal vagyunk kénytelenek nagyobb kamatot fizetni, mint a külföldi gazdák; másrészt a pénzügyi miveletek által elért nyereségek s az ez által létrejött vagyon, a külföldi tőke arányában, szintén a külföldre vándorol, nem-hogy itthon, az országban maradna s növelné a közvagyonosodást. Elég példa erre a nálunk országszerte működő biztosítótársulatok s azon pénzintézetek, melyek nagyobb részben külföldi tőkével dolgoznak, ott értékesíthetvén csak zálogleveleiket..

Három ország azonban azon kedvező helyzetben van, hogy népeinek adósságai apadásban vannak. Ezek:

Angolország ...	35.247	7.155,493.380	6.701,435.126	453,958.264	177
Spanyolország	28.453	5.166,418.504	2.502,907.392	2.661,511.211	89
Egy.-Államok	104.024	3.845,034.728	1.831,924.222	2.013,110,504	18

Mindezen adatokból az tűnik ki, hogy a magyar gazda nemzetközi szempontból tekintve, már csupán az államgazdálkodás folytán reá nehezendő nagy és aránytalan terhek miatt sem képes o bajokkal megküzdeni, mert verejtékes munkájának minden gyümölcsét először Ausztriának és az állami adminisztráció mai telhetetlen gyomrábakell dobnia, másodsor a külföldnek, *a nélkül, hogy saját megerősítésére és ezen, terhek elviselésére, anyagi helyzetének javítására a kellő*

támogatást élvezné. Hogy ez hová vezet: mutatja más egyéb adatoktól és tényektől eltekintve: pl. épen Nyitra vármegye eladósodásáról, mely vármegye köztudomás szerint egyike a legfejlettebb gazdasági viszonyokkal bíróknak, hol nemcsak a ezukorrépa-termelés van meghonosodva, de más gyáripár is elég van, hol a nép igen szorgalmas és jó állattenyésztő is. Dr. Thuróczy Károlynak a m. tud. akadémiában tartott értekezése, mely szerint a telekkönyvi adatok igazolják, hogy a vármegye lakosságának ingatlan birtokára az utolsó 10 év alatt 10,908.000 frtnyi új adósság terhe nehezedett, vagyis egy □ kilométerre esik 1904 frt 24 kr. teherszorulat, fejenként pedig 27 frt. Az ingatlanok forgalma is növekedik évről-évre s az utolsó 10 év alatt évenként 15.000 birtokváltozási eset fordult elő. Más vármegyék hasonló adatai bizonyosan sokkal sötétebb képet mutatnának, azonban ezen adatok feldolgozva nincsenek s rendelkezésünkre nem állanak, így azokkal sajnos nem is foglalkozhatunk.

A búzatermések átlaga.

Az országos gazdatanácskozmány már 1880-ban kimondta, hogy a búzatermések átlagban, eltekintve a kivételes jobb majorsági, vagy uradalmi gazdálkodástól: csökkentek; hogy az azelőtti gazdag termésű Alföld, az ország déli megyéi általában nem szolgáltatják az eddigi nagy terméseket; tény továbbá, hogy búzatermelésünket a 70-es évtizedben rozsdá, üszög, rovarok s kivált az úgynevezett hó vagy ködnek tulajdonított szorult szem, az eddiginél jóval nagyobb mértékben károsították.

Búzatermelő gazdáink helyzete ebből következőleg szinte rosszabbra változott, mert ismét eltekintve a kivételelektől, a lefolyt 70-es évtizedben gyakrabban előfordult s elől idézett rossz termések adósságokba döntötték ama kisgazdáknak egész-tömegét, kik földjeiken úgyszólván semmi más piaczi terményt, mint a búzát, nem termeltek. Ezek a jobb termésű vagy kedvezőbb árat nyújtó évek előnyeinek sem vették hasznát, mert termésüket már jó eleve eladták. Az ilyen gazdák képezték és képezik az országban a nagy többséget.

A mit tehát 1880-ban az országos gazdatanácskozmány általánosságban kimondott, azt ma számszerű adatokkal beigazolvva találjuk. Csak az a baj, hogy az eredmény sokkal szomorúbb és sokkal terhesebb a gazdákra, egyúttal az országra is, mint azt bárki és bármikor is hihette volna.

A gazdatanácskozmánynak véleménye az volt, hogy a baj nem annyira a külföldi búzák versenyének vagy az alacsony gabonaáraknak, hanem inkább a rossz terméseknek és ebből folyólag a termés drágaságának tulajdonítható.

Gazdáink, mindig eltekintve a kivételektől, a túlságos mértékben űzött búzatermeléssel hanyagolják el a helyes arányt, kíméletlenül zsarolják földjeiket, helyes vetésforgót nem alkalmaznak, takarmányt nem termelnek, állatot nem tartanak, s azért a kellő trágyával nem rendelkeznek. Minden másod-harmad évben ugyanarra a helyre visszakerül a búza, rosszul művelt, ki nem pihent, trágyázatlan földbe. Ily eljárás mellett a búza, mely pedig az országnak klímája és talajához mérten legelső és legjövödelmezőbb terménye, nem felelhet meg a legszerényebb várakozásnak sem. Kisgazdáink nagy zöme a repcét a búzatarlóba, a búzát a tengeritarlóba veti, hozzá még felületes munkával. Megtörténik, hogy a tengeritarlóra reá vetett búzát csak egyszerűen szántás nélkül boronálják.

A baj okát tehát az orsz. tanácskozmány röviden abban foglalta össze, hogy a búzának túlságos kiterjesztése, ugyanabban a földben gyakori ismétlése, az elkésett és rossz földművelés, a megfogyott igavonó-marha, a takarmány, állattartás és takarmányhiány legfőbb tényezői a búzatermelő gazda bajainak.

Átlagtermésekben a külföld nagyobb eredményeket ér el, mert ottan a mezőgazdaságot magasra fejlett gazdasági ipar, cukor-, szesz-, maláta- és keményítő- (sör-) gyárak becses hulladékai támogatják, a mesterséges trágyaanyagok, a gazdaságok felszereléséhez szükséges olcsó tőke jutányos feltételek mellett szerezhetőek meg stb.

Azon átlagtermés, melyre ezen kijelentések vonatkoznak 8 mérő volt, mely meg is egyezik azon átlaggal, mely az 1871-1880. évi termések esetében, eszerint 10 éven át: 361 kgr. volt kai holdankint.

Hogy ezen átlagtermésekkel az azon időbeli 10-14 firtos árak mellett hova jutottunk, legjobban igazolja a gazdák mai nehéz helyzete. 1881-től 1890-ig terjedő 10 éves időszakban az átlagtermés 388 kgr., vagyis a termelés országos átlagban emelkedett kat. holdankint 27 kgrammal, az árak azonban 7 firt 32 kr. és 12 firt között váltakozva hanyatlottak. Ezen 80-as évtized még mostohább volt mint a 70-es a búzatermelőkre, mert az eredmény az árak miatt mégis 29%-al csökkent.

Ha búzatermelésünk eredményét a nyert átlagtermések szerint mérlegeljük, azt a már közlött adatok szerint is veszteséggel záródónak kell elősmerni.

Ezen veszteségek különféle utón volnának mellőzhetőek. Az egyik volna, hogy az árak úgy emelkednének, hogy az eddigi 388 kgr. átlagtermés mellett is meglegyen a gazda tiszta haszna, a mi csakis a 12 firtos ár mellett érhető el.

Ha ez be nem áll, nem marad más ut, mint a termést fokozni, még pedig fokozni odáig, hogy ne csak a termelési költségek térüljenek meg, hanem hogy még tiszta nyereség

is maradjon. A termelési költségek, melyeket csak 40 forintra tettem, csökkentendők, *különösen a földadó leszállításával.*

Ha az ár 6.50 frt maradna, akkor az átlagtermésnek kat. holdankint 620 kgrnak kellene lenni. Ennek elérése a mai 388 kgr, átlaghoz képest csakis vállvetett munkássággal valósítható meg, a mihez minden kormánynak a hatáskörébe eső intézkedésekkel kell hozzájárulni s alapját egy átgondolt tervszerű józan közgazdasági politikában lerakni.

Nem szabad azonban szem elől téveszteni, hogy ezen 388 kgos átlag országos átlag. E szerint tehát mégis sok fejlett gazdaságunk van, melyek az 5 és 6 mmásza búza termés-átlagát elérik, vagy meg is haladják. Ezek a fenyegető veszedelemmel ha nehezen is, de megbirkóznak. De ha megélni akarunk s birtokunkat el nem akarjuk hagyni, maguknak a gazdáknak kettőzött szorgalommal s minden termelési tényező felhasználásával oda kell hatni, hogy átlagterméseik emelkedjenek. Más országok átlagterméseit a mienkkel való összehasonlítás végett a következőkben kell közölnöm.

Az átlagtermések voltak az 1880-1885. évi 5 éves átlagban a statisztika szerint kat. holdankint:

Oroszországban...	---	---	---	3.84	mm.
Kelet-Indiában	---	---	---	4.25	"
Egy. Allamokban	---	---	---	4.65	"
Ausztriában	---	---	---	6.40	"
Franciaországban	---	---	---	7.60	"
Németországban	---	---	---	7.60	"
Bulgáriában	---	---	---	7.88	"
Belgiumban	---	---	---	9.44	"

Franciaországnak 7.60 mm. átlagtermése különös figyelmet érdemel.

Míg mi évtizedeken át eredmény nélkül hirdetjük, hogy: „hozzunk gazdaságunkba helyes arányokat”, addig Franciaországban ezt országszerte következetesen és öntudatosan alkalmazzák és épen ezért kétszeres eredményeket érnek el.

Ha ez Franciaországban lehetséges, nálunk is minden bizonynyal elérhető lenne ezen eredmény.

Sok magyar gazda van, a ki rossz birtokot kap vagy vesz s a kellő szorgalommal, a kellő szakértelemmel és nem nagy pénzzel, rövid idő alatt a rossz birtokot, mely talán már majdnem terméketlen volt, termővé teszi és arról állandóan jó terméseket szed. A nyitja ennek, a jó szántás, jó talajmivelés, a jó és elég trágya termelése, a kellő trágyázás s a különféle növényeknek oly egymásutánban való vetése, hogy azok minél hosszabb idő után jussanak ismét ugyanazon földre, vagyis az évtizedek óta hangoztatott helyes arány szerint való gazdálkodás. A cél tehát elérhető. De erre a népet nevelni kell.

Alacsony termésátlagunk oka.

Magyarországnak mivélési ágai nagy változást szenvedtek épen alkotmányos korszakunk elején, de ennek nagyságát nem tudják kimutatni. Ennélfogva az 1870. évi erre vonatkozó adatokra kell támaszkodnunk.

1870-ben			
volt szántóföld	16,805.405	kat. hold;	41·97%
kert szőlő	1,201.569	" "	2·60%
Összesen ...	18,116.973	kat. hold.	
Rét ...	6,226.778	kat. hold;	11·26%
Legelő ...	7,161.090	" "	14·05%
Összesen ...	13,387.858	kat. hold.	
1884-ben			
volt szántóföld	20,640.323	kat. hold	+ 24%
kert szőlő	1,221.053	" "	+ 6%
Összesen ...	20,861.376	kat. hold.	
Rét ...	5,178.274	kat. hold	— 2·24%
Legelő ...	6,416.367	" "	— 1·70%
Összesen ...	11,594.641	kat. hold.	

Ezen adatok azt igazolják, hogy az 1870. évben 4,729.105 kat. holddal volt nagyobb terület eke alatt, mint a mennyi takarmányt termő rétünk és legelőnk volt; 1834-ben ezen arány még kedvezőtlenebbé vált, mert akkor 10,266.735 kat. holddal haladták meg a szántóföldek a takarmányt szolgáltató területeket. Azaz, a rét- és legelőterületek 5,537.630 kat. holddal fogytak, az 1870. évi szántóterülethez képest a legelők, stb. mintegy harmadrésze töretett fel.

A gazdaság berendezésének egyik fő alapelve, hogy annyi takarmánytermő terület legyen mint a mennyit szemtermelésre használunk, mert a gazdasági egyensúly és a helyes arány, a jó termések állandósítása, csak így érhető el. Ezen alapszabályoktól már 1870-ben is nagy volt az eltérés, mert a rét és legelő mintegy 20-22%-al volt kevesebb mint a szántóterület. 1884-ben ellenben meg ezen viszony is nagyot romlott, mert ekkor már a rét s legelő mintegy 45%-al volt kevesebb, mint a szántóföld.

Ennek természetes következménye, hogy az azelőtti fő jövedelmi állattenyésztési ágak, ugyanezen arányban csökkentek.

Másik következmény volt, hogy az újonnan nyert és feltört területeken nagy arányokban indult meg a búzatermelés, miáltal az egyoldalú gabonatermelés nagyobb mértékben lépett tulsúlysúlyba. Gazdáink többoldalú bevételei csökkentek s minnél jobban terjedt a búzatermelés, annál inkább ki voltak téve a bizonytalanság esélyeinek s a folyton csökkenő árak által teremtett ingadozásnak. *Ily viszonyok között a gazdák állandó, évről-évre biztosított jövedelemre nem számíthattak, sőt a mit az egyik év jövedelme meghozott, a másik elvitte. Végeredményében a búzatermelés veszteséggel zárult.* Ezt láttuk.

Ezen egyoldalú búzatermelés az intenzivebb gazdasági irány elől elzárta az utat s mezőgazdaságunk, a kivételektől eltekintve, a külterjesség felé haladt.

Hiába létesítettek az újabb időben pl. a cukorgyárak, ezek sem prosperálhattak, mert a cukorrépa termelése, épen ezen külterjes gazdálkodás miatt, nem bírván a kellő feltételekkel, a jobb és mélyebb talajmiveléssel, a jobb s erősebb igavonó állatokkal stb., az átlagtermések alacsonyak maradtak, a répa sem súlyra, sem cukortartalomra a várakozásnak nem felelt meg, a miért úgy a gyárosok, mint a gazdák egyformán csalódtak.

Csak futólag említem fel, hogy az állattenyésztés, a legelők s rétek feltörése arányában fogyott s hogy nemcsak az állatlétszám csökkenésével lett a magyar gazda szegényebb, hanem a hazai fajú évszázadokon át a magyarországi szeszélyes időjáráshoz szokott, edzett, ma is a betegségekől ment, kevés igényű és kitűnő husu, igen jó igavonó magyar fajú szarvasmarha oly nagy számban fogyott meg, hogy e végett a későbbben szükségessé lett állatokat a külföldről volt kénytelen a magyar gazda beszerezni. Ezekkel együtt a tüdővész, tüdőgümőkör is bevándorolt s a mint köztudomású, már idáig is óriási károkat okozott. A legelők és rétek nagymérvű feltörése és a búzatermelés kiterjesztése által még egy harmadik nagyobb baj, is honosodott meg az országban s ez a takarmány fokozódó szűke s a jó természetes takarmányok hiánya. Gazdáink legnagyobb része csak tengeriszáron, szalmán és polyván teleteti — jobban mondva tengeti — állatait, mert takarmányt nem termel.

Mindezeknek következménye, hogy az igavonó állatokat sem takarmányozzák kellően — a miért azok soványok, erőtlenek — s az ilyen állatokkal, a jobb és mély talajmivelés nem eszközölhető. Ezért nem birunk olyan jó megmivelt termőágyat adni növényeinknek, melyben azok igényeik szerint jól

diszlenének. Ezért alacsony az átlagtermés, ezért éri gazdaságunk növényeit annyi baj és kalamitás.

A milyen arányban csökkent állatállományunk, olyan arányban szállott le a trágyatermelés. Ez viszont megfosztotta mezőgazdaságunkat a jó termőképes állapottól és ebben való fenntartásának lehetőségétől, illetve szántóföldeinknek kellő és jó trágyázásától.

Jól művelt és jól trágyázott föld nélkül nincsen jó termés.

A gazdálkodás a termelési tényezők egymásra való hatásainak örökös körforgása. Mennél gyengébb ezen körforgás, annál gyengébb az eredmény, de mentül erősebb, annál nagyobb. Ezen körforgásban a test a föld; a vér s az idegrendszer: az állatállomány, a takarmány és a trágya. Mentül több termést kívánunk, annál több állatra, annál több takarmányra van szükség, mely aztán biztosítja a nagyobb termést.

Hanyatló búzáraink mellett egyedül a nagyobb termés pótolhatná a gazda jövedelmét, ezért a réteknek és legelőknek aránytalan feltörése, a remélt haszon helyett csak bajt és szegénységet eredményezett.

Ezen képet, ezen körforgást megvilágítják, sőt igazolják ezen előbbi, valamint a következő statisztikai számok is.

A már előbb kitüntetett 18,116.973 kat. hold művelés alatt állott szántóföldből, a kert és szőlőből minden 100 kat. holdból be volt vetve:

	1870-ben	1884-ben
	százalékban	
buzával	23·6	21·23
rozsszal	14·0	10·30
kétszeressel	3·4	1·98
árpával	9·7	8·37
zabbal	10·3	9·10
repezével	1·1	0·77
vegyessel	0·7	4·46
kalászosokkal összesen	62·7	56·21

vagyis ennek megfelelőleg 1870-ben 11,469.625 kat. hold, ellenben 1884-ben 10,145.552 kat. hold; evvel szemben volt bevetve:

kapás veteménynyel	21·2%	20·66%
mesterséges takarmánynyal	3·5%	2·74%
ugar volt összesen	12 %	20·19%

Ez azt igazolja, hogy minden 100 kat. holdból kalászossal 62·7, illetve 1884-ben 56·21% volt bevetve, kapásveteménynyel, 1870-ben 21·3%, 1884-ben 20·66%; mesterséges takarmányokkal 3·5%, illetve 2·74%; tiszta ugar volt 12%, illetve 20·19%, vagyis 1884-ben a kalászosokkal bevetett terület csökkent, mert

a földek nem termettek jól; csökkent a kapásokkal bevetett terület is, mi a kézimunka drágításával áll kapcsolatban; csökkent a mesterséges takarmányok termelése, a mi igen szomorú jelenség az az intenzív gazdálkodás terjedése szempontjából, ellenben az ugar több mint harmadrésszel emelkedett, mi arra vezethető vissza, hogy az elégtelen trágyázás mellett a földek termőképessége nagyot hanyatlott s másképen mint az ugar alkalmazásával a termőképességét a földeknek emelni nem lehetett.

Hazánkban ezelőtt általában a háromnyomású gazdálkodás dívott, mely szerint a szántóföldek háromfelé osztva, az egyik 3-adrészt trágyás ugar volt, a második 3-ad őszi kalászos s a harmadik 3-ad kapás és tavaszi vetemény volt. Ezen rendszer mellett ugyanazon szántóföld, rendszerint minden negyedik évben kapott trágyát s minden negyedik évben került ugyanazon növény az előbbeni helyére vagy talajra. Habár ez nem is a legjobb vetésciklus a belterjes gazdasági üzem szempontjából, mégis hazai viszonyaink között hosszú időken keresztül jónak és célszerűnek bizonyult, így polgárjogot nyert.

Ezen hármas nyomású vetésciklusnak egyik előnye volt, hogy a helyes arányú gazdálkodást úgyszólván reá kényszerítette a gazdákra, különösen azokra, a kik egyes határokon a közös forgó szerint gazdálkodtak, de feltételezte a kellő számú állattartást, mit az ugar-legelő is támogatott.

A mint látjuk a 70-es és 84. évi országos gazdasági vetésciklus ezen hármasnyomásútól messze eltért, mert a mint a számok is igazolják, a gazdák általában szántóföldjeiknek évenként mintegy két harmadát vetették be őszi kalászzal, melynek túlnyomó nagyrésze búza volt, az egyik harmad helyett annak $\frac{2}{3}$ -át kapásveteménynyel vetették s csupán $\frac{1}{3}$ - $\frac{1}{3}$ része maradt a harmadrész helyett ugarnak, az egész terület egész harmada helyett, vagyis: 33 hold helyett csupán 12 hold. Ebből azt látjuk, hogy ugyanazon növény, például a búza, nem minden negyedik évben került ugyanazon jól megművelt s jól trágyázott földbe, hanem egy része minden második évben, mert minden 33 holdból 21 holdat, tarlóba kellett vetni, így könnyű megérteni, hogy miért csökkent és miért maradt oly alacsony országos átlagtermésünk s miért került ki földjeinknek 'búzárt' termő képessége. Ha termelőképességünket emelni akarjuk, ezen visszasságokon segíteni kell.

Állatállományunk aránya mezőgazdaságunkhoz.

Ezen imént vázolt adatok azt is igazolják, hogy a talaj kihasználási vágya nálunk nagyon intenzív volt, ellenben annak termőképessé való tételére irányult tevékenység nagyon

extenzív s így az ellentétek mindig jobban fokozódtak, a helyett, hogy e két irány párhuzamosan s arányosan haladt volna, fokozta ezen szembetűnő ellentétet állatállományunk elégtelensége is.

Magyarországon volt a statisztika szerint:

	1870-ben		1884-ben	
ló...	1,899.961	drb.	1,748.859	drb
szarvasmarha	4,600.431	"	4,879.038	"
juh	14,289.820	"	10,594.038	"
kecske	459.821	"	270.191	"
sertés	3,692.926	"	4,803.639	"
összesen	24,942.959	drb	22,296.596	drb

Kimutatni ugyan itten, ezen adatokkal nem lehet számszerűleg, de köztudomású tény, hogy a szarvasmarha-állomány épen a 70-es évtizedben nagyon megfogyott, mégis a statisztika 1884-ben 279 ezer drb emelkedést tüntet ki; kérdés tehát, melyik a helyes szám, az 1870-iki vagy az 1884-iki. Szarvasmarha tenyésztésünk a múltban is sok változásnak volt kitéve. A Mária Terézia által importált 325 drb merinó kos juhtenyésztésünket magas fokra emelte, melyet előmozdított József császárnak 1784-ben a gyapjubehozatal ellen kimondott védvámja, miáltal a juh- és gyapjutermelés igen jövedelmezővé vált. A juhállomány az országban tetemesen felemelkedett. Ez emelkedést Korizmic az azelőtti 6-8 millió drbról 16-17 millióra tette, Konek azonban csak 12-14 millót tüntet ki, az 1857. évet megelőző időre.

A juhállománynak ezen nagymérvű megszorítása a szarvasmarha rovására ment. 1828 körül a keleti marhavész hurczoltatott be hozzánk Oroszországból. Erre vonatkozó statisztikánk nincsen, mégis némelyek mintegy 200 ezer darabra teszik az elhullott állatok számát, ezt azonban nagyban túlhaladhatta a tényleges elhullás.

A jobbágyság felszabadítása állattenyésztésünkre is forduló pont a mennyiben az eddig a jobbágy által szolgáltatott állatok jövedelme, mint állandó forrása megszűnt. A jobbágy saját földjeit most már szabadon mivelhette, a robottal egyszerre szűnt meg a földesurak földjeinek, a jobbágyok által való megmivelése is. Ennélfogva a nemességnek s földesuraknak saját igavonó állatait kellett a mezei munkába állítani, cselédekét fogadni. Zavarok és nehézségek állottak elő a gazdaság menetében és vezetésében s az elvesztett robotot pénzes szántókkal és fuvarosokkal pótolták. Más oldalról, igen nagy kiadásokat kívántak az új viszonyok által előállott és az egész országban egyszerre megindult beruházások. Ezeket is mind

csak készpénzzel lehetett teljesíteni, a szarvasmarháknak gondozásáról s ellátásáról fizetett emberekkel kellett gondoskodni; ezek a nehézségek nem egy helyt idézték elő az állatállomány csökkenését.

A 60-as években már a Tiszaszabályozási munkálatok is megindultak s a legelőket feltörték, a nagyon megcsökkent marhaárak a szarvasmarha jövedelmezőségét igen leszállították. A hegyről leguruló kis kavics sokszor áradattá fejlődik s útjában sok kárt és pusztulást okoz. így volt ez a szarvasmarha tenyésztés terén is. Egyik megkezdte, százan folytatták s így hirtelenül nagymértékben csökkent meg a szarvasmarha létszám.

Régibb statisztikai adatok tanúsága szerint maga a szarvasmarha kivitele volt a monarchiából: 1862-ben 45.587 darab, 1886-ban, a mikor az emlékezetes, rettenetes aszály pusztított, már csak 13.789 drb, 1864-ben 13.302 drb s 1865-ben 11.843 drb. Ez mutatja, hogy kivitelünk hirtelen majdnem egy negyed-részére csökkent 4 év alatt. A faggyú használata világításra gyertyákhoz, akkoriban általános volt, de az évi fogyasztásról nincsen tudomásunk. Csak annyit tudunk, hogy az 1831—34. évi időben átlagban mintegy 13.000 mázsa faggyú ment ki a vámon, míg 1841—50. évek évi átlagában ezen mennyiség már 10.000 mázsára csökkent. Tehát ez is tanúsítja szarvasmarhaállományunk csökkenését.

1867-től 1875-ig pedig már saját statisztikánk tünteti ki világosan, hogy az állandó kivitel kellékével, az utánpótlással nem törődött sem a kormány, sem az egyes, mert ekkor már oda jutottunk, hogy 10 évi átlagban az évi behozatal ökrökben volt 98.913 drb, a kivitel volt 63.485 drb, behozatott több 35.488 darabbal;

tehenekben: 30.313 drb a kivitel, 29.443 drb behozatal behozatott több 680 drbbal;

növendék marhában: 5,697 drb a kivitel, 8.853 drb a behozatal, a kiviteli többlet volt 3.161 drb;

borjúban: 20.893 darab a behozatal, a kivitel volt 40.913 drb, a kiviteli többlet volt 20.025 drb.

	Behozatal	
	fiatal marhában	borjúban
1882-ben... ..	140 drb	9.274 drb
1887-ben	10 „	4.896 „

míg ellenben kivitel volt

1882-ben... ..	332 drb	6.648 drb
1887-ben	873 drb	10.672 drb

Ezen számok a legvilágosabban igazolják előbbeni állításomat, hogy az utánpótlásról gondoskodva nem volt, mely

körülmény egymaga is nagyban mozdította elő szarvasmarha-állományunknak nagy megfogyatkozását. Nem szabad felednünk, hogy az 1866-iki, sőt az 1877/78-iki hadjárat is igen sok szarvasmarhát emésztett fel, melynek pótlására sohasem: történtek lépések kellő erélylyel.

De kérjük, történt-e egyáltalában valami, hogy a búza-termelés miatt megfogyott legelők s rétekről elvesztett takarmánymennyiségek pótlásáról az ország magasabb érdekében, köz- és nemzetgazdasági szempontból a takarmánytermelés mint az állattenyésztés alapfeltétele pótoltsék, avagy biztosítottassék? Azzal, hogy itt-ott bikákat osztottak ki egyes protektív községeknek, vagy hogy egy-két bikanevelő-telepet állított fel újabb időben a kormány, még mindig nem felelt meg ama követelményeknek — s így természetes, hogy a magyar fajú szarvasmarhának nagymértékben kellett megfogyatkozni.

Tagadhatatlan, hogy a nyugati fajú szarvasmarha behozatala igen jelentékeny, de mégsem tehető ama nagyobb-mérvű magyar fajú szarvasmarha csökkenésével egyenlőnek, vagy magasabbnak.

Rétek és legelők elégtelensége.

A növendékalllatok számát, nagymarha számra redukálva volt a statisztika szerint 1870-ben 8,600.000 drb nagymarha létszámunk, míg 1884-ben mintegy 8,900.000 drb.

Két jutott eszerint 1 drb nagymarhára 1870-ben 1152 □ öl. 1884-ben 825 □ öl; legelő jutott 1 drb nagymarhára 1870-ben 1328 □ öl, 1884-ben 852 □ öl.

A rét és különösen a legelő mennyiségre igen megcsökkent. Ezen csökkenés 1 drb állatra a rétnél 327 □ ölet tett, a legelőnél 476 □ ölet tesz, a miből azt látjuk, hogy állatállományunk megélhetésére csupán területekre nézve mindég kevesebb és kevesebb jutott a 14 év leforgása alatt, a mi az országban lévő állatállomány számának, különösen pedig minőségének csökkenésével szoros összefüggésben van. Nem csodálkozhatunk ezeket látva, állatállományunk, különösen pedig a szarvasmarháknak tapasztalható elcsenevészesedésén és juhnyájaink erős megfogyatkozásán, különösen nem azon esetben, ha arra is figyelemmel vagyunk, hogy a szeszélyes klimatikus viszonyok, különösen pedig a magyarországi szárazság és aszály a réteket és legelőket gyakran el perzselte. Fokozta a fűtermés csökkenését s elpusztulását az is, hogy a talajnedvességet a vízszabályozások folytán a csatornázások a legtávolabbi helyekről is elvezetik, s a vizek rohanva tódulnak lefelé, a miért egy-egy medencze hirtelen kiürül, mielőtt még a talaj a szükséges

nedvességet felvehetne volna. A szükséges talajnedvesség hiánya miatt a fű a réten és legelőkön tavasszal sem nőhet meg gyorsan, a talajt kellően be nem árnyékolhatja, ezért a talaj párolgása fokozottabb s ha még a száraz, forró nap is égeti, elsül. Az ilyen rét és legelőn azután a legelő jóság nem gyarapodhat, hanem lesóványodik s csenevészé lesz.

Különben állattenyésztésünknek erősen csökkenni kellett, már azon oknál fogva is, hogy azon rétek és legelők, melyek fentesebbek voltak s szántóföldnek alkalmasnak mutatkoztak, feltörettek, a rosszabb rész, mely szikes, nedves, vizes vagy kopár volt s csak gyér táplálékot adhatott, az maradt meg továbbra is legelőnek. Az ilyen legelőből azután egy-egy drb nagymarhára már 1884-ben csak 852 ööl terület jutott, mely oly csekély táplálékot nyújt, hogy azon a jóság nem él, hanem csak tengődik és elkorcsosul. Sovány, ki nem fejlett s könnyű sulyú állatok soha sem képezhették az állatkereskedelem anyagát, mert a mészáros csak jó húsban lévő, de leginkább csak kövér állatokat használhat. Kivitelre vagy a városi mészárszékekre csak prima hus vihető. Legelőinkről ilyen állatokat csak nagyritkán tudtunk előállítani s emiatt az állattenyésztésből származó jövedelmek is erősen megcsappantak, azaz, az állattenyésztésből, jobban mondva a szarvasmarhatenyésztésből, a bevételek igen megapadtak, így odáig jutottunk, hogy a bpesti vágóhídon a szerb marha maholnap túlszárnyalja a magyar marha forgalmát. 1890-ben szerb szarvasmarha 64.437 drb jött be Magyarországra.

Azelőtt, míg mindenféle bő és zsíros legelőink voltak, az állattenyésztésből nyert jövedelmek vetekedtek, a szemtermelés nyújtotta jövedelmekekl. Ma már ott vagyunk, hogy az állattenyésztésből — mindig a legelőre gondolva — hasznot és jövedelmet nem húzhatunk, a búzából pedig nem nyerünk, az államterhek s adók és különösen a szemtermelés regie költsége folyton emelkednek; az egyéni igények is állandóan növekednek, ezeket fedezni nincsen honnan. így terjed az elszegényedés s az eladósulás, melyek mellett a külföldi államok reánk zúdított versenyével megküzdeni mindennap erőtlenebbek leszünk.

A trágyatermelés elégtelensége.

A gazdasági termelésben fontos szerepe van a trágyázásnak. A trágya az, a mi a porhanyóvá tett talajban, a növényi tápanyagokat az előidézett vegyülési folyamat által előállítja, feloldja s így a növénynek felvehetővé teszi, másrészt maga is nagyobb mennyiségű tápanyagot vivén a talajba, azt közvetlenül is gazdagítja. A trágyázás által a tápanyagokban megfogyott talajt újra feljavítjuk s az a jó művelés hozzájárulása-

val új termőképességet nyer. Ezen termőképesség egyenes arányban áll a trágya minőségével és mennyiségével. Ezért fontos minden gazdára, hogy jó és sok trágyával bírjon. Sok trágyát csak sok állat, bő takarmány és bő etetés mellett lehet készíteni.

A milyen viszony áll fenn az egyes gazdaságok s állatállományok között, olyan az országos viszony az ország mezőgazdasága s állatállománya között. De mert az egyesek ezen viszonyát kimutatni nem tudjuk, azért, hogy a trágyatermelés elégtelenségét kimutathassuk, az egész országra vonatkozó adatokat kell felsorolni.

Az előbbeni fejezetben kitüntettük, hogy Magyarország állatállománya 1870-ben volt 8,600.000 drb nagy marha; 1884-ben 8,900.000 drb.

Eszerint marhaállományunk után nyertünk 1870-ben ezen legjobb feltételnek drbonkint 16 szekérnek számításba vételével 113.182 ezer szekértrágyát; 1884-ben 118.095 ezer szekér trágyát; szekérét 10 mmázsával számítva. Ellenben 10 szekérral számítva, minden drb marha után már csak 86.000-89.000-szekérral. Ezen trágyamennyiségből jutott az 1870-iki szántóföld, kert s szőlő 18,116.973 kat. hold terület arányában, kat. holdjára 67. szekér trágya; míg 1884-ben a 21,861.376 kat. hold arányában, egy kat. holdra 5% szekér istállótrágya, vagy a kisebb mennyiség szerint $4\frac{8}{10}$ -ed, illetve 5 szekér 1884-ben.

Figyelembe kell azonban vennünk, hogy gazdáink a kert és szőlő trágyázására nagyobb gondot fordítanak s hogy ezek több trágyát is emésztenek; ezekre kat. holdjára 50 szekér trágyát számítva 1870-ben felhasználtatott 6 millió, illetve 100 millió szekér s marad a mezőgazdaság részére 106, illetve 100 millió szekér, holdjára mintegy 5 szekér, ellenben 1884-ben 61 millió szekér használtatott fel, s ekkor sem jutott teljesen 5 szekér trágya, hanem jóval kevesebb.

Visszatérve azon alapra, hogy szántóföldeinknek a három nyomású gazdálkodás szerint egy harmadát kellene mint ugart évente megtrágyázni, a fentebb kitüntetett 5 szekér évi átlagos trágyából jutna egy holdra 15 szekér. Egy kat. hold szántóföldre kell 80-35 szekér trágya. E két tétel különbségéből az tűnik ki, hogy évtizedeken át csak olyan helyzetben voltunk és vagyunk ma is, hogy ama 15 szekérral csupán fél trágyát adhatunk országos átlagban földeinknek.

Ha minden 100 holdból 33% hold helyet évenként 627 kat. holdat vetünk kalászosokkal s az ugarnek mégis csak fél-trágyát adhatunk, nem szorul bővebb magyarázatra, hogy ilyen, elégtelen trágyázással földeink termőképességét fent nem tartathatjuk, annál kevésbé fokozhatjuk, a miért az intenzívebb talajmivelés hiánya mellett, ez is egyik oka a csekély átlag-terméseknek.

Tehát bármiként akarnánk is *elméletileg* a külföldi versenynyel szembe szállani, erre mindaddig reá nem térhetünk, míg több trágyát nem termelünk s több állatot nem tartunk s azokat jobban nem takarmányozzuk. Hogy tehát ezen czélt országszerte elérjük, igen érdemes, sőt szükséges kormányzatunknak ezen kérdéssel behatóan foglalkozni s a legelő-kérdést a szükséghez mérten szabályozni, másrészt a takarmánytermelést prémiumok által a lehetőségig fokozni.

Mindenkinek el kell ismerni, hogy ezen igen fontos teendőknek országszerte való életbeléptetése nem lehet egyedül a gazdák magánügye. Ez országos ügy és egyike a legfontosabb országos közgazdasági ügyeknek, mely csakis a kormány közreműködésével oldható mag sikeresen.

Az igavonó jószág nagy fogyatkozásának következménye.

Különösebb hátránya tapasztalható ezen legelőmegfogyatkozásnak az igavonó állatok fejlődésénél. Azelőtt a magyar gulyákból a gazda nagy, erős, címeres tinókat fogott ki, melyekből kitűnő igavonó állatok váltak. Nem voltak elkényeztetve, mindenféle takarmányt megettek s azokat jól értékésítették. Szívósak és gyorsak voltak, úgy, hogy nem egy esetet tudok, még a jobb régi világból, a hol az ökör kocsi elé fogva hosszabb útra — persze nagy sárban — használtatott s helyenkint, rendszeren a jobb utón trapban ment, az ekét gyorsan vitte s e mellett munkában hosszú éveken át soká volt használható. Az ekéből kivénülve, szeszgyárba vagy házi hízalóba kerülve jól meghízott s jól volt értékesíthető. Ma ott vagyunk, hogy'ilyenfaj ta ökröt alig lehet látni s alföldi nagy uradalmaink már saját maguk szükségletét sem bírják előállítani, hanem Erdélybe mennek, hol a nagyobb terjedelmű legelőkön nagyobb az állatlétszám s ottan vásárolják az ökröket, mert itthon az országban s a vásárokon megfelelő, kellően fejlett ós erős ökröket csak nagy ritkán kapnak. Természetes hogy így a jó ökör ára igen magasra emelkedett s csupán ezen nagy áremelkedésben is olyan magas adót kell a búzatermelés számlájának terhére átvinni, a melyről a 70-es években nem is álmodtak.

A kik pedig Erdélyben nem vásárolhatnak, azok az itthon nevelt igavonó állatokra vannak utalva, ezek pedig a hitvány téli és nyári takarmányozás, a hitvány és elégtelen legelő miatt oly fejletlenek és gyengék, hogy az intenzivebb talajmívelést, a mélyebb szántást velük jól végeztetni alig lehet. Ezért terjednek mindjobban a gőzekék. A nép kezén még hitványabb jószág van, ezzel pedig csak hitvány, elégtelen talaj-

mivelést végez. A paraszt ritkán szánt 3-4 hüvelyre, pedig ő is tudja, hogy a mélyebb szántás jobb, de nem teszi, mert jószága nem bírja. Különbön országszerte tapasztaljuk, hogy a nép már lóval szánt. Erre mondják mert anyagi helyzetét jellemzi, hogy „lóról számárra szállott”. A milyen az igavonó erő, olyan a szántás. Hitvány, elégtelen, sekély és rossz szántás után csak rossz termés lehet. Itt tehát az állatállományunk megfogyatkozása, a rétek és legelőknek megfogyatkozása s a búzatermelés kiterjesztése közvetlen okozati összefüggésben vannak átlagtermésünk csekélységével.

Hogy különben állatállományunk mennyire korcsosodott el, arról legjobb képet nyújtanak a községekben a legelőkről hazatérő tehéncsordák, melyekben nagyrítkán láthatni egy-egy jól kifejtett, szép tartású, czimeres, mély, magyar tehenet, hanem annál több ottan a tarka, ugynevett „riska” tehén, mely harmadával vagy felényivel kisebb s könnyebb az azelőtti magyar teheneinknél, melyek a közmondás szerint az elszegényedését népünknek azon arányban tüntetik fel, a milyen arányban áll a riska tehén a szép czimeres magyar tehenhez.

Ha nekünk magyar gazdáknak az lebeg szemünk előtt, hogy a magyar búza Európa piacán még vezérszerepet játszhat, hogy mi magyar gazdák a külföldi, pl. Oroszország s az Egy.-Allamok, India stb. versenyével megbirkózhatunk, első sorban is arról kell gondoskodnunk, hogy olyan igavonó állatokat tartunk, melyek nagyobb s jobb termések elérésére szükséges jobb és mélyebb talajmivelésre alkalmasak s elég erősek. Egyes nagy uradalmak és egyes kiváló gazdák e szempontból a jó ökör hiányában már gőzekéket kénytelenek használni. A kik azonban gőzekét be nem szerezhettek, azoknak jobb, erősebb, jobban táplált ökröket kell használni, hogy céljt érjenek. Hogy ezek állandóan jó munkabírók legyenek, jól kell őket takarmányozni. Hogy jól takarmányozunk, jó és elég takarmány nyal kell birni. De mert rétjeink jó és elég takarmányt nem adnak, azt a gazdának magának, *még pedig a búza rovására kell termelni. Ha erre reá térünk, megtettük az első lépést arra, hogy a búzatermelésünk okozta kalamitásból kibontakozzunk.*

Általánosságban szólva, csak mélyebb és jobb talaj mivelessel érhetünk el nagyobb terméseket. A mélyebb miveless egymagában is több trágyát igényel; ha pedig a mélyebb talaj miveless a megfelelő trágya nélkül alkalmaznánk, akkor egyelőre több kárt tennénk magunknak, mint hasznot, mert a kellően meg nem szelídített, a mélyítéssel felhozott, át nem érett, új, sok helyütt szurkos vad föld sok dudvát és gazt fog teremni a várt sz,em helyett s mindaddig nem fogja fáradságunkat jutalmazni, a míg megfelelően trágyázni nem tudjuk. Ezen kimutatott elégtelen trágyázás miatt évről-évre, úgyszólván

észrevétlenül több és több szántóföld szegényedik el, különösen kiapadnak a talajból a búzát tápláló növényi tápanyagok, ha a búza olyan arányokban fog továbbra is vettetni, mint idáig.

Nem szabad azonban azt sem feledni, hogy némely növények csakis erős trágyázású földekben díszlenek, minő a kender, mák, repce, cukorrépa, dohány stb; ezeknek a gazda rendszerint meg is szokta földjeit jól trágyázni, de ha ezt teszi, akkor a búzaföldekre még kevesebb trágya jut.

Az eddig felhozott okok mind azt parancsolják, hogy a huzatermelést térileg megszorítsuk s a takarmánytermelést kiterjesszük.

Nem vettük idáig figyelembe azon körülményt, hogy nemcsak szántóföldjeink, hanem rétjeink is nagyon kívánják a trágyázást, mert a mi rét megmaradt, az sem tartozhat a legjobb fűtermők közé s nagyobbbrészt a rosszabb fűvek uralkodók rajtuk, legtöbbszörre még el is vannak mohásodva. Ezen is csak a trágyázás segít. Ha pedig elhanyagoljuk, nem csekély kárt szenvedünk, a mennyiben réteinkről annyi takarmányt sem nyerünk, a mennyire jogosan számíthatunk.

Állat- és szarvasmarha-tenyésztésünk fontossága és jövedelmezősége.

Az előző fejezetekben már utaltam azon súlyos következményekre, melyek a legelők feltörése, az állattenyésztésnek nagyarányú megfogyatkozása és az állattenyésztésből addig nyert szép bevételek erős csökkenése által a magyar gazdákat érték. A mint ezen adatokból is kitűnik, a gazdasági viszonyok, tekintettel átlagterméseink alacsony voltára, tekintettel a trágyatermelés elégtelenségére s az azokból eredő egyéb következményekre, hazánkban szükségessé teszik az állattenyésztésnek nagyobb mérvű felkarolását és üzését, különben gazdaságaink teljesen megszűnnek jövedelmezőek lenni. Az egyetlen mód földjeink termőképességének emelésére, a jobb, intenzívebb talajmivelés meghonosítására, a többoldalú búza és gabonatermelés biztosítására és így az egyoldalú búza és gabonatermelés látható és súlyosan tapasztalt hátrányainak elmellőzésére és bizonyos mértékig állandó értékű, folyton növekvő *tartaléktöke gyűjtésére, az állattenyésztésnek kellő mértékben való felkarolásában fekszik.* Sőt erősen kell hangoztatni, hogy azon rugó, mely a termelés terén a jobb eredményeket elérhetővé teszi, az állattenyésztésben lelhető fel.

Az egyoldalú gazdaság miatti hitelkorlátozás.

Nagy baja gazdaságainknak az is, hogy az év legnagyobb és főbevétele, az egyoldalú búza és gabonatermelés miatt, sok gazdánál az aratás eredményéhez van kötve s hogy azon gazdák így az évnek csak egy időszakában jutnak jelentősebb és főbb bevételhez.

A mint az eddigi adatokból kitűnik, ezen egyetlen körülmény is igen nagy hátrányára volt gazdaközönségünknek, mert a pénzvilág tudva, hogy a gazda csak aratás után juthat nagyobb összegű pénzhez, az év többi részében pedig fizető képessége igen csekély, ezen körülményt a legteljesebb mértékig kihasználta a gazdák ellen. Nemhogy ezen körülményhez idomultak volna a bankfeltételek és nemhogy erre való tekintettel rendeztetett volna a bankhitel: sőt hozzáférhetetlenebbé tették a bankhitelt a gazdák részére. Azt hiszem, a gazdasztály, mely az állam oszlopszatát képezi, az általa viselt óriási terhek érdekében is fennhangon követelheti, hogy az ő teherviselése képességének feltételei ne mindig csak gyengítenessenek, hanem egyszer már erősítsenek is, különben összeroskad az oszlopszat, a hogy már igen sok becses szögletkő és téglá hullott ki, úgy hogy e miatt már nem egy helyén, a reá rakott sulyoknak — veszedelmes repedések mutatkoznak.

Ismét és újból is reá keli mutatni a nemzetnek azon számszerűleg ki sem mutatható igen nagy veszteségére, a melyet az által szenvedett, hogy ezen rendszer miatt a gazdáknak nagyrésze visszavonult a közélettől s csak terheinek csökkentésére volt kénytelen minden figyelmét fordítani, a helyett, hogy a nemzeti erőket gyarapította volna.

A többi nemzetek nagyot haladtak s tőkét gyűjtöttek, mi félrevonulni kényszerültünk s ez mai közéletünkön nagyon is meglátszik. Így vesztette el a magyar gazda politikai önállóságát; érdekeit nem védte és azok intézését elhanyagolta, mások intézkedtek felette, a miben köszönet nincsen, sőt a legnagyobb veszedelem származik ma az országra.

Ezen kérdésnél is világosan domborodik ki a gazdák szétszórtságában, elszigeteltségében, szervezetlenségében rejlő nagy hátrány; ha azon előnyöket vizsgáljuk, melyeket a gazdák nem élveznek s azon intézményeket és terheket, melyek a gazdák vállaira hárítottak.

A gazdák szerepe a társadalmi tevékenységben.

Elég azokra az intézményekre utalni, melyek létesítését és fentartását csupán azon szempontból, hogy annak költségei az államháztartás tételeit ne szaporítsák, egyetlen egy kormányunk sem vállalta el. Ezeknek fentartása a közönségre háritatnak által, költségei a pótladók címén az ország legnagyobb részében a földadó 50%-át meghaladják, sőt nem ritka eset, hogy 100%-ra is felemelkedtek. Valóságos sport fejlődött ki ezen közterheknek a közönségre való ügyes átruházása tekintetében. És dicsérettel legyen mondva, azon gazdaosztály, mely ma védelmet és támogatást nem nyer, mert a mit csak lehet, a tőke, ipar és kereskedelemmel foglalkozó osztályok ragadják el, ezen osztály hordta és hordja az állami terheknek legnagyobb súlyát nemcsak ama egyenes- és pótladókban, hanem minden más terhet és összes szellemi és erkölcsi erejével, minden költségek nélkül, tisztán a hazafiúi erényeket hozva és áldozva a haza oltárára, legtöbbször az egyének anyagi áldozatával. Bátran hivatkozhatunk pl. a vármegyei életre. Ott a legtöbb bizottsági tevékenységgel kapcsolatos működést, a jó vidéki birtokosok végeztek, minden fáradságnak, minden költségeiknek megtérítése nélkül, a mely tevékenységben, épen a ma annyira dédelgedett tőketulajdonosok, kereskedők és iparosok alig segédkeznek, vagy ha igen, minden fáradságuk és költségük megtérítését követelik.

Sok olyan társadalmi működést teljesített a magyar társadalom és teljesít ma is, a melyeknél eredmények másképp nem volnának elérhetők. Számptalan vállalkozás van, mely a magyar birtokos osztály érdekeltsége s részvétele nélkül absolute életbe som léptethető, a melyeket csak azért említek fel itt, hogy' eme hazafiúi áldozatkészséggel szemben azon ellentét jobban kitűnjék, mely ezen nagyérdemű osztálynak vagyonosodása ellen — mondhatni szándékos gyengítésével — évtizedek óta tapasztalható.

Magyarországon a földbirtokos osztálynak hanyatlása, elgyengülése, az egész magyar nemzet fejlődésére is iránytadó, mert népünk conservatív természete miatt, a gazdasági újítások csak nyg honosodhatnak meg, ha annak példáját a nagyobb birtokosságnál látja.

Azonban magának az iparnak és kereskedelemnek is legfőbb éltető eleme a gazdaosztály, melynek vevő képességétől függ amazok boldogulása. Míg viszont, ha a gazdának sorsa rosszra fordul, egyszerre megcsökken a kereskedő és iparos bevétele. Ezeknél fogva különösen hazánkban, kétszeres fontossággal bir a hazai vagy az osztrák ipar szempontjából is, a gazdák anyagi helyzetének erősítése. Fejlett ipar csak fejlett

mezőgazdasággal bíró országban képzelhető, a mint ezt Angol-, Francia- vagy Szászországban is látjuk.

Az ipar és kereskedelem mai vezérférfiainak azon törekvése, hogy minden elérhető támogatást önmaguk részére zsákmányolnak ki, pillanatnyilag lehet ugyan előnyös, de állami életünk fejlődésére és szilárdítására ez nem szolgál, sőt épen ez a mai helytelen államgazdálkodás rákfeneje; s a mint látjuk, a mai válság is részben ennek a rendszernek következménye.

Egyrésztől kizsákmányolni a magyar gazdát, a hogy csak lehet, másrésztől az iparczikkek állandó fogyasztását és jó áron való fizetését ugyanazon gazdaosztálytól várni, sőt követelni, egymásnak homlokegyenest ellentmondanak.

Állattenyésztésünk a hanyatlás útján és újabbi fejlődése.

Ha tehát a gazdasági válság miatt eme szükségesnek mutatkozó, sőt elmellőzhetetlen újítások meghonosítása megakad, vagy az eddigiek korlátoztatnak, vagy beszünttetetnek, annak hatása messze kiterjed és évekre kihat, mert az ezen példákön induló többi gazda is hasonlóan cselekszik, különösen így tesznek a kis gazdák, melyek ma sem barátjai az erejüket messze túlhaladó újításoknak.

Tapasztalható ez az állattenyésztés csökkenésénél. Mikor a 70-es években a vízszabályozások által ama nagyobb legelő, területek szemterm élésre alkalmasnak kínálkoztak, sokan régi kihasznált földjeiket pihentetve, az új területeket törték fel. Ez által a legelő-állatállomány viszonyában is nagy változás állott be, mert egyrésze a jószágnak a feltört legelőkről kiszorult. Ezeknek új legelőket kellett keresni s gyakran azt csak nagyobb távolságokban lehetett biztosítani. Eleinte örült a gazda, hogy otthon új, szüzföldet kapott, jószága pedig az idegen földön legel, de csakhamar a felügyelet nehézsége, a bérlegelő más bajaival alkalmatlanok voltak a gazdáknak s így végre azon gondolatra jutott, hogy a folyton fokozódó pénzszükséglet fedezetére feleslegesnek látszó állatait eladja. Első sorban a juhállomány ritkult meg, mert ennek térséges legelők kellették s mert jövedelmezősége csappant, azután, mert pénzre folyton szükség volt, a szarvasmarha, mely épen, a 70-es és 80-as évek között igen nagy mértékben fogyott. Es a mit a nagyobb birtokos tett, azt utánozta a kisbirtokos és a paraszt is. De mert a bajok elháríthatatlanul zúdultak gazdaosztályunk nyakába s a folyton gombamódra szaporodó magán- és közterheket más jövedelmekből fedezni nem lehetett, leginkább az említett két állattenyésztési ág törzsállományának nagyobb-

mérvű értékesítéséből befolyt bevételek szolgáltak e célra. Így fogyott maga a törzsállomány s számtalan gulya és juhnyáj teljesen feloszlott vagy megszűnt, épen fő búzatermelésünk évadjában. A lótenyésztés a 70-es években még nagyon fejletlen volt s mai elismert állami lótenyésztésünk befolyása csak akkor kezdett mint a hajnali derengés kibontakozni.

A sertésenyésztésre a mai értelemben nagy gond nem fordított, mert a sertések nyáron a mocsarakban, tavakban, télen a nagyterjedelmű erdőségekben makkon élve, nagyobb gondozást alig igényeltek s edzetek is voltak. A mint azonban a szükségletek emelkedtek és más jövedelmi források apadóban voltak; új forrásokról kellett gondoskodni s mert a, magyarfajú szarvasmarhának a buja, új legelőkön való hizlalása a nagyobb mérvű kereslet miatt hasznot hozó volt, a hizlalás s a húsból való pónzcsinálás ezen eljárást divatossá tette. Régi időtől fogva a magyar gazda a buja legelőn való nyári- és a szeszgyári hizlaláshoz szokva, a téli hizlalás is kiterjedt volt. Ezen folytonos állatfelhasználással azonban, a mint elől kitüntetem, a szaporodás lépést nem tartott, s így állatállományunk, különösen pedig szarvasmarhánk erősen megfogyott országszerte.

A gazdasági haladás, az újabb kor igényei mind erősebben léptek előtérbe s gazdáink látva azon veszélyt, mely őket nyomról-nyomra folyton fenyegette, új kereseti s termelési források után láttak.

Ilyen volt a tej-, vaj- és sajtermelés, melyhez már kevesebb számú állat is elegendő. De mert a magyar fajú szarvasmarha, az eleinte a városok ellátására szolgáló tejgazdaságokban csekély tejhozama miatt nem vált be, a nagy üzleti nyereségszemponyjából, oly fajokat s tejelő állatokat igyekeztek beszerezni, melyek e célnak jobban látszottak megf. lelni. Akkor neki estek a hollandi bőtejű behozatalának; azonban csalódásra ébredtek gazdáink, mert bár a tejelés kielégítő volt, de a klímaváltozás folytán az állatok tüdővérsze oly nagymérvű lett, hogy az e fajta tehének lassankint kipusztultak s a beljük fektetett tőkék nagyrészen törlesztés nélkül veszttek el. A tejgazdaságnak jövedelmes volta igazoltatott, s hogy annak jövedelmei szélesebb körre is kiterjedjenek, újabb telelő fajták után néztek. Morvaországból a kuhlandiak hozattak be, azután reátértek a kormány közreműködésével a pinczgauiakra, borzderesekre és a simmenthaliakra s midőn a magyar kormány a 80-as évek utolján a községeknek, a szarvasmarhatenyésztés fejlesztése érdekében jó tenyészapaállatokat osztott ki, részint részletfizetésre, részint a szegény községeknek ingyen, ezen nyugati fajú szarvasmarhák már nemcsak a tejtermelés, hanem a keresett apaállatok produktója miatt is, tenyésztésre használtattak fel.

De mindig az volt a baj, hogy a nálunk újonnan meghonosított nyugati fajú szarvasmarha számszerűleg soha sem pótolta helyre a magyarfajú szarvasmarha-állományban észlelt csökkenést, a mely köztudomás szerint az 1863-iki rettenetes aszály miatt, épen az ország szívében, az Alföldön, hol legnagyobb volt a szarvasmarhatenyésztés, iszonyú pusztítást okozott. És mert azon óriási veszteséget pótolni nem is lehetett, épen az alföldi gazdák, ezen sors csapása által is kényszerítve voltak a gabonatermelésre átmenni. Statisztikánk ezen változást nem deríti ki, csak egyes jelek mutatják, de azért ennek valóságáról minden régibb gazda tudomással bír.

A galicziai határszélhez közel eső vármegyékben némelyek a tejgazdaságot folyton frissen tejelő, leborjazott tehének vásárlása útján tartották fent s a kifejt állatokat hizlalva, vágoszékre értékesítették.

Állatforgalmunk s pénzügyi eredményei.

Bármily változatos is állattenyésztésünknek a régi legeltetési rendszerből a mai intenzivebb tenyésztési eljárásba való átmenete, az állati termények értékesítésének szüksége állandó maradt s így állati forgalmunk mindig tekintélyes volt, bár távol áll attól, a mely fokra fejlődhetett volna, ha a létszám-apasztás nem lett volna oly rohamos és ha Ausztria nem igyekezett volna ennek értékesítése elé is mindent útjába állítani. Hogy micsoda nagy veszteség hazánkra nézve az, hogy Ausztriával nincsen állategészségügyi egyezményünk, mutatja az is, hogy állattermelésünk egészen ki van szolgáltatva Ausztria önkényének. Ha az osztrák érdekek úgy kívánják, a tőlünk odamenő állatszállítmányokat, ha a legkifogástalanabb egészségügyi bizonyítványokkal vannak is ellátva, minduntalan visszatartóztatják, vesztegzár alá helyezik, sőt el is árverezik. Ha Magyarország valamelyik megyéjében járvány van, az egész megyét zár alá helyezik és az illető birtokos kénytelen állatait a helyi fogyasztásra potom áron elvesztegetni, miből a magyar közönségnek nagy kára van.

Újabb időben a nyugati fajú állatokkal behurczolt, lap-pangva terjedő tüdővész, a Kárpátok alján fekvő vármegyékben igen veszedelmes mértékben fészkelte be magát. Azért, hogy ezen állatkivitelünket igen súlyosan gátló bajt, az állam kiirtsa, a felvidéki vármegyékben a szarvasmarha-állomány ellen valóságos irtóháború indított meg állami kárpótlás mellett s ezáltal oda jutottunk, hogy épen azon vidékeken, a hol a kellő mennyiségű állat nélkül a mezőgazdasági termelés, a talaj gyengesége s a klimatikus viszonyok miatt alig üzhető jövedelmesen, e rendszabályok a legnagyobb bajt okozták.

Statisztikánk 1870-től 1884-ig a következő állatlétszámot mutatja ki, nagymarhára redukálva:

		1870-ben	1884-ben	+ szaporodás - apadás	
Szarvasmarha	56·1 ⁰ / ₀	4,496.905 drb	4,879.038 drb	+ 382.133	= + 8·5 ⁰ / ₀
Ló	20·1 ⁰ / ₀	1,819.052 „	1,748.859 „	- 70.793	= - 3·8 ⁰ / ₀
Sertés	12·2 ⁰ / ₀	893.383 „	1,200.909 „	+ 307.526	= + 34·3 ⁰ / ₀
Juh	11,05 ⁰ / ₀	1,376.070 „	1,059.483 „	- 316.587	= - 23·0 ⁰ / ₀
Keeske	0·65 ⁰ / ₀	34.103 „	22.516 „	- 11.516	= - 33·9 ⁰ / ₀
Összesen		8,620.113 drb	8,910.805 drb	+ 290.692	= + 3·4 ⁰ / ₀

Ezen statisztikai adatokhoz sok szó fér. Meggyőződésem szerint nem számolhatnak hitelességre, mert az 1870. évi adatgyűjtés olyan időben történt, a mikor minden törekvés jóformán új adóalapok teremtésére irányult, mert Magyarország az Ausztriával kötött szerencsétlen kiegyezés miatt is, folytonos deficitben volt. Az ország lakossága pedig a folytonos adóemelések zaklatásaitól irtózva, a valódi állatlétszám bemondásától tartózkodott. Ezen egyetlen, de igen nyomós ok miatt sem felelhet meg a számlálás az akkori helyzetnek. E mellett a nyugati fajú szarvasmarha behozatala semmi körülmények között sem pótolhatta a magyar szarvasmarhának már elől kitüntetett, bár ha nem egészen pontos nagyarányú megfigyeltetését.

A magyarországi állatforgalom statisztikája, nézetem szerint, ezen feltevést teljesen igazolja, mert 1868-tól 1890. évig csupán a kimutatott 10 év alatt, pl. a szarvasmarha behozatala 6,194.833 frtről csak 8,816.274 frtra bftt emelkedni, ellenben kivitelünk volt 1868-1870. évi átlagban 7,359.468 frt, mely 1890-ben 40,606.372 frtra emelkedett s így a kivitel emelkedése 470% a mi azt igazolja, hogy állatállományunknak nagyban megkellett csökkenie, hogy ezen óriási kivitel elérhető legyen. A törzsállomány évi szaporodásából ilyen emelkedés soha sem várható és nálunk különösen nem volt várható, mert népünk-nél a borjú eladása ma már majdnem általános, miután a borjú húsát aránylag mindig jobban fizették, mint a marhát, s a szarvasmarha minőségének emelésére — eltekintve a bikakiosztástól — állandó hatályú rendszeres intézkedések nem történtek. A mi díjazások tartattak az országban, azt is az annyira elnyomott, mellőzött és kicsinyelt gazdasági egyesületek teljesítették, de ezen működés sem birt az egész országra terjedő szervezettel, annál kevésbé volt állandósítva az egyes vidékeken.

Itt tehát újra igazolást nyer, a búzatermelésnél kitüntetett azon tény, hogy a búzatermelés által szenvedett veszteségeket a magyar, gazda, állatjainak csökkentése által volt kényszerítve pótolni. Állatforgalmi statisztikánk erre vonatkozó adatai a következők:

Év	Szervezési célra		Fő		Jnh		Sertős	
	behozatal	kivétel	behozatal	kivétel	behozatal	kivétel	behozatal	kivétel
Állag- 1886-87	65.156 db	50.545 db	3.892 db	8.892 db	129.381 db	175.000 db	580.224 db	719.129 db
	41.194.933 Ft	7.359.498 Ft	289.504 Ft	621.018 Ft	463.679 Ft	828.071 Ft	13.122.701 Ft	37.426.087 Ft
1882	21.081 db	84.938 db	652 db	9.808 db				
	1.4172.410 Ft	17.352.015 Ft	322.800 Ft	3.200.340 Ft				
1883	38.831 db	90.877 db	1.361 db	9.771 db				
	3.853.306 Ft	19.761.265 Ft	682.000 Ft	3.201.200 Ft				
1884	28.520 db	61.822 db	4.603 db	8.886 db				
	2.874.392 Ft	21.345.772 Ft	1.080.400 Ft	4.100.453 Ft				
1885	47.504 db	99.595 db	2.103 db	12.236 db				
1886	31.434 db	113.327 db	1.170 db	14.236 db				
1887	31.512 db	123.575 db	640 db	8.867 db				
1888	42.720 db	127.361 db	495 db	10.396 db				
	39.725 db	151.407 db	749 db	14.620 db				
1889	5.296.011 Ft	20.603.970 Ft	295.440 Ft	5.038.700 Ft				
	96.284 db	210.040 db	1.197 db	12.705 db	43.781 db	348.921 db	140.556 db	816.229 db
1890	8.816.370 Ft	40.006.372 Ft	464.910 Ft	4.698.845 Ft	245.569 Ft	3.429.426 Ft	5.013.727 Ft	52.027.929 Ft

Ezen adatok azt igazolják, hogy míg az 1868—1874. évi átlagban állatbehozatalunk összesen 20.390.777 frt volt, addig a kivitel 46,236.655 frt, vagyis kiviteli többletünk volt: 24,766.876 frt, az 1890. évben 15,140.407 frtot kitevő állatbehozatalunkkal szemben 101,660.572 forint kivitelünk volt, a kiviteli többlet 86,520.165 forint, *vagyis a kiviteli többlet a 10 évben 61,753.289 frt.* Darabszámra behoztunk a jelzett 10 év alatt 412.941 drbot, ellenben kivittünk 1,167.469 drb szarvasmarhát, vagyis összes kiviteli többletünk 754.528 drb és így átlagban évenként 75.452 drbot. Ezen kiviteli többlet az 1884. évi állatszámolásnak 4,879.038 *darab* szarvasmarhájához viszonyítva: 15.5%, a mi ujrolag is igazolja, hogy törzsállományunknak kellett nagyobb mértékben megfogyatkozni, mert szarvasmarhatenyésztésünknek átlagos országos szaporodása a 15.5%-tól messze elmarad.

Mennyivel pótolta az állattenyésztés a búzatermelés veszteségeit?

A magyar gazdáknak az adókkal való túlterhelése és eladósodása állandóan emelkedett, a mint azt az előbbieken kitüntettem, *a miért ama 61,733.889 frt bevételt az állattenyésztésből, a gabona és búzatermelés veszteségeire kellett pótolni.* Tíz évi átlagban a fenti összeg 61 millió frt, melyet ha a búzatermelés jövedelmezőségénél az utolsó 10 évihez viszonyítunk, azt látjuk, hogy:

nyereség volt:

$$\frac{1887 \quad 1891}{1 \cdot 00 \quad 4 \cdot 00} = 5 \text{ frt};$$

veszteség volt:

$$\frac{1883, 1884, 1885, 1886, 1888, 1889, 1890, 1892}{8 \cdot 03 \quad 6 \cdot 48 \quad 1 \cdot 14 \quad 11 \cdot 14 \quad 5 \cdot 78 \quad 15 \cdot 36 \quad 0 \cdot 26 \quad 0 \cdot 55} = 48 \cdot 74 \text{ frt},$$

Így a búzatermelés utolsó 10 évében veszteség volt: 43.74 frt, vagyis évenként 4.37 frt, melyet most már a 8,400.000 k. hold átlagos termőterülettel szorozva, 36 millió 708 ezer frt veszteség tűnik elő, mint egy évi veszteség. Ezen veszteség pótlásához tehát csupán a szarvasmarhatenyésztés 61 millió frttal járult. A többi állatnemek pedig az általuk elért bevételi többletek arányában pótolták ama, a búzatermelés miatt szenvedett veszteségeket.

Állatkivitelünkből vonható egyéb tanulságok.

Állatforgalmi statisztikánk imént közlött adatai más igazságokra, nevezetesen arra is reá vezetnek bennünket, hogy az 1868-1874. évi átlagban a behozott szarvasmarha átlagértéke volt drbonkint 92 frt; ellenben a kivitte 146 frt; vagyis ez azt igazolja, hogy gazdáink javítva, azaz hizlalva drbonkint 54 frt nyereséggel vitték ki ezen állatokat, de egyúttal igazolja azt is, hogy a behozott állatok kisebb értékűek voltak a magyar marhánál. Továbbá igazolja, hogy 1882, 1883 s 1884-ben a behozatal *ingadozott*, sőt csökkenő irányú volt, ellenben a *kivitel állandóan emelkedett; tehát ismét igazolva van, hogy a gazdák a törzsállományt csökkentették;* míg az 1890. évi behozatalnak 66.284 drbra való felszaporodása a román és szerb szarvasmarha behozatal megkönnyítésének a következménye; de egyúttal igazolja azt is, hogy ekkor már a behozott állatok darabonkinti átlagértéke 133 frt volt, míg a kivitt állatoké mintegy 198 frt, e két érték közötti különbség drbonkint 65 frt, vagyis az áralakulás nem tartott egyenlő lépést, a mi annak tulajdonítható, hogy ekkor már a húsarak tetemesen emelkedtek.

A lovaknál a behozott és kivitt állatok értéke alig különbözött drbonkint s 75 és 76 forint között változott, 1868—74-ben; ellenben az 1890-iki átlagban a behozott lovak átlagára drbonkint volt 40 frt, a kivitt lovaké ezzel szemben már 330 frt, a mi lótenyésztésünknek értékes anyagban való nagy előhaladását igazolja, mi csakis a gazdák igyekezetével s szorgalmával volt elérhető. Lótenyésztésünk azóta is folyton és nagy arányokban halad előre.

Az 1895-iki áruforgalmi adatok azt mutatják, hogy a ló kivitel soha még oly nagy arányú nem volt, mint ezen esztendőben. Nemcsak a nyugati államok, hanem főképp a keleti részek oly tömegesen vitték piacunkról lovainkat, hogy a mérleg 34.000 drbra rugó forgalmat mutat, melyből a kivitel fölül volt a 30 ezer drbon. Hozzá voltunk ugyan ahhoz szokva, hogy óvenkint tőlünk 15-20 ezer drb lovat vásárolt a-külföld 250-300, sőt a jobb fajta háta és ígás lovat 400-600 frton, de hogy egyszerre ily nagy emelkedést várhattunk volna a forgalomban, azt senki sem remélte. Jól esik, kivált a mostani nehéz gazdasági viszonyok között látni, hogy a lótenyésztésből 10-12 millió frt folyt be az országba az 1895. évben; mint-hogy pedig a hazai lótenyésztésre a gazdák mind nagyobb súlyt fektetnek, remélhető, hogy ezen év forgalmát a közel

jövő forgalma még fölül is fogja múlni. Az áruforgalmi adatok szerint ló kivitelünk, szemben a behozattal, így alakult:

1891-ben kivitel	17.463 drb, behozatal	1034 drb
1892-ben „	18.511 „	1123 „
1893-ban „	17.954 „	1276 „
1894-ben „	19.440 „	1714 „
1895-ben „	32.000 „	2060 „

Juhtenyésztésünk igen hanyatlott, az köztudomású s csak azt kell itt felemlíteni, hogy ezen kimutatásból is kitűnik, hogy gazdáink a juhokat leginkább hívva értékesítették, tehát itt is dolgoztak s fáradtak, de hogy Franciaországba a hívott ürükivitel nehezebb lett s majdnem teljesen megszűnt, az sem a gazdák hibájából eredt.

Végül sertésenyésztésünk adatai azt igazolják, hogy az 1868-1874. évi átlagban kivitelünk behozatalunkat 138.904 drbbal haladta meg; s a behozott sertések drbjának átlagos 23 fritos árával szemben a kivitt sertés átlagára 52 frt volt.

Sertésenyésztésünknek 1890-ben kiviteli többlete mintegy 47 millió frt volt, a mely összeg a mi bevételünket jelenti.

Összehasonlítva a szemtermelés eredményeivel ezen állattenyésztésünkben eredő s mindenesetre igen jelentékeny jövedelmi forrásokat, melyek mezőgazdaságunk egyetemét tekintve, ma csak meggyengülve bugyognak, azt látjuk, hogy mindkettő párhuzamosan fejlődött és minden erejét kiadta, a mennyiben a gazdaközönség folyton ezen forrásokból volt kénytelen államháztartásunknak: *fokozódó igényeit kielégíteni*. Csak az a baj, hogy bármennyire hasonlít is nemzetünk ezen munkája a méhkas szorgalmas lakóinak tevékenységéhez, mégis, a méhkas királynője — kormányaink — kik az egész működését beosztják, mindenkinek saját teendőjét megszabják, nem tanulták el a méhek azon bölcs előrelátását, hogy az így összehordott kincsek elharácsolásának meggátolására, mint ama piczi kis lények, őrző közegeket állítottak volna, hogy annak, a mit a család munkásai, életüknek folytonos veszedelmével, fáradtságosan és rendkívüli erő megfeszítéssel összehordottak, hámulatraméltó szorgalommal, a közös család érdekében, a herék által való felemésztését meggátolják.

A méhcsaládnak, úgy mint a népeknek félretett tartalékától függ jövő ezredévünkben a nemzet munkásságának eredménye. Ha pedig a tartalékot a jó gazda — a családfej, vagyis a királyné — kellő előrelátása vagy elvénülése igen megapasztani engedi, az egész méhcsalád szegényedik és végre elpusztul. Ekkor nemcsak ezen igen becses jövedelmi ág semmisül meg, hanem a népeknek a társadalmi tökély egyik legmagasabb fokán, ősi alkotmányban élő és működő egyik családja, a magyar nemzet szűnne meg élni ott, a hol egy évezred óta

hazát teremtve, minden bajjal és veszedelemmel megbirkózott, a *hol más népcsalád, épen e tájt, e hont folyton üldöző viszontagságok miatt alig lenne képes megélni.*

Ha tehát tudatára jutunk annak, hogy eddigi állami és társadalmi, valamint magán-gazdaságunk a kitűzött céltól messze eltért, ha tudjuk, hogy az eddigi úton haladva örvénybe jutunk, *nincs más tenni való, mint uttévésztojét éles szemmel megkeresni s a jobb úton indulni, az elérendő cél felé.*

S mert ezen újabbi 25 éves vándorlásban a nemzet szerkerét húzó gabona- és szemtermelést és az állattenyésztést teljesen kihasználták, pihentessük meg ezeket; addig pedig fogjunk más teherhodókat az állam szekere elé; és ha lassabban fogunk is haladni, nem lesz olyan baj, mintha a régi páriákkal végleg megfenekelnénk. Ha országunknak erőt adó, alapját képező ama két tényezője új erőt merít,- akkor ezekkel újra neki indulhatunk, ele akkor is, okulva az eddigieken, a haladás tempóját olyan szakértő vezetőkre kell bízni, a kik nem törekszenek magasabb célokra, mint a milyeneket a meglevő erőkkal el lehet érni.

Ezért kell a gazdák érdekképviselőit, szervezésére reá térnünk s oda hatnunk, hogy azon gyülekezetben, a melyben az ország jövője, sorsa állapittatik meg, népünk gazdaosztálya, mint szervezett gazdapárt jelentkezék.

Állattenyésztésünk várható kivitele.

Visszatérve állattenyésztésünk viszonyainak részletezésére, azon kérdéssel állunk szemben, vajjon annak jövedelmezősége fentartható-e, fokozható-e, s általában a kivitel útján értékesíthető-e az előállított feleslegek; illetőleg érdemes-e állattenyésztésünket számszerűleg is emelni. Erre a legjobb választ adja az európai szarvasmarha-forgalom statisztikai kimutatása. (Lásd a következő oldal tabelláris kimutatását.)

Ezen adatok azt igazolják, hogy Nagy-Britanniának van szarvasmarhában a legnagyobb bevitele, azután Belgiumnak, Svájcnek, Olaszországnak s Franciaországnak; vagyis ezeknek állattenyésztése nem fedezi husszükségeit. Németország az 1881-1885. évi átlagban még tetemes, 76 ezer drb kivittel birt, ez azonban már 1888-ban 10.8 ezer drbra csökkent és 1889-ben kivitele nemcsak megszűnt, hanem szükséglete 157 ezer drbra szökött fel, 15³/₄ millió drb állománya mellett. Angliának bevitele erősen emelkedik; Belgiumé valamivel csökkent 1889-ben, de mégis igen tekintélyes, mert 91 ezer drbot meghaladja; Svájc szükséglete 34'8 ezer drb; Olaszország szükséglete szintén emelkedik.

O r s z á g	Devitel 1000 drb		Kivitel 1000 drb		Befitel (-); kivitel (+) öbblel			Márka- állománya			
	1881- 1885	1888	1881- 1885	1888	1881-885	1888	1889				
	1881- 1885	1888	1881- 1885	1888	1881-885	1888	1889				
Nagy-Británia ...	389·3	377·1	525·2	3·4	2·4	1·7	- 385·0	- 35·4·7	- 523·5	10,273,000 drb	
Franciaország ...	178·0	74·9	81·4	70·1	92·8	88·6	- 107·9	+ 18·5	- 7·2	13,518,000 "	
Belgium ...	116·7	150·2	108·3	49·7	21·2	16·9	- 67·0	- 129·1	- 91·6	1,383,000 "	
Svájc ...	111·7	79·6	96·3	51·8	58·5	61·6	- 50·9	- 21·1	- 34·8	1,036,000 "	
Románia ...	2·7	1·7	2·3	8·2	6·4	2·8	+ 5·5	+ 4·7	- 0·3	3,000,000 "	
Szerbia ...	-	1·0	6·4	-	25·6	39·7	-	+ 34·0	+ 39·3	827,000 "	
Bulgária ...	3·5	3·1	1·7	27·4	20·7	29·9	+ 23·9	+ 17·0	+ 28·2	?	
Olaszország ...	48·0	32·0	42·9	83·9	24·9	25·6	+ 35·3	- 7·1	- 17·3	4,733,000 "	
Németország ...	154·5	128·2	177·7	230·9	139·6	20·1	+ 76·1	+ 10·8	- 157·0	15,787,000 "	
Dánia ...	12·5	19·5	19·5	108·9	89·4	124·0	+ 96·4	+ 69·9	+ 105·1	1,469,000 "	
Németalföld ...	1·9	0·2	0·1	140·4	141·8	117·8	+ 188·5	+ 141·6	+ 117·7	1,526,000 "	
Osztrák-magyar monarchia ...	16·3	40·6	49·4	114·8	94·9	133·2	+ 48·5	+ 75·3	+ 83·8	8,584,000 Auschr. 4,871,000 M.-ursz.	
Oroszország adataival nem rendelkezik statisztikánk								- 620·7	- 532·0	- 832·3	
								+ 454·2	+ 373·0	+ 374·1	
											24,909,000

Ezen szükségleteket fedezték az 1889. évben Németalföld 117 ezer drbbal, melynek kivitele azonban csökkent; Dániai 105 ezer drbbal emelkedő kivitellel; az osztrák-magyar monarchia 83.8 ezer drbbal s emelkedő kivitellel, Szerbia 39.3 ezer drbbal emelkedő kivitellel; Bulgária 28.2 ezer drbbal; Románja kivitele csökkent.

A szarvasmarhának mint a húst adó állatnak nagyobbodó hiánya.

Ha ama előbb közölt táblázatos kimutatás szerint azon három évben a bevétel és kivitelt szembe állítjuk, azt látjuk, hogy a bevétel és a kivitel következőleg alakul:

	Bevétel	Kivitel	Különbség
1881—1885.	620·7 ezer drb,	424·2 ezer drb,	196·5 ezer drb
1888.	532·0 " "	373·0 " "	159·0 " "
1889.	832·3 " "	371·1 " "	461·2 " "

a mi azt bizonyítja, hogy míg a kimutatásban foglalt országok, bevételi szükséglete folyton emelkedett, addig a felesleggel bíró országok kivitele apadt, vagyis végeredményében, hogy *Európa szarvasmarha-szükséglete folyton emelkedik*, mit úgy ítélhetünk meg talán a legjobban, ha ama három év bevételét és kivitelt összegezzük, mely szerint *az 1,985 ezer szükséglettel szemben csak 1,171 ezer drb szállított*; a mi oda vezet, hogy: *a szarvasmarha-szükséglet a jövőben mindig nagyobbodni fog, mely körülmény a létszám növelését szükségessé, de egyúttal jövedelmezővé is teszi.*

Ebből folyólag, a magyar gazda minden tekintetben csak nyerhet, ha állatlétszámát szaporítja.

Ezen statisztikai adatok eredményei szerint, ezen kérdés egymagában is oly fontos mezőgazdaságunkra, s magára kormányzatunkra, hogy ennek elérésére, különös tevékenységet kifejteni, egyike az ország legfontosabb érdekeinek. Gazdáink pedig szintén világosan láthatják kijelölve azon tért, melyen a jövedelmezőség csökkenésére hosszú időn át gondolni sem lehet, a melyért a búzatermelést térileg megszorítani érdemes, de szükséges is.

Az amerikai Egy.-Államok 1881-1885. években semmit sem vittek be szarvasmarhában, de 1888-ban már 64.4 ezer drbot s 1889-ben 62 ezer drbot, melylyel szemben a kivitel volt 1881-1885-ben 144.8 ezer drb, 1888-ban 1402 ezer drb és. 1889-ben 205.8 ezer drb, vagyis míg az 1881-1885. évi átlagban kiviteli többlete (+) 144.9 ezer drb volt, 1888-ban az 75.8 ezer drbra csökkent, mely 1889-ben megkétszereződve 143.8 ezer drbra emelkedett.

Mindenesetre el kell ismerni, hogy ezen a téren Amerika veszedelmes ellenfél; azonban ha figyelembe vesszük, hogy a tengeren, az élőállat szállítása óriási nehézségekbe ütközik, sőt hogy az Amerika s Európa közt közlekedő gyorsjáratú hajókon sem bírják az élőállatokat a szükséghez mért ideig életben tartani, mert a hajók hanyattatásainak a jószág alá lévén vetve, hamar elhull s csontjait töri; s ha figyelembe vesszük, hogy a levágott hus — a hosszabb ideig való szállításnál — kellemetlen ízt és szagot kap, a mint ezt a Bécsbe próbaképen szállított hustransportnál észlelték, az Amerikából fenyegető veszedelemtől egyelőre tartani nem kell.

Oroszország állatforgalmát a mi statisztikánk nem közli. Oroszország tudvalevőleg a marhavész főfészke, ezért onnan a a szarvasmarhakivitel, hozzánk és a civilizált nyugati államokba el volt tiltva.

Ausztria kormánya azonban, bár velünk szövetségben és vámközösségben él, és míg iparczikkeinek Magyarországon jó piaczat szereti látni, addig nyersterményeink nélkül — a monarhiának feloszlatása és újabb népcsoportulások nélkül — megélni nem tud, mégis módot talált reá, hogy az Európából kitiltott orosz szarvasmarha húsa Bécs piacznán megjelenhessék.

Ha a szarvasmarhaforgalomról szerkesztett kimutatást figyelemmel vizsgáljuk, az eddigi eredmények azt igazolják, hogy azon főfogyasztó államoknak van a legnagyobb bevitelre szükségük, melyeknek nemcsak állatállományuk a legnagyobb, hanem legfejlettebb és legértékesebb is, mint pl. Anglia, Franciaország, S váj ez és Németország, a mi azt jelenti, hogy a fogyasztást nem az ottani értékes állatok létszámának csökkentéséből fedezik, hanem erre a kisebb értékű s idegen országokból behozott állatokat használják.

Másrészt a húsfogyasztás, illetőleg a beviteli szükségnek ily rohamos emelkedése újabban is igazolja, hogy a szükségletek nem apadni, hanem emelkedni fognak.

A juhhús.

Hogy állattenyésztésünk egyéb hústermelő nemeire is figyelmet kell fordítani, az magától is értetődik. Statisztikánk adatai azt igazolják, hogy pl. Franciaországnak a juhbevitel volt az 1881-1885. évi átlagban 2,018.000 drb, 1888-ban 1,474.600 brb, 1889-ben 1,332.000 drb. Az Ausztria-Magyarország kivitele volt az 1881-1885. évi átlagban 381.900 drb, 1888-ban 79.800 drb, 1889-ben 29.700 drb, a mi a francia védvámnak volt következménye, mely ellen Ausztria, semmit sem lévén hajlandó viszonzásul adni, a miért juhtenyésztésünk megszűnt jövedelmező lenni, de egyúttal épen ezen ok miatt

is juhaink létszáma igen megcsökkent, *De a világ előtt juh-tenyésztésünk óriási hanyatlását csakis az ausztráliai gyapjú versenyének következményeként tüntették föl, holott az ausztráliai gyapjú is, csak az Ausztria vámpolitikájának védelme alatt jöhetett be közös vámterületeinkre,* mert Ausztria iparának nagy érdeke külföldi gyapjúra a vámmentességet biztosítani.

A sertésbőr.

Sertésbevitel volt Németországnak 1881-1885-ben 644.3 ezer drb, 1888-ban 28.5 ezer drb, 1889-ben 412.6 db. Az Osztrák-Magyar Monarchia bevitel volt 1881-85-ben 64, 1888-ban 28.7 és 1889-ben 88.9 ezer drb, a monarchia saját szükségletét tehát nem fedezte. Ellenben Szerbia kivitele volt az 1881-1882. átlagban, 1888-ban 188'6 ezer darab, 1889-ben már 213.7 ezer drb. Kőbányáról a statisztika szerint elszállítottak 1889-ben 521.608 drbot.

Sertésbőrtenyésztésünk jövedelmezősége roppant változó volt, mert az árak minden igazi ok nélkül, hol leszállottak, hol váratlanul felszöktek és sohasem tudott idáig egy szilárd, állandó jellegű áralakulás lábra kapni, a mi a sertésbőrtenyésztésnek a kifolyása és a gazdáknak igen sok kárt okozott.

Mindezen körülményeknek az a végeredménye, hogy első sorban szarvasmarhatenyésztésünk emelésére kell a legnagyobb gondot fordítani, s azután a lótenyésztésre. A sertés- és juh-tenyésztésjövedelmezőségükhöz mérten kell felkarolni. Az egyes gazda azonban tenyészszere azt, a mire helyi viszonyai a legalkalmasabbak, s a mi reá a legjövedelmezőbb.

Az 1890-95 közötti évek tanúságából az az eredmény tűnik ki, hogy nyers terményeink forgalmánál 93 millió firt a csökkenés, ellenben az állattenyésztés terményeinek forgalma 33.6 millió firttal kedvezőbb eredményű a mi oda vezet, hogy a magyar gazdák az utolsó 4¹/₂ évben, évente 23 millió firttal kevesebbet kaptak terményeikért, mint 1891 előtt; ellenben az állattenyésztésből a bevétel 8.4 millió, az ezelőtti 6 millióval szemben, vagyis 2.3 millióval emelkedett. *Tehát a legutolsó évek értékesítési viszonyai a legmeggyőzőbben indokolják állattenyésztésünk fejlesztésének szükségét s ha ennek eleget tettünk, a mérleg a gabonatermelés és állattenyésztés jövedelmei között azonnal javulni fog.* Mezőgazdaságunk jövedelmezősége ezen tapasztalatok szerint csak ezen eddigi eredmények által kijelölt ösvényen gyarapodhat, a miért az oly sok indokból javasolt s mellőzhetlen ezen adatok által is igazolt helyes arányú gazdálkodásra minden habozás vagy kételkedés nélkül mielőbb reá kell térni.

A húsfogyasztás.

A mint ezen adatok is megerősítik, az utolsó évtizedekben a nagyarányú hústermelés, a rendkívüli húsfogyasztás által ösztönözve, a mezőgazdaság egyik legnagyobb feladatává lőn.

A népek élete és fejlődése azon ténnyt emelte ki, hogy a hús értékesebb és legkönnyebben emészthető táplálék, mely nem csupán az emberi izomerő fejlesztésére a leghatékonyabb, hanem a szellemi képességet is a többi táplálékok felett fejleszti.

A hús az emberi munka és erő főkutforrása. Sőt ma már a statisztikusok azt vitatják, hogy a húsfogyasztással arányban áll egyes nemzetek munkássága, a mit előszeretettel hoznak az angolok és amerikaiak nagy munkaképességével kapcsolatba.

Érdekes, hogy a húsfogyasztást személyenkint Angliában 250 grammra, Németországban 100 gramm és Franciaországba circa 80 grammra teszik — a németek.

A szarvasmarhatenyésztés céljai.

A szarvasmarhatenyésztés kiterjedhet: tejgazdaságokban a tej- s vajtermelésre; hizlalás által a hústermelésre; a vonóerőre; a tenyészállatokra s a növendékek nevelésére, tehát több irányú lehet.

A tejgazdaságok befolyása egész vidékekre.

Hazánkban a tejgazdaságok, mondhatni Egan Ede volt orsz. tejgazdasági felügyelőnek fáradhatatlan ügybuzgóságával nemcsak Budapesten és környékén honosodtak meg, hanem egyes uradalmakban is szépen fejlődött s mindig több azon vidék, hol a tejgazdaság ennek révén szélesebb körre terjed. Általánosan nagyobb mértékben csak az arra alkalmas városok környékén terjedt el a tejgazdaság főleg ott, hol a nép felfogta annak nagy előnyeit az állattenyésztést előszeretettel karorta fel, így pl. Mosón, Tolna és Vas megyékben, továbbá elszórtan az arra alkalmas kárpáti havasokon, az ország számos vármegyében apróbb tej értékesítési szövetkezetek keletkeztek, melyben a tagok a tejet vagy azonnal értékesítik a közeli városi piacokon vagy bizonyos napi tejmennyiséget biztosítva, a tejet egy svájcki sajtnak fixáron szállítják, mely sajtnak a tejet részben vajnak, legnagyobb részben sajtnak dolgozza fel. Gärber Ulrik svájcki sajtnak a gr. Andrassy Géza parnói uradalmában idáig már országos nevet vívott ki s sajtnak nemcsak itthon az országban, de Fiumében a kiállításon is kitüntetve s szélesebb körben is ösmertek és keresettek.

Zemplén, Abauj, Sáros, s más vármegyében már számos kisebb tej értékesítési szövetkezet működik. Ezen három első vármegye sajtteftényét legnagyobb részben Gärber Ulrik veszi át és hozza a kereskedelembe, ezzel azon vidéknek-a tejgazdaságra való alkalmasságát a gyakorlatban is igazolja.

Ennek kihatása van azon vidéken, az egész mezőgazdasági rendszernek egészséges átváltoztatására, mert a tejtermelés jövedelmezősége felér, sőt meghaladja a búzatermelés jövedelmezőségét, az erre való átmenet semmi nehézségbe sem ütközik s a tapasztalat azt bizonyítja, hogy egyik tej értékesítési szövetkezet a másik után keletkezik. Ennélfogva a takarmánytermelés is nő; a búzatermelés is fontosságból veszít. A gazdák gondolkodókká lesznek, számítani tanulnak s végre belátva eddigi balvéleményüket, bárha lassan is, az okszerű gazdasági váltórendszerre térnek át, melyben a szarvasmarha régi fontosságát vissza nyeri; trágyatermelésre nagyobb gond fordítatik, a földek jobban, gondosabban műveltetnek és trágyáztatnak s a gazda azon tapasztalatot teszi, hogy ámbár kevesebb földet vetett is búzával, mint azelőtt, mert a tehenészet részére szükséges takarmányokat termelni kellett, mégis termése ugyanannyi mint azelőtt — sőt bevétele többoldalúvá, havonként visszatérővé — és biztosítottá lön úgy, hogy a közép nagyságú gazdaságnak kezelési kiadását a 25-30 tehén jövedelme teljesen fedezte. Ennek természetes folyamánya, hogy a többi gazdasági ágak jövedelmei tőkésíthetők s ily módon a gazdálkodás-évi jövedelmei egyszerre egy nagyobb összegben nyilatkozik meg, s a gazda évi forgó tőkéje nemhogy apadna és elégtelen lenne, hanem folyton gyarapodik. Ezen utón kitarással, józan számítással és takarékoszággal gazdaságaink a belterjesség felé haladhatnak.

Ez azon körforgás, melyei a mezőgazdasági termelés önönmagát fejlesztve, jövedelmező és állandó lesz; az egyoldalú szemtermelés hátrányai megszűnnek s a többoldalú termelés előnyei eleinte alig észrevehetően, későbbben mindjobban és erőteljesebben lépnek etőtérbe.

Ha ezen egészséges átváltozása mezőgazdaságunknak, nemcsak egyes vidékeken vitetik keresztül, hanem általánossá tétetnék, egész mezőgazdaságunk hozzá juthatna azokhoz az előnyökhöz, melyekre utalunk. A tej értékesítés ma már az egyes nagyobb fogyasztási helyeknek, a városoknak közelében úgy is nagyobb terjedelmet vett.

Ha egy-egy jó tejelő tehénnek évi tejhozamát csupán 2500 literre teszszük s a tejet 5 krtól 8 krig való értékesítésben felszámítjuk, az évi bevétel 125 frtól 200 frtig megy. Egy-egy drb tehénre az évi kiadást 80 forintéi 100 frtig számítva, mutatkozik haszon 45 frtól 100 frtig. Tapasztalatilag is tudjuk, hogy vannak gazdaságok, hol a svájczeros átlagban minden

drb fejőstehén után 50-80 frt bért fizet a tulajdonosoknak; természetes, hogy a tehének takarmányozásra a tulajdonos feladata épen úgy a kifejt tehének utánpótlása is, de fel van mentve a tej értékesítéseinek esélyeitől. Ily módon biztosított jövedelmi alap létesül. Ez azonban csakis ott eszközölhető, hol a tej természetes minőségben közfogyasztás tárgyát képezi, tehát a nagyobb városok közelében.

A sajt- és vajgyártás.

A hol a tejnek szállítása nehézségekbe ütközik s a tej közvetlen fogyasztás alá nem esik, ott a sajt készítés lép előtérbe. 100 kgr. tejből tapasztalat szerint lesz 6-8 kgr. kövér sajt à 1.50 kr., a mivel átlagban kilóját a tejnek 7.20 és 9.6-szor értékesíthetjük; fél sovány sajt lesz 8-9 kgr. à 80 kr., a mi egyenlő 6.4 krtól 7.2 krig értékesül; s végre sovány sajt 5-6 kgr. à 60 kr., a mi kgrját a tejnek 3-3.6 kriban értékesíti.

Vajat $3\frac{1}{2}$ -4 kgrmot nyerhetünk ugyanazon mennyiségű tejből, mely az értékesítési ár szerint 1 frittől 1 frt 20 krig kelhet, vagyis kgrja a tejnek $3\frac{1}{5}$ krtól 4.8 krig mehet.

Mindezen tejfeldolgozási módok mellett a savó és iró külön értékesíthető, akár malaczkok vagy sertés, akár a borjúk va gy tehének által.

A sajt készítés ezek szerint a vajtól való könnyebb és jobb értékesítés által fontosságában kiválik. Végeredményében úgy a sajtermelés mint a vaj készítés, különösen pedig a friss tejnek közvetlen értékesítése, általában pedig a tejgazdaság a birtok értékének emelkedését mozdítja elő, mert a birtok jövedelmezősége egészséges alapon emelkedik s így tejgazdaság fontossága nagy horderejű.

A sajt mint emberi táplálék világszerte áru s mint ilyen azért is bír különösebb fontossággal, mert az állatlétszám elégtelensége miatt a tényleges szükségletre sem bírnak a statisztikai adatok szerint elegendő sajtot előállítani.

Anglia, mely a legfejlettebb tej- s sajtiparral bír, mintegy 1.5 millió mázsa sajtot kénytelen szükségletének fedezésére bevinni. Holland mintegy 1.5-2.6 millió kgr. sajtot gyárt kivitelre, mit Dániában, Svédországban, Oroszországban és Angliában értékesít. Franciaország sem bírja fogyasztását sajátjából fedezni, bár legjobb sajtja a Roquefort és Brie kivitel tárgya.

Olaszország évente mintegy 3-400.000 mázsa sajtot állít elő; Svájc kivitele 400.000 mázsán felül van, Németország is igen nagy arányban termel sajtot s különösen nagy súlyi helyeznek ott a tejtermelő szövetkezetek létesítésére; mindazonáltal azon körülmény, hogy azon vidékeken, hol a sajtermelés.

meghonosodott, a kisbirtokok ára majdnem megkétszereződött, mutatja egyrészt a tejgazdaságok jövedelmezését, másrészt azt, hogy a szükségletet még jó ideig fedezni nem ingják tudni. Tehát nekünk is igen jó alkalom nyílik ezen helyes és jövedelmező gazdasági ágra reá térni, melynek előnyeit azon arányban fogjuk élvezhetni, a mily gyorsasággal azt életbeléptetjük és meghonosítjuk.

A hizlalás.

A hústermelés fontosságát előzőleg már érintettem. Ez tulajdonképen az utolsó évtizedben egyik legfőbb feladata a mezőgazdaságnak, mert láttuk, hogy mily nagy a hushiány a fogyasztással szemben. Teljesen jogos azonban azon kérdés, hogy mi előnyösebb, a tej vagy hústermelés?

A felvetett kérdésre a gyakorlat azt feleli, hogy a tej- és hústermelés nem ellenlábások, sőt okszerű módon egymást támogatva, mindkét cél elérhető egymás mellett is. A tejtermelés bő takarmányozást igényel s egy bizonyos fejési idő után, mikor már az állat félig hízott képet mutat a tej megcsökken, s ha állatjaink ezután is bőségesen és a hústermelés céljainak megfelelően takarmányozzuk, a hizás jut előtérbe.

A mi a nagyban való hústermelést illeti, köztudomású, hogy e célra főképen az ökrök használatnak. A hizlalásnak sok módszere van, de most bennünket csak az eredmények érdekelnek.

A rendszeres hizlalásnál az állatok napi húsgyarapódása 5-6 mázsás ökröt véve fel; egy kgr. Ha a hizlalás 100 napig tart: az állatnak husgyarapítása 100 kgr. lessz. A millennáris kiállításon 1.5 kgr. husszaporulatot láttunk bemutatva.

Azonban a hizlalásnál nem csupán ezen 100 kgr új húsnak az előteremtése következik be, hanem azáltal egész testhen is átváltozik. Az eddigi magán hordott hustömeg, azaz az izmok és sejtek közé bizonyos zsirrészecskék rakodnak le, másrészt az egyes sejtek maguk is teljesen megtelnek, vagyis megduzzadnak a lerakódott életnedvek felhalmozódása által, ezért ezeknek a táplálkozásra való előnyösebb átváltozása szintén emeli a hus értékét. Ezt ugyan idáig számszerűleg pontosan nem derítették ki, de ha a mézárszékekben az úgynevezett prima (pecsenye-)husnak az árát a leveshus árával összehasonlítjuk, azt látjuk, hogy míg pl. ma a leveshus ára 56 kr. kgr.-ként, addig a prima pecsenyehus ára 80 kr. kgr.-ként, vagyis csupán e két fajta hus között a minőségre kgr.-kint 24 kr. esik.

A húsnak ezen minőségi különbözete igen nagy szerepet játszik a vágómarha, de még inkább a hízómarha adás-vételénél. 1891-ben Budapest főváros hatósága tanulmány tárgyává

tette a fővárosnak hússal való ellátása kérdését. Hivatalosan igazolták, hogy 2500 drb. gyenge húsminőségű átlag 288 kgr. vágott súlyú marha drbkint 95 frt 95 kron vásároltatott átlagban, 4500 drb középszem húsminőségű átlag 422 kgr. vágott súlyú marha drbja 150 frt 75 kron, ellenben 3000 drb hizott marha átlag 575 kgr. vágott súlylyal drbonkint 225 frt 55 krral kelt el, azaz a sovány húsú gyenge jószág kgrját 33 krral fizették, a középminőségűekét már kgr.-kint majdnem 36 krral, ellenben a hizott marha húsa kgrja már 39 kron, vagyis $6\frac{3}{4}$ -del magasabb áron fizettetett.

Ha tehát nem a fogyasztón beszédett 24 kros árkülönbözetet tekintjük, hanem a termelőnek, a gazdának javára eső minőségi árkülönbözetet, ez majdnem *teljes 6 krra rúg kgr.-kint*, vagyis q.-ja 5.75 forintra s ama 575 kgr. súlyú állat darabjánál már 33 forint 6 krajczárban nyer a húsminőség javulása kifejezést.

Ha mostan eme 33 frt 6 krhoz a hizlalási idő alatt termelt 1 q. húsnak átlagos árát a fenti 39 fritos árban hozzászámítjuk s a trágya értékét naponta 10 krba vesszük fel, mi 100 nap alatt 10 irtot teszen, a gazda minden jól kihizlalt nagy állatoknál $33.06+39+10=85$ forint 6 krral termelt *többet*. Ha most napi kiadásainkat a hizlalásnál darabonkint 50 krajczárra tesszük, a mi 100 nap alatt 50 forintot teszen — bár vannak sokan, kik 40 krajczár napi takarmánnyal is elérik ezen eredményt — akkor a hizlalás különleges eredménye drbkint 32 frt 6 krral jutalmazza a gazda fáradságát.. *A takarmánynak hússá való átváltoztatása tehát igen jövedelmezőnek mutatkozik.* Nem szabad azonban szemet hunynunk azon veszteségek és risicó előtt sem, melyeknek a hizlalók folyton ki vannak téve, ezek ellen azonban az óvatos, rendszerető, gondos gazda védekezhetik s elejét veheti s még ha a nyereségnek 25%-át leszámítjuk is, akkor is 24 forinton felül van a gazda fáradságának jutalma.

Azonban a napi hústermelés 1.5 egész 2 kgra is felmehet, a mikor a jövedelmezőség 36 frtra, sőt 48 forintra is felmehet. 50 drb hizlalásánál a nyereség ama 24 frttal már 1200 forint jövedelemnek felel meg, 100 drbnál 2400 frtnak. *Ezért a hizlalást felkarolni, gazdaságainkban rendszeresíteni, a hizlalási módot tökéletesíteni, nagyon is érdemes.* A mint ezen eredmény is igazolja, egész helyesen mondja Carey, hogy „a nyersterményeknek kivitele, értve a gazdaságokból vagy nagy vonásban az országból, csak a barbárnak s együgyűnek való”.

Azonban bármennyire meggyőzők is mindezen eredmények, az életben mégis azt kell tapasztalni a gazdának, hogy a hizlalás és húsértékesítés nem mindig alakul akként, a mint ezen statisztikai adatok után várni lehetne, mert a gazdák itten

ismét két oly körülménnyel állanak szemben, mely ellen az egyesek hiába küzdenek.

Az egyik az, hogy a hizlalni való ökör annyira megfogyott, hogy a szükségletet alig lehet beszerezni, az ország déli részén már nem egy hizlaló szeszgyár volt kénytelen e miatt a hizlalást beszüntetni. A sovány, jó ökör ára igen felment, a mi a hasznot majdnem kizárja. Tehát a szarvasmarha-nevelés ez irányban is jövedelmezőnek mutatkozik.

A másik körülmény a vágószék-tulajdonosok és mészárosok jól ismert ringjének árleszorító tendenciájában válik napról-napra túrheterlenebbé, úgy hogy nem ritkán áll elő azon eset Budapesten vagy Bécsben, hogy 60 vagy 100 drb felesleges ökörnek a vásárra való hajtása, ciaczara, hogy a husszükséglet állandó, az áraknak nagy csökkenését eredményezi. Ezek is épen úgy tesznek a gazdákkal, mint a gabonakereskedők vagy a nagymalmok, hogy az árakat minden eszközzel leszorítani igyekeznek.

Egyszóval az értékesítésnél a gazdák érdekei nem nyernek kellő védelmet, mert itt is elszórtan állanak szemben az ellenük szövötközött mészárosok és húsvágókkal vagy kereskedőkkel. Azoknak gyakran fosztogató eljárása ellen nem védekezhetnek, mert az erősnek csak a még erősebb állhat ellen s csak az imponálhat. Ezért a *gazdák csak úgy védekezhetnek ezen mészárosok szövetségei ellen, ha szövötközetbe állanak ellenök* s a szövötközet irányítja a felhajtásokat, a húsértékesítés ügyét is kezeibe veszi, mint arra épen most Budapesten is a legjobb alkalom kínálkozik a fővárosi vásárcsarnokok ellátásánál. Szükséges, sőt elengedhetetlen, mert az mégis hallatlan igazságtalanság, rettenetes visszaélés és vakmerő kihasználása a körülményeknek, hogy akkor, a mikor a sovány beállítani való jószágot már csak 28-30 kron lehet kapni, a kihizott hus-jószág kilója sokszor ugyancsak 28-30 kron, nem ritkán 25 kron legyen értékesíthető akkor, a mikor a fogyasztás alá kerülőhus kilóját 60 krtól 1 frt 20 krig, sőt a pecsenye-hust 1 foritn 80 krtól 2 frt 40 krig kell a fogyasztók részéről ugyanazon vásárlóknak megfizetni.

Ez is csak bőrze, csakhogy: a hus-bőrze, a mely ellen a hatóságoknak s a kormánynak, ha az országban az állattenyésztést s a hústermelést komolyan támogatni s fejleszteni akarja, a legerélyesebben kell fellépni.

Szerencse, hogy az ország nem minden részérei vannak így az állapotok. De fejétől bűdösödik a hal s épen ezért a fővárosban adott példa mihamar hódít s terjed az ilyen machináció szélesebb rétegekre. Ott, hol ilyen állapotok uralkodnak, a gazdát s hizlalót egyenesen kizsebelik, még pedig könyörtelenül. Jó, ha marad 5-10 frt nyereség a hizlaláson; de nem ritka a veszteség sem.

Ezek az állapotok okvetlenül s sürgösen segíteni kell. Budapesten már tűrhetetlen ezen visszaélés, úgy hogy a magyar gazdák a bécsi piacot kénytelenek felkeresni, a hol az esélyekkel szintén meg kell birkózni. De mégis jobb eredmény érnek el, mint itthon. Ha ezen a bajokon segítve lesz, a hizlalás újra visszanyerheti nagy fontosságát s akkor jövedelmezősége is emelkedni fog.

A hús és a kenyér.

Mezőgazdaságunk mindezen tanulságai arra vezetnek, hogy *mai kereskedelmi helyzetünkben, ha a felmerülő visszaéléseken segíteni tudunk, leginkább ajánlatos a gabonatermelést a takarmány és hústermeléssel egybekapcsolni, mert egyiknek sikere, a másik által föltételeztetik s biztosítatik. Ezek hárman képeznek csak egy egészet, melyek ha a kellő mértékben felkar oltanak, a gazdasági egyensúly helyre áll, a túltermelés az egyikben, a folytonos hiány a másikban megszűnik, mi által az eddigi árcsökkenés hatását gyengítjük, a nagyobb jövedelhet biztosító takarmány, a tej és hústermelés előnyeit nagyobb mértékben élvezhetjük, mi által a nagyobb jólét biztosítása általánosabb leend.*

A mint látjuk, a gazda a gabonaneműekben az emberiség táplálkozására szolgáló kenyeret teremti elő; az állatokban a húst. De mert a gabnaf élek ben, a takarmányneműekben található állati tápanyagok, koncentrált és hatványozott mértékben vannak jelen, ezért ajánlatos mindenkor, ha a gabona mint kenyértermény a megfelelő áron nem értékesíthető, azt hússá átváltoztatni. Ekkor a gazda az előbb kisebb értékű terményeért sokkal nagyobb és előnyösebb árt kap. A jelenben is ily körülmények között vagyunk, tehát alkalmazzuk ezen elvet általánosan, a mint azt egyesek máris sikerrel alkalmazzák s a válság hatása enyhülni fog.

Ezen pontnál nyugodtan utalhatunk ismét azon kormányzati feladat fontosságára, hogy földmivelésügyi ministeriumunknak legfontosabb feladata, ezen irány megvalósítására minden eszközzel közreműködni.

Ha ezen, mezőgazdaságunk fejlődésének — mindenkor alapját képező programot — kormányunk s földmivelési ministeriumunk annyiszor felcserélt vezérei következetesen mint hagyatékot idáig megvalósították volna, akkor ma a gazdasági válsággal szemben más helyzetben és más állásponton lehetne a magyar gazda, mert akkor helyes

közgazdasági politika honosodott volna meg már eddig is, a mi sok kár és veszedelemtől óvta volna meg a gazdákat s velük együtt hazánkat.

A tenyészállatok nevelése.

Az állattenyésztésnek legszebb, legjutalmazóbb ága a tenyészállat nevelése. Igaz, hogy az állatokba fektetett tőke, túlhaladja a tejelő vagy igás jószág értékében fekvő tőkét, de az értékesítés ezekkel szemben is igen jövedelmezőnek mutatkozik, mert a felhozott példához mérve, míg egy vágóhidra alkalmas középminőségű állat átlagban 150 frton értékesül, addig *egy* ugyanolyan súlyú tenyészállat tehénben 200 frttól 400 frtig, bikában 300 frttól 500 frtig, sőt 800 frt és 1000 frtig is elkel. Tehát átlagban a tenyészállat legalább még egyszer oly magas áron értékesíthető, mint a tejelő vagy más hasonezélra szolgáló állat; ennél fogva jövedelmezőségük első helyen áll.

Erre a legékesebb példát adja Anglia, Svájc, Amerika s mindazon országok, melyekben kifejlett állattenyésztés virul. Hazánkban is el kél egy-egy bika 1000 frton. Az állattenyésztés többi ágai szintén szépen jövedelmeznek. Ezek mellett a kiváló gazdái szakértelem, a gazdai intelligencia, a szakképzettség, sokkal jobban értékesül az állattenyésztés terén s nem egy gazda hírnevét egy szép tehén vagy egy kiváló fajtulajdonokkal bíró apaállat, avagy egy kitűnő ló maradandóbban örökíti meg, mintha még annyi búzát vagy tengerit termelne is.

Több trágya, nagyobb átlagtermés.

Végezetül még csak arra kell gazdáink s kormányférfiaink figyelmét felhívni, hogy az állattenyésztés az eddig vázolt sokoldalúságán felül a trágyatermelésnek főtényezője, a miért a kenyérnek jutalmazó előállítására virágzó állattenyésztés nélkül elérhetetlen.

Hogy a trágya nemzetgazdasági szempontból minő értékkel bír, fogalmat nyerünk, ha figyelembe vesszük, hogy a legbecsesebb növényi tápanyag: a légeny; ezen a takarmányban foglalt legénynek 11-ed része változik át állati légenynyé, a miért ama 89% legénye a takarmánynak, az állati ürülékekben van raktározva. Hogy szántóföldjeink termők legyenek, ugyanazon legényt kell a talajnak visszaadni, melyet tőle a termelés által elvontunk. Tehát a növényi és állati termelés közötti összekötő kapcsot a trágyák s főleg az istállótrágya képezi.

Ha termelésünket fokozni akarjuk, a trágya előállítását tömegében is fokozni kell annyira, hogy az elől kimutatott elégtelen trágyázás, a szükséghez mérten kielégítő legyen. Ennek pedig szintén az állatállomány szaporításával felelhetünk meg.

Az ourópaszorte észlelhető gazdasági válság enyhítése, a nemzetközi erre vonatkozó közös kérdéseknek együttesen való megoldásán kívül, az istállótrágya előállítására való törekvésben, illetőleg ebből folyólag a takarmánytermelésre alapított józan s okszerű gabonatermelésben lelheti egyik megoldási kulcsát. Másként kifejezve: gabonatermelő gazdaságainknak, egymagukban vagy összeségükben is virágzóvá tétele és jövedelmezőségének *legbiztosabb módja csak az lehet, hogy állítsanak előbb sok és jó marhát elő azért, hogy ennek segítségével nagyobb tömegű trágyát nyerjenek, melylyel azután nagyobb terméshozamokat és nagyobb jövedelmezőséget érhessenek el.*

Ha a gabona és szomtermelésre alkalmatlan vagy kiszivattyúzott területeken a szemtormolést a takarmánytermeléssel cseréljük fel s így egy ugyanazon területről csak 20—30%-al több takarmányt állíthatunk elő s állattenyésztésünk jövedelmezőségét párhuzamosan emeljük, akkor még a mai árhanyatlással is megbirkózhatunk, mert *egy* esetleges újabb árhanyatlás hatása nem lesz oly érezhető, mint a mai. A kiélt területeken a szemtormelés úgyszólván eredménytelen és veszteséges.

Sokan vannak, kik elérhetetlennek állítják az ez irányú fejlődést, mert ez újabb tőkebefektetést igényelne, a mivel a magyar gazda alig bír. Épen azért kell a gazdahitelt szervezni s a gazdát az ilyen célok elérésére minden eszközzel támogatni, mert ha általánossá lesz ezen irány, az ország mezőgazdaságán segítünk, a melyen segíteni igazán országos érdek. De épen ezért kell egy évekre kiható közgazdasági program is, hogy termelésünk állandósítva egy-ugyanazon irányban fejlődjék, hogy az, a mi ma jónak van elismerve, holnap egyszerre minden komoly ok nélkül roszszá s veszteséggel záródóvá ne lehessen.

Ezen mai rombolás meggátlására közreműködni legfőbb, egyúttal legszebb, de logháladatosabb feladata kormányunknak, vezérférfiainknak s gazdáinknak egyaránt. De eredményeket csak vállvetett közös működéssel érhetünk el.

**A műtrágyák behozatalának csökkenésére erő-
takarmányainkat ne engedjük kivinni, hanem itt-
hon etessük fel.**

És mindezek után is, még van ogy nemzetgazdasági szempont, mely az állattenyésztés nagyobb felkarolását szükségessé teszi. Azt látjuk ugyanis, hogy a külföldről behozott műtrágyákban, a növényi tápanyagokat, fosfátot, legényt stb. drágán vesszük; csupán ezeknek vételi árában nagy összegek vándorolnak ki; míg idehaza épen közgazdasági viszonyaink rendezetlensége miatt a korpát, olajpogácsákat, a cukorszörpöt, stb. kivinni engedjük, nemhogy ezen oktalan nemzetgazdasági prédálást meggátolni igyekeznénk; mi ismét nemcsak a földművelési, hanem a kereskedelmi kormányzatnak volna feladata. Ha állattenyésztésünk fejlett lenne, azon ma olcsón kivitt korpá, olajpogácsa, cukorszörp, stb. segítségével sok, sok tejet s húst tudnánk termelni s nem lenne reá szükség a ma a talajban elégtelen növényi tápanyagokat a külföldről drága pénzen hozott kétes értékű és bizonytalan eredményű műtrágyákkal pótolni, mert ugyanezt az itthon készített és biztos hatású istállótrágyával, igen-igen sokkal olcsóbban érhetnénk el. Csupán ezen egyetlen árunál is nagy pénzmegtakarítások volnának elérhetőek.

Mindezen kérdéseknek sikeres megoldása céljából ogy átgondolt, tervszerű, a magyar mezőgazdasági viszonyoknak megfelelő, szerves egészet képező közgazdasági politikára s annak lelkiismeretes és haladéktalanul való végrehajtására van égetően szükségünk.

Reméljük, hogy ezen a nyomon haladva, a ma észlelhető válság hatása enyhülni, azután pedig megszűnni fog,

* * *

Midőn mindezek után a szíves olvasót mezőgazdaságunk oly nagyon változó mezején végig vezettem s az egyes jelenségeket szerény gazdái felfogással a legkülönbélebb oldalról megvilágítottam, azt hiszem, kevesen lesznek, kik a mai nemzedéket még jogosan vádolhassák a ma már nagyon is hangosan jelentkező gazdasági válságért.

Hogy mely okok idézték elő a mai gazdasági válságot, azt hiszem világosan domborodik ki mindvégig e munka egyes részleteiből. Ha tehát csak némi világosságot is sikerült az országot annyira sújtó gazdasági válság nagy kérdéséről nyúj-

tani, máris megjutalmazva érzem magamat s csak fokozná öröömöt, ha ezen szerény s igénytelen munkálat folytán e nagy kérdés iránt fordulna a közfigyelem.

E munka alapját a pozitív való, a statisztika által is igazolt mai eredmények képezik.

A gazdasági válságnak sötétebb részleteit mellőztem, nehogy azokat elveszítsük, kik ma jobb meggyőződésük szellemétől vezérelve, e mai gazdasági válság enyhítéséhez befolyásukkal hozzájárulhatnak. Táplál a remény, hogy azok, kik hivatva vannak a nemzet sorsát vezérelni, e szerény, de ügyeinket leplezetlenül feltáró közgazdasági tanulmány segítségével mihamar meg fogják állapítani azon hiányokat, azon pótolandókat, melyek mintegy útjelzői mai gazdasági válságunknak.

Kiállításunkon nemcsak a mezőgazdasági csarnokban, hanem állatkiállításaink mindegyikében nagybecsű igen érdekes tanulságok és adatok mutatják ama hiányokat, melyeket ha felismerni s arra vezérférfaik figyelmét s jóakarátát reá vezetni sikerült, azt hiszem, a kibontakozásra az utat megtaláltuk.

Hogy Széchenyi István gr. látnoki szózata „*Magyarország nem volt, hanem lesz!*” megvalósuljon, a magyar nemzetet jellemző hazaszeretet egész melegével kell mai közgazdasági állapotaink bajain segíteni s minden állami és kormányzati tevékenységgel először a mai gazdasági válság megszüntetésére, azután pedig a magyar népnek anyagi boldogulásának, sőt gyarapodásának biztosítására közreműködni.

Ha ezt elérjük, akkor a mezőgazdaság az ország közgazdasági tényezői között csakugyan azon szerepet fogja betölteni, melyre hivatott. Ennek érdekében az orvoslás úgy várható, ha egy az ország viszonyainak megfelelő helyes szerves egészet képező közgazdasági programot sikerül megállapítani, s keresztül vezetni.

Közgazdasági programmunk.

Válsággal küzdő mezőgazdaságunknak megmentése, sőt államfentartó nagy fontossága érdekében való felvirágoztatása követeli, hogy a szükséghez és hazai viszonyainkhoz mért helyesebb közgazdasági, politika váltsa fel az eddigi különböző időszakokhoz mért rendszertelenséget, melynek érdekében a magyar nemzet fentartása és fejlődésére való tekintettel kívánni kell, egy a mai viszonyokhoz mért szerves egészet képező közgazdasági politikának állami életünk egész vonalán való felállítását, melynek főbb pontjai:

A) Speciális hazai viszonyainkra nézve.

A magyar gazdaszövetség által megállapított pontokon kívül:

1. Az ország és a nép termelő képességének az önfogyasztáshoz azután eddigi kivitelünk mérvéhez Aaló arányba hozatala, majd az értékesíthetéshez mért emelése, egyrészt a megfelelő kormányzati, másrészt társadalmi, közigazgatási s magángazdasági tevékenységnek összhangba hozatala s egymásnak kiegészítése által, hogy a gazdasági jövedelmezőség s a keresetképesség épen úgy a közvagyonosodás általában emelkedjék; a nagyobb mérvű eladósodás megszűnjön, a teherviselési képesség növekedjék a termelési ágak között ma tapasztalható egyoldalúság megszűnjék, a többirányú termelés az ország viszonyaihoz mérten kiterjesztessék s meghonosodjék, a kapás és ipari növények termelése terjedjen, a dohánytermelés javuljon s általában a szemtermelés a takarmánytermeléssel, ezzel pedig az állattenyésztés arányba jöjjön, hogy a búzatermelés megcsökkent jövedelmezőségéhez mérten térileg megszorítottassék, mégis a jobb talajmivelés és a trágyázással emelkedő átlagtermelésekkel a megszorított területekről is jövedelmezősége emelkedjék és biztosítottassék; általában az intenzivebb gazdálkodási mód meghonosodjék, hogy földeinkben rejlő és magasra emelkedett nagy nemzeti tőkének jövedelmezősége sokoldalú termelés által a magyar népnek saját hazájában való boldog megélhetését biztosítsa, a népek györülését, a legjobb munkaerő megfogyatkozását, a kivándorlás okainak megszüntetésével meggátolják; hazaszeretetét erősítsék, erkölceit fokozzák és nemesítsék, mely célokra a gazdasági szakoktatásnak szélesebb körre való terjesztése és több gyakorlati gazdát is képező mintagazdaságok felállítására is szolgáljon; hogy a ma tapasztalható birtok elaprózódás megszűnjék; végül hogy a középbirtokos osztály s a kisbirtokosok mai elszegényedésének okai megszüntettessenek, hogy ezen osztály eddigi nagy nemzeti feladatait a múltban tapasztalt mórtékben teljesíthesse.

2. A helytelen tagosítások hátrányai javíttassanak, különösen pedig a . községi közös legelők felosztása meggátoltassák s általában egy-egy határnak, sőt birtoknak legelő-minimuma megállapítottassék, vagy pedig intézkedés történjék, hogy a feltört vagy a hiányzó legelők arányában mesterséges takarmányok termeltessenek, hogy állattenyésztésünknek alapja biztosítottassék.

3. A földadókulcs leszállítottassék, a kataszteri tiszta jövedelem a termelési költségek és különféle adók emelkedésének és a hanyatlott terményáraknak megfelelően csökkentessék s ezekhez mérten a földbirtok megadóztatása a többi kereseti ágakkal egyenlően és ugyanazon teherviselés alapján állapítottassák meg.

4. Pénzügyi kihatásában az országra, de különösen a magyar mezőgazdaságra méltányos és indokolt – vám- és kereskedelmi szerződésekkel nyerstermékeinknek állandó, piacza és kivitele biztosítottassék, ennek szolgálatában álló helyes tarifapolitikai alkalmaztassék, ellenben a független és önálló magyar vámterület lépjen életbe. A román és szerb bnya és állati termékek valamint élő állatok behozatala, csakis megfelelő vámok és a legszigorúbb állategészségügyi óvintézkedések mellett engedtessek meg; az orosz búza s hus behozatala az osztrák és magyar birodalom területeire — úgy Bécsbe — eltiltassék.

5. Gabonakereskedelmünk tapasztalható kinövésai, különösen a határidőkiüömbözeti játék mint a fékteleonné vált börzei spekulatió — ópenugy mint más tiltott szerencsejáték — eltiltassék; a tőzsdei üzlet megadóztassák; a tőzsdei bíraskodás korlátoztassék s a gazdabíróság életbeléptetésével reformáltassék.

6. Az egyoldalú és csak a legnagyobb áldozatokat követelő aranyvaluta, mely a pénzbőséget korlátozza, mint nem nekünk, a kivitelre szorult nyerstermelő országnak való, érvényre ne emeltessék, hanem ha egyáltalában mellőzhetetlen, a megfelelőbb kettős értékű arany- és ezüstvaluta honosítottassék meg. Atalában az ország jól felösmert helyzetéhez mért és nem az eddigi rideg állami pénzügyi politika állapítottassék meg; a bankügy önállósítottassék s egy önálló magyar jegybank felállítottassék.

7. A mezőgazdasági hitelügy a kereskedői hitelhez mérten rendeztessek, beruházási és talajjavítási hitel és előlegek nyújtassanak, a hitelszövetkezetek a ksigazda érdekében országosan fejlesztessenek s megfelelő olcsó kamatú kölcsönökkel a letétekből s más rendelkezésre álló alapokból segítelyeztessek.

8. Államháztartásunk igényei az ország kellően kipuhatolt teherviselési képességéhez méressenek, ezért az Ausztriával kötendő kvóta leszállítottassék; a nem kellően jövedelmező állami beruházások mellőztessenek, a katonai terhek okszerű módon csökkentessenek.

9. A Magyarországon elhelyezett katonaság összes szükségletei és élelmezése a hazai iparosok s közvetlenül a termelő gazdák szövetkezete által szállítottassanak a közvetítők kizárásával.

10. Gyári-, mezőgazdasági- és hazai iparunk, az ország szükségleteihez mérve, védvámokkal is megőrizve, prémiumokkal a termelési helyek központjain fejlesztessék, hogy hazai produktumokra feldolgozási és fogyasztó képességük omelkedjék, hogy nyersterményeink kivitele, a külföldi ipartormonyeink behozatala csökkenjen, hogy az iparfejlődés által a mezőgazdasági termények fogyasztása omelkedjék, a népesség egy része a gyáripár

fejlődésével a vidéken, a városokban is keresetet nyerjen, általában, hogy Magyarország saját erejéből iparilag is fejlődjék.

11. Az évtizedek óta sürgetett gabonaközraktárak nagyobb termelési és közlekedési góczpontokon felállitassanak, a búza ezekben egyenlősítessék, a kivitel ezekkel kapcsolatba hozassék s megkönnyítessék,

12. A földmivelésügyi ministeriumban a közgazdasági, mezőgazdasági s állattenyésztési osztályokban megfelelő gazdái szakképzettségű vezetők s hivatalnokok működjenek.

Az igazságszolgáltatás menete gyorsítottassék, egyszerűsítettessék és az ország közviszonyaihoz alkalmaztassák.

A közigazgatás kevesebb, de világos rendeletekkel pontosabbá és hatályosabbá tétessék, a zaklatások mellőztessenek; a hatalmi túlkapások szigorúan büntetessenek.

13. Az állattenyésztés minden ága, különösen a hanyatló magyar fajú szarvasmarha évszázados előnyei miatt, a meghonosított nyugoti tejelő fajták, szépen fejlődő lótenyésztésünk, veszélyeztetett sertésenyésztésünk s megfogyott s feloszlásban lévő juhtenyésztésünk, mezőgazdasági termelésünkben vitt nagy szerepük szerint, részben hazai szükségletünk, részben a külföldi piacok igényeihez mérten, minden eszközzel, sőt áldozattal és fejlesztessenek, hogy azok jövedelmezősége s kivitele a különféle irányoknak megfelelően emelkedjék, hogy mezőgazdaságunknak, úgy mint hajdan, egyik főjöveldmi ágát képezzék, mely célból az Ausztria által támasztott forgalmi nehézségek megszüntetendők; a ragadós bajok ellen a külfölddel szemben hathatós védvámokkal megvédelmeztessenek; az állategészségügyi szolgálat hatályosabbá tétessék.

Az állatok értékesítésének vásárainkon tapasztalható nehézségei elhárítassanak s a gazdák a húsáraknak aránytalan leszorítása ellen, a fogyasztók ellenben a mértéktelen áremelkedések ellen megvédessenek.

14. A gazdák érdekképviselője az iparkamarák rendszere szerint ezzel kapcsolatban az országos gazdatanács, feladatának méltó hatáskörrel szerveztessék, a vidéki gazdasági egyesületek az 1868. VI. t.-cz. határozatai szerint, dotációval látassanak el, fokozttabb tevékenységük a vármegyei bizottságokban való beillesztés által, másrészt a földmivelési kormányzatnak is mint a vidéken végrehajtó orgánumai, úgy is mint a különféle gazdasági ágakban való tevékenykedés végrehajtó és éltető tényezői, mezőgazdasági termelésünk s általában gazdasági előhaladásunknak lehető széles körben való meghonosítása érdekében szerveztessenek és felhasználtassanak.

15. Állami intézményünk minden vonalán az ország agrár érdekeinek megóvása és fejlesztése, ennél fogva a mezőgazdák és az ország anyagi megerősödése és fejlődése legyen a vezérelv, s tétessenek megfelelő intézkedések, így törvényhozásunkban a szakképzett gazdák az ország gazdasági érdekeit képviselhessék.

B) Más országokkal international is úton is megvalósítandók:

1. Az egy fém pénzrendszernek, vagyis az egyoldalú aranyvaluta romboló hatásának megszüntetése kettős érték helyreállítása által, a pénzbőség visszaállítása s ez által az olcsóbb termelés biztosítása, ezzel együtt

2. a gabona-árhanyatlás további tényezőjének, a gabona határidő-különbözeti játéknak az európai tőzsdékről való kitiltása, sőt az ilyen csalárd üzleteknek szigorú büntetésekkel való sújtása és lehetetlenné tétele;

3. az amerikai termékek előzönlése ellen egy Európára kiterjedő együttes vagy kisebb körre is terjedő közös védvám alkalmazása.

TARTALOMJEGYZÉK.

	Oldal
Bevezetés	3
Mezőgazdaságunk változott helyzete	7
A jobbágyság felszabadítása és 1848	10
Az apáthia és a régi gazdálkodás menete.....	13
Az uzsora	15
A kivándorlás okai.....	15
Vizszabályozások befolyása	17
A bérlők	19
Elégtelen termékek.....	21
Tagosítások befolyása	21
Tanyagazdaság meghonosodása	22
A külföldi verseny feléledése	24
A 40-es évek gazdasági viszonya s az akkori kereskedelem fejlődése	25
A külfölddel való kereskedelem	28
Statisztikai adatok.....	29
A búza áringadozásának némely okai	31
Az 1870-es évek válsága.....	34
Búzatermelésünk s jövedelmezőségének összehasonlító kimutatása 1855- től 1893-ig s az ezekből vont tanulságok	35
A tőkeszaporodás s a kereskedők.....	38
A búza árviszonya Budapest és Liverpool között	40
A túltermelési krampusz és a tőzsdék	42
Minek tulaj donítható a búzának tapasztalható árhanatlása.....	47
Az aranyvalutának befolyása a búzáarakra.....	51
Milyen tanulságot nyújtanak az aranyvalutás országok	57
Magyarország valutaviszonyai	59
Miért képezi London vagy Liverpool mint az aranyforrás a búzának világpiacját	67
Az arany és ezüst mennyisége a világon	70
Hogy állunk az ezüstrrel	73
Velünk versenyző országok termelése	75
A termelés olcsósága	78
A védvámok és vámszerződéseink.....	79
A magyar földművelésügyi ministerium	83
Kelet-India, Románia s Magyarország kivitele s Ausztria.....	85
Kivetetünk megoszlása	86
Ausztriával való kiegyezésünk s az önálló vámterület	87
Liszt kivitelünk.....	97
Búzatermelésünk jövedelmezősége.....	99
A gazdák terhei.....	103
A búzatermelés átlaga	107

Alacsony termésátlagunk oka	110
Állatállományunk aránya mezőgazdaságunkhoz	113
Rétek és legelők elégtelensége	116
A trágyatermelés elégtelensége.....	117
Az igavonó jószág nagy fogyatkozásának következménye.....	119
Állat- és szarvasmarhatenyésztésünk fontossága és jövedelmezősége	121
Az egyoldalú gazdaság miatti hitelkorlátozás	122
A gazdák szerepe a társadalmi tevékenységben	123
Állattenyésztésünk a hanyatlás útján és újabbi fejlődése.....	124
Állattenyésztésünk s pénzügyi eredményei	126
Mennyivel pótolja az állattenyésztés a búzatermelés veszteségeit?.....	129
Állatkivitelünkéből vonható egyéb tanulságok.....	130
Állattenyésztésünk várható kivitele	132
A szarvasmarhának mint a húst adó állatnak nagyobbodó hiánya	134
A juhhús.....	135
A sertéshús	136
A húsfogyasztás.....	137
A szarvasmarhatenyésztés céljai	137
A tejgazdaságok befolyása egész vidékekre	137
A sajt- és vajgyártás.....	139
A hizlalás	140
A hús és a kenyér.....	143
A tenyészállatok nevelése	144
Több trágya, nagyobb átlagtermés	144
A műtrágyák behozatalának csökkentésére erőtakarmányainkat ne enged- jük kivinni, hanem otthon etessük fel	146
Közgazdasági programmunk	147